

T. C.
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

*Hocam, Sn. Prof. Dr. Akar Öcal'a
Saygılarımla ...*

12.10.1988

M. Kayıran

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA
TÜRK TARIMI
(1923-1929)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet KAYIRAN,

ANKARA - 1988

**Anadolu Üniversitesi
Merkez Kütüphane**

ÖNSÖZ

Mustafa Kemal Atatürk ve "İnkılâbı" üzerine yurt içinde ve bütün dünyada binlerce kitap yazılmış, O'nun kişiliği ve "İnkılâpları" anlatılmağa çalışılmıştır. Atatürk dönemindeki iktisadî gelişmeleri ve O'nun ekonomi politikasını genel olarak inceleyen yazarların sayıları da bir hayli fazladır. Ancak, Atatürk'ün bu alandaki çalışmalarını belgelere dayanarak ortaya çıkartan ve tarih biliminin metodolojisine uygun olarak yapılan araştırmalar pek azdır. Özellikle de Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki tarımsal yapının gelişmesi konusunda nisbeten daha az durulmakta ve 1923-1938 devresi, 1950 sonrasına bir geçiş sayılmakta ve kısaca özetlenip geçilmektedir.

Gelişmekte olan diğer ülkelerde olduğu gibi, Türkiye ekonomisinin temelini de tarım teşkil etmektedir. Her ne kadar ekonomimizde tarımın payı son yıllarda azalma göstermişse de, tarım sektörü önemini sürdürmektedir. Ülkemizin ekonomik ve sosyal kalkınması tarımsal kalkınma ile yakından ilgilidir. Çünkü, mevcut ve hızla artan nüfusun beslenmesi, sanayinin gelişmesi için gerekli sermayenin, dövizin sağlanması, ham madde ihtiyacının karşılanması, sanayi mallarına istikrarlı bir pazarın yaratılması faal nüfusun büyük bir bölümünün tarım kesiminde istihdam edilmesi bu kesimin önemini artırmaktadır.

Tarımsal gelişmenin sağlanabilmesi için, tarımsal yapının bilinmesi ve akılcı bir iktisat politikasının izlenmesi kaçınılmazdır. Türkiye'de tarım politikasının belirlenmesinde ise, mevcut tarımsal yapının tarihi temellerinin doğru tesbit edilmesi, Atatürk'ün bu alanda da Türklük ve insanlık tarihine yepyeni düşünceler getirmiş ve uygulamış bir devlet adamı olduğu gerçeğinin hatırlanması büyük önem taşımaktadır. Daha da önemlisi, Türkiye'nin Atatürk'ün kurmuş olduğu temel üzerinde ayakta durmakta ve onun açtığı yol boyunca yürümek zorunda olduğu görüş ve düşüncesinin benimsenmesidir.

Biz, tez konusunu seçerken önce 1923-1938 döneminde Türkiye'de tarımsal yapının gelişimini bir bütün olarak incelemeyi

tasarladık. Buna gücümün yetmeyeceğini anlayınca, incelememizi Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisat politikasında önemli bir dönüm noktası sayılabilecek olan 1923- 1929 dönemi ile sınırlandırdık. Araştırmamız için seçilen dönemin başlangıç ve sonuç tarihleri ile ara bölümlendirmeleri yapılırken; her dönemlendirmede olduğu gibi, bizim ayırımımızın da öncelikle subjektiflik taşıdığını belirtmemiz gereklidir. Bununla birlikte, seçilen dönemin başlangıç ve sonuç tarihlerinin tesbit edilmesinde özetle şu düşüncelerden hareket edilmiştir:

- (I) Birinci Dünya Savaşı sonrası ekonomik, siyasal ve sosyal bunalım yıllarının nisbeten sona erdiği tarihin 1923 yılı olması;
- (II) İmparatorluğun yerine Anadolu toprakları üzerinde yeni bir Türk Devleti'nin kurulduğunun kesin olarak dünyaya kabul ettirilmesinin 1923- 1929 döneminin başlangıç yılı olması;
- (III) Cumhuriyet'in ilân edilmesi ile iktisadî politikanın yeni bir görüş ve anlayışla ele alınmış olması, vb. nedenlerle 1923 yılının başlangıç alınabileceği;
- (IV) 1929 yılının ise, ekonomik kalkınmasını hızlandırmak için en etkin iktisadî politikanın arayışı içinde olan Türkiye'nin "Büyük Dünya Buhranı" ile birbirinden ayrılan farklı iki alt dönemde ayrı ekonomik strateji izlemesi;
- (V) Lozan Antlaşması'nın hükümlerine göre uygulanacak iktisadî sınırlamaların sona erdiği tarihin 1929 olması gibi temel nedenlerden dolayı, bir sonraki tarihsel dönemin başlangıcı olarak 1929 sonrasının alınması daha doğru bir dönemlendirme olacaktır.

Bizim bu incelememizin ana amacı; Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'deki tarımsal yapıyı tesbit etmek, 1923- 1929 döneminde izlenen tarım politikasını araştırmak, tarımsal yapıda görülen gelişmeleri ve tarım sorunlarını değerlendirmeye çalışmaktır.

Ancak, incelediğimiz dönem için, eldeki resmi veriler di-

ğer dönemlerle karşılaştırıldığında son derece az ve tarımsal yapıyı belirlemeye de pek yeterli değildir. Cumhuriyet döneminde ilk tarım sayımı 1927'de yapılmıştır ve bu sayım sonuçları analizi tarımsal yapının tesbit edilmesini güçleştirici nitelik taşımaktadır. Bu konudaki yetersizlikler belli ölçüde şu kaynaklarla giderilmeye çalışılmıştır:

(I) Atatürk dönemi ile ilgili kitap, dergi ve gazeteler (resmi-özel, iktisat ve ziraat kongreleri raporları, bildiri-leri gibi), tarımla ilgili hukukî belgeler, gözlemlere dayanan rapor ve diğer eserler, resmi demeçlerdeki köye ve çiftçiye ait bölümler ve kırsal kesimle ilgili monog-rafilerle,

(II) 1938 sonrasında yayınlanmış kitap, dergi, gazeteler ya -yınlanmamış araştırmalar, tezler vb. ile.

Araştırmamız dört bölümden meydana gelmiştir. Her bölümün ve ara bölümlerin başında amacımız, sonunda ise özet niteliğinde birer değerlendirme yapılmıştır. 1923- 1929 Türkiye'sinde tarım-sal gelişme ile tarım sorunları, ilgili dönemin siyasî ve iktisa-dî şartları temel alınarak, tarih bilimi metodolojisi çerçevesi içinde incelenmeye çalışılmıştır.

Gerek bu tezin hazırlanması sırasında, gerekse baştanberi Lisansüstü öğrenimim boyunca kıymetli yardımlarını ve yol gösteri-ciliğini esirgemeyen hocam, Sayın Prof.Dr.Abdurrahman ÇAYCI'ya; "İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur" felsefesini benimseyerek, her türlü çalışma imkanlarını sağlayan ANADOLU ÜNİVERSİTESİ'ne teşekkür ederim.

Mehmet KAYIRAN

Ankara/1988

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
A.Ü.SBF.	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
A.İTİA.	: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
Bkz.	: Bakınız
BKZKK.	: Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi
B.İTİA.	: Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
Çev.	: Çeviren
c.	: Cilt
CHP.	: Cumhuriyet Halk Partisi
Der.	: Derleyen
E.İTİA.	: Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
DİE.	: Devlet İstatistik Enstitüsü
İA.	: İslâm Ansiklopedisi
İ.İTİA.	: İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
ODTÜ.	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
Ss.	: Sayfa sayısı
SD.	: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri
T.B.M.M.Zb.C.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
vö.	: Ve ötekiler

TABLOLAR

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1 : 1913 Yılında Osmanlı Devleti ve Bazı Avrupa Ülkelerinde Kişi Başına Tüketim Düzeyi	20
Tablo 2 : 1913 Yılında Osmanlı Toprak Dağılımı	21
Tablo 3 : Birinci Dünya Savaşı'nda Bazı Tarımsal İhraç Ürünlerinin Üretim Miktarları	25
Tablo 4 : Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Köylünün Ödediği Bazı Tarımsal Vergiler	70
Tablo 5 : Bazı İllerde Ortalama Tarım İşletmesi Büyüklükleri	73
Tablo 6 : 1914 - 1918 Yıllarında Çeki Hayvanları	87
Tablo 7 : Tarım Araçları İthalâtı	90
Tablo 8 : Ziraat Bankası Tarafından Çiftçiye Verilen Krediler	1000
Tablo 9 : Tarım Eğitimi	112
Tablo 10: Hububat Ekimi ve Üretimi (1925 - 1929)	133
Tablo 11: Baklagillerin Ekimi ve Üretimi (1925 - 1929)..	136
Tablo 12: Tütün Ekimi ve Üretimi (1914 - 1918)	138
Tablo 13: 1927 Tarım Sayımı'na Göre Türkiye'de Hayvan Miktarı	143
Tablo 14: İhraç Edilen Canlı Hayvan ve Ürünlerinin Değeri (1926 - 1929)	144
Tablo 15: Bazı Tarımsal Ürünlerin Üretim Değeri (1925 - 1925 - 1930)	145

EKLER :

Ek 1 : Osmanlı İmparatorluğu'nun Başlıca Tarım Maddeleri İhracatı	
Ek 2 : Osmanlı İmparatorluğu'nun Başlıca Tarım Maddeleri İthalâtı.....	
Ek 3 : Cumhuriyet Devri İktisat ve Ziraat Vekâleti.....	
Ek 4 : Türkiye'nin Tarım Bölgeleri	

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
KISALTMALAR	IV
TABLolar	V
GİRİŞ	1
I. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN DEVRALDIĞI TARIMSAL YAPI....	5
A. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA TARIMSAL YAPI	5
B. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE TARIMIN GENEL GÖRÜ- NÜMÜ (1914 - 1918)	24
C. MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE TÜRK TARIMI	30
II. TÜRK TARIM POLİTİKASININ TESBİT EDİLMESİ.....	41
A. ATATÜRK'ÜN EKONOMİ POLİTİKASININ GENEL ESASLARI..	41
B. BİRİNCİ TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ'NİN TOPLANMASI (İZMİR 17 Şubat - 4 Mart 1923)	47
C. LOZAN ANTLAŞMASI ve EKONOMİK HÜKÜMLERİ.....	54
III. TARIMSAL ÜRETİMİ ARTIRMAYA YÖNELİK POLİTİKALAR ve TARIMSAL YAPININ GELİŞİMİ	58
A. TARIM KESİMİ ve VERGİ POLİTİKASI	58
a. Aşar Vergisinin Kaldırılması	58
b. Tarım Kesiminden Alınan Diğer Vergiler	66
1. Ağnam Vergisi	66
2. Arazi Vergisi	67
3. Yol Vergisi	68
4. Maarif Vergisi	68
B. TOPRAK MÜLKİYETİ POLİTİKASI	72
a. 1920'lerde Türkiye Tarımında İşletme ve Toprak Dağılımı	72
b. Toprak Mülkiyeti ile İlgili Hukukî Düzenlemeler	78
c. 1920'li Yıllarda Toprak Dağıtılması	79
C. TARIMSAL ÜRETİM TEKNİĞİ ve MAKİNALI TARIMIN TEŞ- VİKİ	83
a. Tarım Kesiminde Çalışan Nüfus	83
b. Hayvan Varlığı: Çeki Hayvanları	87
c. Tarım Alet ve Makinaları	89
d. Makinalı Tarımı Teşvik Tedbirleri	91

D. TARIMSAL KREDİ POLİTİKASI ve KOOPERATİFÇİLİK....	98
a. Ziraat Bankası ve Tarımsal Kredi	98
b. İtibar-ı Ziraî Birlikleri	104
E. TARIMSAL EĞİTİM POLİTİKASI	110
F. DİĞER, TARIMI TEŞVİK TEDBİRLERİ	116
a. Atatürk Çiftlikleri	116
b. Ulaştırma Politikası ve Tarım.....	118
c. Türk Köylüsünün Sosyo- Ekonomik Durumunu Yü- seltmeyi Amaç Edinen Bazı Çalışmalar	121
IV. TARIMSAL ÜRETİM	131
A. BİTKİSEL ÜRETİM	131
B. HAYVANSAL ÜRETİM	142
C. ORMANCILIK	149
SONUÇ	154
BİBLİYOGRAFYA	160
EKLER	196

A GİRİŞ

Tarım üretimi insanlık tarihinin en büyük inkılâplarından biridir. Yerleşik tarımın ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, insanlığın ilk devirlerinden günümüze kadar geçirdiği evrimi kısmen de olsa öğrenebiliyoruz (1). Bilindiği gibi, insanoğlu tarihin ilk devirlerinden itibaren yaşamını devam ettirebilmek için tabiat ile mücadele etmiş ve onu denetimi altına almaya çalışmıştır. İktisadi kaynakları en verimli şekilde kullanmayı temel amaç edinen insanın bu alandaki çabaları ise tarih boyunca devam edecektir.

İnsanların ihtiyaç duydukları bitkisel ve hayvansal ürünleri elde etmek amacıyla ekim, dikim, bakım ve yetiştirme çabalarını "Tarım" veya "Tarımsal Faaliyet" (2) olarak tanımlayabiliriz. Tarım, dar anlamda toprağı işlemek ve bitkisel üretimde bulunmayı ifade etmesine karşılık, geniş anlamda toprak, tohum, gübre ve diğer girdileri kullanarak bitkisel-hayvansal üretimde bulunmak ve ürünleri işleyerek yarı mamul maddeler haline getirmek (3) şeklinde de tanımlanabilir. Bu bakımdan, bitki üretiminden başka hayvancılık, ormancılık, bahçecilik, meyvecilik, çiçekçilik, hattâ kara ve deniz avcılığı (4) da tarımsal birer çalışma alanı olarak kabul edilmektedir.

Tarım, tarihte kurulan bütün Türk devletlerinde olduğu gibi (5), Osmanlı Devleti'nin iktisadî hayatında da önemli bir yere sahipti (6). XIII. yüzyılın sonlarında Anadolu Selçuklu

-
- (1) Bkz.: BİRİNCİ KÖY VE ZİRAAT KALKINMA KONGRESİ (BKZKK), Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, İstanbul, 1938, K. RİT-TER, Dünya Ziraat Tarihi (Çev.: Kazım KÖYLÜ), Ankara, 1962, Ziya GÖKALP, Türk Medeniyeti Tarihi, İstanbul, 1976, Rasih Demirci - Ahmet Özçelik, Tarım Tarihi, Ankara, 1986.
  - (2) Refii Şükrü SUVLA, Umumi İktisat Dersleri, İkinci Kitap: Tatbiki İktisat, İstanbul, 1948, s. 193.
  - (3) İbrahim AKSÖZ, Ziraat Ekonomisine Giriş, Erzurum, 1972, s. 7, A. Fethi AÇIL, Tarım Ekonomisi, Ankara, 1980, s. 18, Grand Larousse Encyclopédique, c. I, Librairie Larousse, Paris, 1968, s. 164.
  - (4) İ. AKSÖZ, a.g.e., s. 7, Ömer Celal (SARÇ), Ziraat ve Sanayi Siyaseti, İstanbul, 1934, s.12.
  - (5) Bkz.: "Türkler: Ziraatin yaratıcısı", "Türkiye'den çıkan ve yayılan nebatlar", "Asya'da tarihi devirlerde Türk'lerin ziraat ve hayvancılığa hizmetleri": BKZKK, a.g.e., s.5-19, R. DEMİRCİ - A. ÖZÇELİK, a.g.e., s.15-65.
  - (6) BKZKK, a.g.e., s.30.

Devleti'nin bir uç beyliği iken, güçlü bir dünya devleti haline gelen Osmanlı Devleti, tarih sahnesine çıkışından itibaren bilinçli bir merkezi politika, daimi bir ordu ya dayalı askerî bir kuvvet ile idare sanatında incelikli ve adaletli bir idare kurarak, gerçekten de dünya tarihinde mümtaz bir yere erişmişti. Osmanlı İmparatorluğu her yönden olduğu gibi, çağının en güçlü ekonomisine sahip bir devletti. Devrine göre ileri bir tarım, sanayi ve malî sistemi uygulayarak dünyanın en güçlü imparatorluklarından biri kurulabilmişti (7). İmparatorluk, Kanuni Sultan Süleyman devrinde gücünün zirvesine çıktığı gibi, devletin teşkilatı da klasik halini almıştı. Osmanlı Devleti, çağdaşlarına nisbetle bu devirde modern ve ileri bir devlet olarak rakipsizdi (8). İmparatorluğun kuvvet unsurlarından en önemlisi de hiç şüphesiz "mirî toprak rejimi" idi (9). Osmanlı Devleti, üst yöneticileri saraya bağlı ve ülkenin en ıssız köşesine kadar etkili olan iki temel sisteme dayanıyordu. Bunlardan biri "kul sistemi", diğeri de "tımar sistemi" - dir (10).

Osmanlı İmparatorluğu, gelişme sınırının sonuna gelince, çeşitli iç ve dış siyasî, iktisadî, sosyal, askerî kültürel vb.

-
- (7) Bkz.: Fuat KÖPRÜLÜ, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Ankara, 1984, İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, Osmanlı Tarihi, c.I- IV, Ankara, 1982-1983, İ. Hakkı UZUNÇARŞILI, Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Ankara, 1970, Mustafa AKDAĞ, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişaf Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti", Bellekten, c.XIII (Temmuz 1949), s.51, ss.497-564. M. AKDAĞ, Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi, c.I- II, İstanbul, 1979, Niyazi ERKES, 100 Soruda İktisat Tarihi, c.I- II, İstanbul, 1976, Taner TİMUR, Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Osmanlı Toplumsal Düzeni, Ankara, 1979.
- (8) Halil İNALCIK, "Osmanlı İmparatorluğu: Osmanlı İmparatorluğu'nda Kültür ve Teşkilat", Türk Dünyası El Kitabı, Ankara, 1976, s.981 (ss. 974-990).
- (9) Halil İNALCIK, Türk İdari Teşkilatı Tarihi (Ders Notu), S.B.F. Teksir Bürosu, 1964-1965, s.99, Ömer Lütfi BARKAN, "Tımar", Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler 1 (Baskıya Hazırlayanlar: Abidin NESİMİ - Mustafa ŞAHİN - Abdullah ÖZKAN), İstanbul, 1980, s.806.
- (10) Özer ERGENÇ - Musa ÇADIRCI, "Osmanlı Devleti'nde Yönetim", Sosyal Bilgiler 2, Ankara, 1986, Ünite: 9, s.13.

nedenler yüzünden gerilemeye başlamış ve reform çabaları bir sonuç vermeyince (11) de, tarihteki yerini yeni bir Türk Devleti'ne bırakmıştır. Osmanlı Devleti'ni yönetenler, çöküş evrelerinin sonunda hükümdarlık haklarından tamamen vazgeçtiler. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İmparatorluk tamamen dağıldı. "Devlet'in siyasî, idarî ve malî teşkilatını kontrolleri" altına alan (12) Avrupa'lı sömürgeci devletler, İmparatorluğun asıl varisi Türklere yaşama hakkını bile tanımak istemediler.

Ancak, tarihin önceki dönemlerinde olduğu gibi, 23 Nisan 1920'de Atatürk'ün önderliğinde yeni bir Türk Devleti kuran Türkler, devlet kurmadaki yeteneklerini bir kez daha dünyaya gösterdiler. 29 Ekim 1923'de "Türkiye Cumhuriyeti" adını alan bu Türk Devleti, yeni bir strateji de tesbit etmiştir. Bu gelişme yolu, bizzat Devlet'in kurucusu Atatürk tarafından İzmit'de, 16 Ocak 1923 tarihinde yaptığı bir konuşmada, "...Yeni Türkiye Devleti cihangir bir devlet olmayacaktır.

Fakat yeni Türkiye Devleti bir devleti iktisadiye olacaktır" (13), sözleri ile çizilmiştir.

Ekonomisi tarıma dayalı bir devlet olan, "Osmanlı İmparatorluğu'nun başında bulunanlar, hazineyi hassasının başlıca varidatı olarak ziraat işletmelerini görmüşler ve memleketin ziraat işletmesinde hiçbir ilerleme kaydetmeksizin boşboşuna istismar ederek sonuna kadar memleketin ziraatını sömürmüşlerdir" (14). Cumhuriyet kurulduğu zaman, "köyleri ve köylüleri bitkin bir halde" bulmuştur (15). Çeşitli nedenlerle sanayi-

(11) Daha ayrıntılı bilgi ve kaynaklar için bkz.: I.Bölüm ve "Bibliyografya".

(12) Bkz.: Fahir H. ARMAOĞLU, Siyasî Tarih (1789-1960), Ankara, 1964, s.95-159, 259-280, 459-460. Osmanlı İmparatorluğu'nun reform çabaları için bkz.: Niyazi BERKES, Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul, 1978, AHMET RASİM, Osmanlı İmparatorluğu'nun Reform Çabaları İçinde Batış Evreleri (Günümüz diliyle basıma hazırlayan H. V. VELİ-DEDEOĞLU), İstanbul, 1978, s.11 vd.

(13) Mustafa Kemal ATATÜRK, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (SD., II), (Derleyen: Nimet UNAN), Ankara, 1959, s.56-57.

(14) İsmet İNÖNÜ, "İnönü'nün Cumhuriyetin 50. Yılında Tarımımızı Eleştirisi", TARIM ORMAN BAKANLIĞI-ANKARA ÜNİVERSİTESİ ZİRAAT FAKÜLTESİ, Atatürk ve Tarım, Ankara, 1981, s.29 (22 kim 1973'de yapılan konuşmanın tam metni için bkz.: Ss. 29-33).

(15) Maliye Vekili Şükrü Bey'in (Saraçoğlu), T.B.M.M.'deki

leşmesini gerçekleştiremeyen Osmanlı Devleti'nden, "Cumhuriyet ziraat sanayii olarak (da) hiç bir şey almamıştır" (16).

Osmanlı Devleti'ni yönetenler, diğer alanlarda olduğu gibi, akılcı ve bilimsel bir tarım politikası da takip edemediler (17). Cumhuriyet'in devraldığı ekonomik miras, her yönüyle geri durumdaydı. Mustafa Kemal'in açıkça belirttiği gibi, "... uzun gafletlerle ve derin lâkaydi ile geçen asırların bünyeyi iktisadiyemizde açtığı yaraları tedavi etmek, tedavi çarelerini aramak ve memleketi mamuriyete, millî bir refaha, saadete ve servete isal edecek yolları bulmak" (18). Cumhuriyet hükümetlerinin en temel görevi ve amacını teşkil edecektir.

Yeni Türk Devleti'nin kurucusu Mustafa Kemal ve Cumhuriyet hükümetleri, ekonomik bakımdan güçlü bir devlet olmak için endüstrileşmek gerektiğine inanıyordu. Ancak, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, ülkenin ekonomik gelişmesi için, nüfusumuzun büyük bir kesimini istihdam eden, mevcut ve artan nüfusa gıda maddeleri üretilen, sanayinin gelişmesi için gerekli sermaye birikimini ve hammaddesini sağlayarak, sanayi mallarına istikrarlı bir pazarın yaratılmasına imkân veren tarım sektörüne özel bir önem ve öncelik verilmiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanmaya çalışılan genel iktisat ve tarım politikasının temel amacı, siyasî bağımsızlığın ancak, iktisadî bağımsızlık ile korunup, sürdürülebileceği (19) ilkesidir.

---

bir konuşmasından aktaran: Bilsay KURUÇ, Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi, Ankara, 1987, s.157.

- (16) İsmet İNÖNÜ, "İnönü'nün Cumhuriyetin 50. Yılında Tarımımızı Eleştirisi", a.g.e., s.32.
- (17) Bkz.: I. Bölüm'de daha ayrıntılı bilgi verilecektir.
- (18) SD., II, s. 99-100.
- (19) Bkz.: SD., II, s. 107. Araştırmamızın II. Bölümünde bu konu daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

I. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN DEVRALDIĞI TARIMSAL YAPI

A. Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Yapı

Türkiye de 1920'lerin tarımsal yapısı, büyük ölçüde Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan miras tarafından belirlenmiştir. Türkiye'deki tarımsal yapının değişmesini ve devamlılıklarını anlayabilmek hiç kuşkusuz geçmişin derinliklerine inen bir çok tarihi incelemenin de yapılmasını gerektirir (20). Ancak biz burada, Cumhuriyet Türkiyesi'nin tarımsal yapısını, tarım politikasını ve sorunlarını açıklıkla ortaya koyabilmek, daha da önemlisi Atatürk'ün tarımsal kalkınma yolundaki çabalarını değerlendirebilmek için, Osmanlı döneminden devralınan tarımsal mirası tesbit etmeye çalıştık.

Osmanlı Devleti, tarımsal bünyeli bir imparatorluktu. Tarım ekonomisine dayanan bu yapı hemen hiç değişmeden devletin sona ermesine kadar sürmüştür (21). Bu nedenle devletin tarım yapılabilir toprakları doğrudan doğruya denetim altında tutması gerekmiştir. "Daima yeni topraklar fethini bir zaruret haline getiren tımar sistemi" (22), toprağın kuru mülkiyetini devlete mal ederek toplumcu bir yaklaşımla toprak-insan ilişkileri düzenlenmiş ve verimli olarak işletilmesi, çiftçinin toprak sahibi olabilmesi ve bu toprakların parçalanarak belli ellerde toplanmasına engel olunması ile bir toprak feodalitesinin ortaya çıkmasının önlenmesi "tımar sistemi" nin uygulanmasının bir sonucudur (23).

Geniş anlamıyla belirli bir yere ait vergi gelirlerinin bir kısmının Padişah tarafından bir kişiye ayrılıp verilmesi ve bu gelir karşılığında bazı hizmetlerin beklendiği malî, ida-

-
- (20) Osmanlı Devleti'nde toprak-insan ilişkilerini, çiftçinin durumunu, tarımın gerileme nedenlerini, Tanzimattan sonra izlenen tarım politikasını, 1858'de çıkan "Toprak Kanunu" nu ve tarımın genel görünümünü inceleyen en önemli kaynaklar için bkz.: Bu çalışmanın "Bibliyografya" s. Coşkun ÜÇOK - Ahmet MUMCU, Türk Hukuk Tarihi, Ankara, 1985, s. 250.
- (21) H. İNALCIK, "Osmanlı İmparatorluğu: Osmanlı İmp....", s. 984.
- (22) Daha geniş bilgi için bkz.: N. BERKES, a.g.e., c. I, s. 11-73.

ri ve askerî bir sistem olan "tîmar" (24), Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrine hakim olan tarihi zaruretlerle, kuvvetli bir merkeziyetçi devlet idaresinin meydana çıkması gibi çok hususî şartlar içinde kendisine mahsus çehresiyle teşekkül ve inkişaf etmiştir (25).

Osmanlı toprak düzeni, uzantısı olduğu eski uygarlıkların karmaşık ve ilginç bir birleşimidir. Osmanlı İmparatorluğu'nda topraklar genel olarak üçe ayrılmıştı, "mülk", "vakıf" ve "miri" ya da "emirî" topraklar. İmparatorluğun geniş yayılma alanında farklı nitelikler göstermekle birlikte tarım için kullanılan toprağın mülkeyeti devlete aitti. Dirlik ya da tîmar düzenlenmesi ile, mülkiyeti devlete ait olan tarımsal topraklar, yıllık gelirine göre has, zeamet ve tîmar olarak ayrılır, kullanımını başlıca işlevleri vergi toplamak ve asker sağlamak

- (24) Ömer Lütfi BARKAN, "Tîmar", İslâm Ansiklopedisi (İA), Cüz: 123-124, c. 12, 1972, s. 280, Halil CİN, Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, Ankara, 1978, s. 86, İlber ORTAYLI, Toprak İnsan İlişkileri Açısından Türk Köyünün Sosyo - Ekonomik Biçimlenişi, Regional Planning Section Faculty of Architecture Middle East Technical University, Ankara (Tarihsiz Teksir), s. 6.
- (25) Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihi, özellikle de tarımsal yapısı tîmar sistemi ve geçirdiği gelişimle yakından ilgilidir. Toplumumuzun tarımsal yapısını belirleyen ve sorunlarının da önemli bir bölümünün etrafında şekillendiği bu sistemin tarihi inkişafı, temel özellikleri ve bozulması konusunda bkz.: Halil İNALCIK, The Ottoman Empire The Classical Age (1300 - 1600), London, 1975, Ö. L. BARKAN, Kanunlar I.: XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları, İstanbul, 1943, AYNI, Ali Efendi, Kanunname-i Âli Osman (Bugünkü Dile Çeviren: Hadiye TUNCER), Ankara, 1962, Hadiye TUNCER, Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Hukuku, Arazî Kanunları ve Kanun Açıklamaları, Ankara, 1962, H. CİN, a.g.e., M. AKDAG, "Tîmar Rejiminin Bozuluşu", Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. III (Mayıs 1945), s. 4, Ss. 419 - 431, Nicolae BELDICEANU, XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tîmar (Çev.: Mehmet Ali KI-LIÇBAY), Ankara, 1985, M. Fuat KÖPRÜLÜ, Bizans Müesseselerine Tesiri, İstanbul, 1986, s. 94 - 130, Ayrıca, Osmanlı Toprak düzeninin ayrıntılı çözümlemesi için bkz.: Ö. L. BARKAN'ın Türkiye de Toprak Meselesi. Toplu Eserler I adlı altında toplanan makaleleri ve "Seçilmiş Kaynakça".

olan (tımâr sahibine - sipahi-) görevlilere bırakılırdı (26). Toprağı ekip - biçen köylü (reâya) rakabesi devlete ait olan bu araziyi boş bırakmadığı, vergilerini düzenli verdiği sürece, kimse onun bu topraklar üzerindeki hukukuna el atamazdı. Reâyânın ölümü halinde, ölenin oğulları yerine geçip tasarufa devam ederlerdi. Tasarruf sahiblerinin toprağı mülk edinmeleri, satmaları, bağışta bulunmaları veya vakfa vermeleri mümkün değildi. Ancak, diledikleri takdirde tımâr sahibinin izniyle bir başkası adına tasarruf haklarından vazgeçebilirlerdi (27).

Osmanlı Devleti'nde uygulanan "mirî arazi rejimi", tarımsal üretimi artırmış, toprağı olan köylü refah içinde yaşamış, toprak ağalarına ve beylere kul olmamıştır (28).

Ancak, her yönetimde olduğu gibi, Osmanlı Devleti yönetiminin, ordusunun ve maliye mekanizmasının temelini oluşturan mirî toprak rejimi, gelişmesinin zirvesine çıktıktan sonra bozulmaya başlamıştır. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan bozulmanın önu alınamamış (29), zaman zaman başvuru- lan ıslahat tedbirleri yetersiz kalmıştır. Mirî toprak düzeninin bozulması ile Osmanlı Devleti'nin duraklamasına ve giderek gerilemesine neden olan iç ve dış gelişmeler arasında bir paralellik vardır (30).

Önceleri başarılı bir şekilde işlemiş olan mirî toprak sistemi, daha sonraları teknolojik gelişmelere ve sanayileşme hareketlerine ayak uyduramamış ve Osmanlı toplumundaki bozul-

-
- (26) H. CİN, a.g.e., s. 544, Özer ERGENÇ -Musa ÇADIRCI, "Osmanlı Devleti'nde Toprak İdaresi", Sosyal Bilgiler 2, Ankara, 1986, Unite: 10, s. 24 (Ss. 21- 31).
- (27) H. İNALCIK. Türk İdarî Teşkilâtı Tarihi Ders Notları, s. 99-120, ERGENÇ - ÇADIRCI, a.g.m., s. 24. Mirî toprak rejiminin yanında, Orta Anadolu'nun bir bölümünde, özellikle Sivas ve Amasya bölgesindeki mülk toprakları siyasal düşüncelerle mirî araziye çevrilmedi ve "divanî malikâ e usûlü" uygulandı. Çeşitli nedenlerle Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde de tımâr sistemi tatbik edilemedi.
- (28) H. CİN, a.g.e., S.544, Ö.L. BARKAN, "Tıma ", İA, Cüz: 123- 124 (c. 12), 1972, Ss. 280- 293, Ö.L. BARKAN, "Türkiye'de "Servaj" Var Mı idi", Belleten, c. XX (1956) s. 78, Ss. 237- 246.
- (29) N. BERKES, 100 Soruda Türkiye'nin İktisat Tarihi, c. II: Osmanlı Devleti'nin Ekonomik Çöküşü, İstanbul, 1975, s.5- 7.
- (30) H. CİN, a.g.e., s. 545.

malara paralel olarak etkinliğini kaybetmiştir (31). Tarihsel Doğu-Batı ticaretinin kavşak noktasında yer alan Osmanlı ekonomik sistemi, Batı'da sömürge ticaretinin yeni milletlerarası coğrafi buluşları ve uzak deniz yollarını kullanarak gelişmesi, Avrupa'ya giren altın ve gümüşün merkantilist ekonomik güçleri yaratması, sanayi inkılâbını temel alan manifaktürün bilimsel ve teknik gelişmelerle yaygınlaşması (Kısaca kapitalizmin doğuşu) (32), gibi dış nedenlerle, Osmanlı genişlemesinin Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Orta Avrupa'da varacağı sınırların sonuna gelmesi ile savaş gelirlerinin ortadan kalkması, teşkilatının genişlemesi ile de yönetim giderlerinin artması gibi iç nedenlerle (33), geniş topraklarda yaşayan milyonlarca kişi için gerekli besinin ise, "azalan randıman yasası" (34) dolayısıyla, kamusal mülkiyete dayalı tarım sağlayamaz olmuştu.

Bu gelişmeler, Osmanlı toplumunda bir çöküşe, sosyal ve ekonomik bir anarşi döneminin başlamasına neden oldu (35). Batı'da teknolojik gelişmeye paralel olarak ordularının da araç-gerec ve örgütlenmelerindeki değişiklik, Avrupa'da Habsburg'larla yapılan savaşlarda ok, kılıç, gibi ananevi silahlar kullanılan tımarlı sipahilerin işe yaramaması ve bunların yerini tutmak üzere ateşli silahlarla donatılmış "piyade yeniçeriler" - in alması ve yukarıda sözü edilen nedenlerden dolayı görülen iktisadî buhran sırasında tımar gelirlerinin değerlerini yitirmesi ile bunun sonucu olan kargaşalıklar tımar sisteminin çöküşünü hazırladı (35). Bu kargaşalık devresinde özellikle I. Ahmet

-
- (31) Suat AKSOY, 100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi, İstanbul, 1971, s. 41-46.
- (32) Tevfik ÇAVDAR, Milli Mücadelenin Ekonomik Kökenleri, İstanbul, 1974, s. 60.
- (33) Yusuf AKÇURA, Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. asırlarda), Ankara, 1985. Bkz.: "Osmanlı Devleti'nin Dağılmasında Başlıca Amiller" s. 6-9.
- (34) Azalan tarım yasası için bkz.: 100 Soruda Ekonomi El Kitabı (Türkiye Ekonomisinden Örneklerle), İstanbul, 1973, s. 7-10.
- (35) Bkz.: Mustafa AKDAĞ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celâli İsyanları", Ankara, 1975.

devrinde tımarlar üzerinde sipahiler lehine alınan bazı kanunî tedbirler durumu düzeltemedi (36). Tımar erlerinin ellerindeki toprakların iltizama verilmeye başlanması tımar sisteminin bozulmasına neden olmuş (37), XVII ve XVIII. yüzyıllarda ise mülkiyet tesis edilerek büyük çiftliklere gidiş başlamış ve toprak tasarruf sistemi derinden etkilenmiştir (38).

Osmanlı Devleti gerileme döneminin sarsıntıları içinde toprak düzenini yenileyemeyince, 1839'da tımar sistemini "ilga etti". Tımar rejiminin ilgasından sonra yeni bir sistem getirilemediğinden bu alanda boşluk ve karışıklık arttı. Bu yüzden "Hayırlı Düzenleme"den 19 ve Islahat Fermanı'ndan 2 yıl sonra 1858'de "hayırlı düzenlemeler döneminin en hayırlı düzenlemelerinden biri sayılan "Arazi Kanunnamesi" çıkarıldı" (39). 1274/1858 Arazi Kanunnamesi'nin birinci maddesinde Osmanlı İmparatorluğu toprakları beşe ayrılmıştı. Bunlar, arazi-i memlûke (mülk topraklar), arazi-i emiriye (miri topraklar-kamu toprakları), arazi-i mevkufe (vakıf topraklar), arazi-i metruke (metruk topraklar- "kamuğun kullanılmasına tahsis edilen topraklar") ve arazi-i mevat (ölü topraklar) dır (40).

1858 tarihli kanunla mirî toprakların özel mülkiyete evrimi yolunda önemli bir merhale gerçekleştirilmiş oluyordu. Osmanlı Devleti'nde toprak meselesindeki tarihî evrim ile Tanzimatla beraber mirî topraklarda da özel mülkiyet aşamasına gelmiş

-
- (36) H. İNALCIK, a.g.e., s. 106, M. AKDAĞ, "Tımar rejiminin bozuluşu", s. 419-431.
- (37) Tımar sisteminin bozulması ile ilgili olarak ayrıca bkz.: Hasan Reşit TANKUT, Köylerimiz Bugün Nasıldır, Dün Nasıl Olmalıdır, Ankara, 1939, s. 20 vd., Hüseyin Avni (ŞANDA), Reaya ve Köylü, İstanbul, 1941, s. 58 vd. İsmail Hüseyin (TÖKİN), Türkiye Köy İktisadiyatı, İstanbul, 1934, 160 vd.
- (38) Ö. ERGENÇ - M. ÇADIRCI, "Osmanlı Devleti'nde Toprak İdaresi", s. 21-31. Ayrıca bkz.: Ö. L. BARKAN, "Feodal" Düzen ve Osmanlı Tımarı", Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/ Tartışmalar, 8-10 Haziran 1973, Editör: Osman OKYAR, (Hacettepe Üniversitesi), Ankara, 1975, Ss. 1-24 (Tartışmalar, s. 25-32).
- (39) Mehmet DOĞAN, Tarih ve Toplum Türkiye'de Toprak Meselesi, İstanbul, 1977, s. 156-157.
- (40) 1274/1858 Tarihli "Arazi Kanunnamesi" nin en ayrıntılı bir incelemesi için bkz.: "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", Tanzimat I, İstanbul, 1940, Ss. 321-421. Kanunun tam metni için bkz.: (İkinci defa olarak basılan) Düstur, Dersaadet: Matba-i Âmire, 1282 (1865), s. 16-52. Hukukî bakımdan değerlendirilmesi için bkz.: Vasvi Raşid SEVİĞ, Toprak Hukuku Dersleri, Ankara, 1953, s. 193 vd., Bulent KÖPRÜLÜ,

bulunuyordu (41). 1867 yılında mirî topraklara ait intikal hakkı daha da genişletilmiş ve böylece mirî topraklar ile mülk topraklar arasındaki farklar da pek basit bir hale gelmişti (42) Aynı yıl, Hicaz dışında, İmparatorluğun her tarafında yabancıların da "şehirler'de ve köylerde emlak ve araziye tasarruf edebilecekleri" ilkesi benimsendi. Fransa ve İngiltere'nin baskıları ile alınan bu kararlar "Osmanlı Devleti hiç bir yarar sağlayamadığı gibi, çeşitli zararlara da uğradı" (43). Devlet toprağı ile özel mülkiyetteki topraklar arasında uygulamada bir fark kalmadı ve böylece "toprak zenginleri (Ağalar) belirleme başladı (44).

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devredilen tarımın geriliğinin nedenleri, "Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış" adlı esere göre, şunlardır (45):

- a) Çiftçi ve köylü araziden mahrumdu,
- b) Köylü ve Çiftçi can ve malından emin değildi,
- c) İmparatorluk köylüyü mütagallibenin elinden kurtaramadı,
- d) Adalet makinesi bozuktu,
- e) Yol yokluğu,
- f) Anadolu'yu sık sık tehdit eden kıtlıklar,
- g) Vergilerin bütün ağırlığı köylü ve çiftçi üzerine yükleniyordu,
- h) Aşar belâsı,
- i) Tahsilattaki yolsuzluk,
- j) Angarye,
- k) Kredi yokluğu,

Toprak Hukuku Dersleri, c. 1, İstanbul, 1958, s. 14 vd.,
Suat AKSOY, Tarım Hukuku, Ankara, 1984, s. 139-157.

(41)

S. AKSOY, 100 Soruda Türkiye'de..., s. 50-51.

(42)

H. Avni (ŞANDA), a.g.e., s. 80.

(43)

Ö. ERGENÇ - M. ÇADIRCI, a.g.e., s. 30-31, E.2. KARAL, Osmanlı Tarihi c. VII, Ankara, 1983, s. 249-250.

Böylece, yabancıların "Türkiye'de gayri menkul sahibi olmasına cevaz verilerek" ENGELHARDT'ın özlemi de giderilmiş oluyordu. Bkz.: Ed ENGELHARDT, Tanzimat (Çev.: Ayda DÜZ), s. 367.

(44)

Ö. ERGENÇ - M. ÇADIRCI, a.g.e., s. 30.

(45)

BKZKY, a.g.e., s. 204-242. Tanzimat adlı eserin yazarı da bu konuda şunları yazıyor:

"Bilindiği gibi tarım, Türkiye'nin belli başlı, hatta tek servet kaynağıdır. Ayrıca şunu da söyleyelim ki toprağın ve iklimin doğal koşulları, coğrafi durumu bunca uygun ülke azdır. Fakat Avrupa'da üretimin bunca kösteklendiği, hükümet politikasının bunca öngörüsüz ve tarımsal gelişmeyi kolaylaştırıcı araç ve imkanlar konusunda bunca aciz olduğu bir Avrupa ülkesi daha gösterilemez". Bkz. a.g.e., s. 366.

- l) Ticarete karşı engeller,
- m) Devlet adamlarının yanlış ve geri zihniyetleri,
- n) Geri bir maliye sistemi,
- o) Sağlam bir nüfus siyasetinin yokluğu,
- p) Kapitülasyonlar,
- f) Bozuk bir rejim (46).

Osmanlı Devleti'nda, 1839'dan sonra bir dizi yönetim reformlarıyla birlikte halkın refah düzeyinin yükseltilmesini hedef alan bir tarımsal gelişme politikasının uygulamaya koyulduğunu görüyoruz (47). Tanzimat döneminde, üretimin artırılması, özellikle pazara dönük tarımsal ürünlerin üretiminin teşvik edilerek, dış ticaret dengesinin sağlanması, tarımsal üretim araç ve metodlarının modernleştirilmesi yönünde bir tarım politikası izlenmeye çalışılmıştır. Bunun için de bir tarım okulu kurulmuş, merkezi ve mahallî düzeyde program ve araştırma çalışmaları yapılmış ve çeşitli teşvik tedbirleri uygulanmaya başlanmıştır (48). Tanzimat döneminde uygulanan tarımsal politika sonucunda, 1848-1876 arasındaki öşür gelirleri yaklaşık olarak dört katına çıkmıştır. Bu dönemde, öşür gelirlerinin toplam devlet gelirleri içindeki oranı da dörtte birden üçte bire yükselmiştir. Bu yükselme diğer faktörler dikkate alınsa bile dönem içinde bir tarımsal gelişmenin olduğu söylenebilir (49)

Bununla birlikte, Tanzimat döneminde izlenen tarım politikası ve sonuçlarının çok başarılı olduğu da söylenemez. Doğal olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun uğradığı siyasal başarısızlıklar ve mali alandaki gerileyişi tarım kesimini de etkilemiştir. Çeşitli iç ve dış nedenler grubunun yarattığı bu durum(50)

-
- (46) Biz, burada bu nedenlerin açıklamasını yapacak değiliz. Ancak, her biri ayrı birer araştırma konusu olabilecek boyuttaki bu engellerin, incelediğimiz dönemde ortadan kaldırılmalarına yönelik çalışmaları anlatırken kısaca belirtmekte yetineceğiz.
  - (47) Bkz.: Tefrik GÜRÜN, "Tanzimat Döneminde Tarım Politikası" Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920) (Ed.: Osman OKYAR, Halil İNALCIK), Ankara, 1980, Ss. 271-277.
  - (48) Daha geniş bilgi için bkz.: T. GÜRÜN, a.g.m. s. 271-277, Donald QUATAERT, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Gelişme" Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, c.6, Ss. 1556-1582.
  - (49) T.GÜRÜN, a.g.m., s. 276'daki tablo.
  - (50) Bernard LEWIS, Modern Türkiye'nin Doğusu (Çev.: M. KI-RATLI), Ankara, 1984, s. 21-41.

tarım sektörünün de bir enkâz halinde Cumhuriyet Türkiye'si'ne devrine yol açmıştır (51).

Fransız İhtilâli sonunda yayılan "Milliyetçilik" akımının yapısı gereği Osmanlı Devleti'ne yaptığı olumsuz etki, Rusya başta olmak üzere Avrupa devletlerinin Osmanlılar'a karşı izledikleri yıkıcı siyaset. Batı'daki teknolojik gelişmelerin izlenememesi, önce siyasi amaçla "bir lutuf" olarak Fransızlar'a tanınan kapitülasyonların, daha sonraki yıllarda ticari amaçlarla verilmeye başlanması ve devamlı hale getirilerek diğer devletlere de bu ayrıcalıkların tanınması (52), idarî ve adli sistemden eğitimine kadar devlet teşkilatının bozulma, Devleti kurtarmak için harcanan çabaların gerçeklikten uzak oluşu, kısaca değişen şartlara ayak uyduramama Osmanlı Devleti'ni zayıflatmış ve çöküntünün eşiğine getirmiştir.

İlber Ortaylı'nın deyimi ile XIX. yüzyıl, "İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı" (53) olmuş, önce Hıristiyan^{un} surların İmparatorluk'tan birer birer ayrılmaları ile başlayan sınırlardaki daralma Lozan Antlaşması'nın imzalanmasına kadar sürmüştür. 1838 yılında imzalanan "Balta Limanı Ticaret Muahedesi" ve diğer devletlerle imzalanan ticaret antlaşmaları Osmanlı devleti'nde mevcut sanayi'e büyük bir darbe vurmuş, gelişme imkanları zaten sınırlı olan bu sektörü tahrip etmekle kalmamış ticaret ve tarımımızı da olumsuz yönde etkileyerek, İmparatorluk toprakları Batılı devletlerin açıkpazarı ve hammadde deposu haline getirilmiştir (54). 1861'de Fransızlar'da imzalanan ticaret antlaşması ve

-
- (51) Yahya Sezai TEZEL, "Cumhuriyetin Devraldığı Tarım Yapısının Tarihi Oluşumu Hakkında Bazı Düşünceler" Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (S.B.F.D) c. XXVI (Aralık 1971), s.4, Ss. 231-291.
- (52) Bkz.: Necdet KURDAKUL, Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar, İstanbul, 1981, s. 1-16.
- (53) Bkz.: İlber ORTAYLI, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul, 1987.
- (54) Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Yusuf Kemal TENGİRŞENK, "Tanzimat Devrinde Osmanlı Devleti'nin Harici Ticaret Siyaseti", TANZİMAT I, İstanbul, 1940, Ss. 189-320, Ahmet YÜCEKÖK, "Emperyalizmin Yörüngesinde Osmanlı İmparatorluğu: 1838 Ticaret Sözleşmesi", S.B.F. Mecmuası, c. XXXIII (1968), s. 1, Ss. 381-425, Orhan KURMUŞ, Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, Ankara, 1983, s. 62 vd.

diğer devletlerle de imzalanan benzeri ticaret sözleşmeleri Batı Sanayi İnkılabı'nın etkisiyle Zaten gerileme devrinde olan, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküntüsünü önleyememiş, hızlandırmıştır (55).

Ekonomi ile siyasetin ayrılmaz bir parçası olarak "Tanzimat Fermanı", "İslahat Fermanı" ve "1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunu emperyalist devletler tarafından ileri sürülen "İdarî Reform" baskılarına verilen cevaplar olarak nitelenebilir. Fransız bir araştırmacının da belirttiği gibi, Batı'lı devletler Türkleri saf dışı ederek Türkiye 'yi sosyal ve iktisadî bir şantiye haline getirmişlerdi (56). Tarım kesiminde de yabancıların egemenliği gözleniyor, Üreticilerin hayatları, Osmanlı tüccar ve toprak sahiplerinden çok yabancı Reji'nin isteklerine uyacak şekilde düzenlenmekteydi (57).

Yalnızca hammadde üreten, Batı Sanayiine açık bir ülke olarak gittikçe çokup dağılan Osmanlı İmparatorluğu malî dengesini dış borçlanmalarla sağlamaya çalışmış (58) uygun olmayan koşullarla ülkeye girmesine izin verilen yabancı sermaye, eklenince ekonominin çöküşü kaçınılmaz hale gelmiştir (59).

(55) A. YÜCEKÖK, a.g.m., s. 120.

(56) F. ABELOUS, A'evolution De La Turquie Dans Ses Rapports Avec Les Etrengers, Paris, 1928, s. 97.

(57) Osmanlı Devleti, Batı'lı devletlerden aldığı borçları ödeyemeyince, hükümetinin iflas ilânı üzerine tütün satışlarından alınan vergiler de yabancıların eline geçti ve alacaklılar Nisan 1984'te bir şirket kurdu. Donalt QUARTERT, Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (Çev.: Sabri TEKAY), Ankara, 1987, s. 25. Reji hakkında geniş bilgi için bkz.: a.g.y., s. 23- 35.

(58) Bkz.: PARVUS EFENDİ, Türkiye'nin Can Damarı Devlet-i Osmaniye'nin Dış Borçları ve İslahı, İstanbul, 1330, Hüseyin Avni (ŞANDA), Bir Yarı Müstemleke Oluş Tarihi, İstanbul, 1932.

(59) Bkz.: Vedat ELDEM, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadî Şartları Hakkında Bir Tetkik, Ankara, 1970, Haluk ULMAN, Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş, Ankara, 1973, s. 59- 75.

Atatürk İnkılâbı'nın askeri zaferlerine kadar da Batı'lı emperyalist devletlere olan siyasî ve ekonomik bağımlılık sürmüş, tarım sektörü de doğal olarak bu olumsuz koşullardan etkilenmiştir. Osmanlı Devleti'nin izlediği ekonomi politikası Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi' (T.B.M.M.) nin "Üçüncü toplanma yılını açarken 1 Mart 1922 (1338)" de yaptığı konuşmada en iyi anlatımını bulmaktadır (60):

"...Tanzimatın açtığı serbest ticaret devri Avrupa rekabetine karşı kendisini müdafaa edemeyen iktisadiyatımızı bir de iktisadi kapitülasyon zincirleriyle bağladı. Teşkilat ve ferdi kıymet nokta-i nazarlarından iktisat sahasında birden çok kuvvetli olanlar memleketimizde, bir de fazla olarak, imtiyazlı mevkiye bulunuyorlardı. Temettü vergisi vermiyorlardı. Gümrüklerimizi ellerinde tutuyorlardı. İstedikleri zaman istedikleri eşyayı, istedikleri şerait tahtında memleketimize sokuyorlardı. Bütün şubat-ı iktisadiyemize bu sayede hâkimi mutlak olmuşlardı.

Efendiler, bize karşı yapılan rekabet hakikaten çok gayrimesru, hakikaten çok kahir idi (kahrolsun sedaları), Rakiplerimiz bu suretle inkişafa müsait sanayiimizi de mahvettiler. Ziraatimizi de rahnedar eylediler. İnkışaf ve tekâmül-ü iktisadi ve maliyemizin önüne geçtiler..."(61)

" Türkiye için hayat- iktisadiyesini boğmakta olan kapitülasyonlar mevcut değildir. Ve olamaz" diyen Mustafa Kemal Paşa, dah askef zafer kazanılmadan ve siyasî bağımsızlık elde edilmeden yeni kurulan Türk devletinin ekonomi politikasının ana hatlarını belirtiyor ve "Bugünkü mücahedatımızın gayesi istiklâl-i tamdır. İstiklâliyetin tamamıyeti ise ancak istiklâl-i malî ile mümkündür" (62), diyerek, Türkiye cumhuriyeti'nin siyasî bağımsızlığı için en temel esasın iktisadi bağımsızlık olduğunu açık seçik ortaya koydu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda izlenen ekonomi politikasında 1908'e kadar önemli bir değişiklik görülmedi. Ancak, 1908-1918 yılları arasında "Millî İktisat" politikası adı verilen bir ekonomi politikası uygulandı (63). İktisat tarihçisi Korkut Bora-

(60) Atatürk'ün Söylev ve Demeçler c. I (SD.I), (Toplayan: Nîmet ARSAN), Ankara, 1961, s. 226.

(61) "Ziraatimizi de rahnedar ettiler" cümlesinin altını ben çizdim.

(62) Aynı konuşma, a.g.e., s. 226-228.

(63) "İttihat ve Terakki Fırkası"nın doktrini milliyetçilik olduğu için bir "Millî İktisat" politikası izlemeye çalışmıştır. Bu konu ile ilgili çalışmaların içinde en

tav ise, bu politikanın izlendiği yılları 1908-1922 olarak tesbit etmektedir (64). İkinci Meşrutiyet'le birlikte Osmanlı aydınınının düşünce yapısını milliyetçilik belirlemiş (65), "Osmanlıcılık" düşüncesi iflas etmiş, "Türkçülük" "İslâmcılık" ın önüne geçmişti. Osmanlı aydınları Osmanlı Devleti'ni tarımda uzmanlaşmak yerine, "artık, birey ile insanlık arasında ulus gerçeği aranmış ulusun organik bir bütünsellik kazanması özlenmiş, iktisadî bağımsızlığın sanayileşerek gerçekleştirebileceği savunulmuştur". Osmanlı Devleti'nde 1918 yılına kadar olan tarımsal üretim ve tarımın genel görünümünü şu şekilde özetleyebiliriz:

Osmanlı Devleti sermaye birikimine yol açmayan toprak düzeni, İmparatorluğu oluşturan çok farklı etnik grupların milliyetçilik duygularının tahrik edilmesi ve ticaret yollarının dışında kalması sonucu, İmparatorluk sanayileşme sürecine girememiştir. 1840'lardan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun emperyalizmin "serbest ticaret" alanı haline gelmesi, tarımın üretim yapısında önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu alandaki en önemli gelişme, ihracata yönelik üretimin artması ve yaygınlaşmasıdır. Pamuk ekimi Adana bölgesinde yeniden ele alınmış ve İzmir bölgesinde eski üretim geliştirilmiştir. Osmanlı tarımında modern tarım araçlarının kullanılması ve az sayıda da olsa ileri teknolojileri yansıtan tarım araçlarının ithaline 1863 yılında başlanmıştır (66). Demiryollarının geçtiği Konya gibi iç bölgelerde hububat tarımında da ilerlemeler kaydedilmiş ve yeni tarım araçları üretime sokulmaya çalışılmıştır (67). Paul Rohrbach'a göre, Türkiye'de demiryollarının geçtiği bölgelerde üretimde

---

kapsamlı bilgi veren kaynak için bkz.: Zafer TOPRAK, Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918), Ankara, 1982.

(64) Bkz.: Korkut BORATAV, Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985), İstanbul, 1988.

(65) Z. TOPRAK a.g.e., s. 209.

(66) BKZKK, a.g.e., s. 132-133.

(67) Osmanlı Devleti'nde, XIX ve XX. yüzyılın başlarında kendi iktisadi gelişmesini dikkate alan bir milli ulaşım politikası izlenemedi. Batılı büyük devletler demiryolları yapımı ve hatların geçeceği alanları kendi siyasi ve ekonomik

artma, çeşitlenme, "fenni ziraat" ve kredi kullanımı artmıştır. Demiryolu ulaşımı, asayişin sağlanmasında, "Levazimat-ı askeri-yenin temininde", ordunun millî hudutlarını koruyabilmesi vb. savunma imkanları ile siyasi bağımsızlığını sağlamaya dönük önemli bir hizmetin yerine getirilmesinde de vazgeçilmez bir öneme sahiptir (68).

1800'ler ile, 1914 arasında ihracat yönelik ürünlerin üretiminde ve ihracatında önemli artışlar görülmüştür (69). 1860'ların başında, Osmanlı Devleti'nin dış ticaretinde birinci sırada yer alan İngiltere'ye yapılan ihracatın yarısını yalnızca pamuk oluşturuyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı günlerde tüm Osmanlı ihracatının 0,9'u besin maddeleri ve hammaddeler iken, Anadolu ihracatının % 80 - 85'i tarım ürünleriydi (70). Bu rakamlar Osmanlı Devleti'nde tarımın yerini ve önemini gösteren bir ölçü sayılabilir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan ihracatı yapılan tarım ürünleri, ham madde ve madenlerden bazıları, tütün, kuru üzüm, incir, hububat, narancıye, fındık, pamuk, yün, tiftik, afyon, susam, yumurta, zeytin yağı, palamut, halı ve seccade, simli kurşun ham bakır, krom ve boksitten ibarettir. 1898 - 1913 yılları arasında "Almanya % 732 oranında bir artış sağlayarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda ticareti en fazla artış gösteren ilke" (71) durumu-

---

çıklarlarını esas alarak belirlemeye ve İmparatorluğa kabul ettirmeye çalıştılar. Almanya, İngiltere, Fransa ve Rusya "demiryolu imtiyazı" alabilmek için birbirleriyle kıyasıya mücadele ettiler. Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Edward Mead EARLE, Bağdat Demiryolu Savaşı, İstanbul, 1972, Lothar RATHMANN, Berlin-Bağdat Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi (Çev.: Ragıp ZARAKOLU), İstanbul, 1982, İlber ORTAYLI, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfusu, İstanbul, 1983, Rifat ONSOY, Türk-Alman İktisadi Münabebetleri, İstanbul, 1982.

- (68) Paul ROHRBACH, Rusya Devleti'nin Devlet-i Osmaniye'ye Karşı Olan Vaziyet-i Siyasiyesi İle Bağdat Şimendüferi ve Almanya Devleti'nin Siyaset-i Şarkiyesi, (Çev.: CEVDET PAŞAZADE İBRAHİM LATİF), Dersaadet, Metin Matbaası, 1325-1327, s. 23-30. Yazar, bu eserinde ecnebi sermayesinin kurak yerleri münbit yapabileceğine de işaret etmektedir. Bkz.: a.g.e., s. 30.
- (69) Geniş bilgi için bkz.: V. ELDEM, a.g.e., s. 71-85.
- (70) D. QUATAERT, a.g.m., s. 1556. Ayrıca bu konu da daha geniş bilgi için bkz.: Yahya S. TEZEL, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, Ankara, 1986, s. 65-74.
- (71) R. ONSOY, a.g.e., s. 81-82.

na gelmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu, bir tarım ülkesi olmasına rağmen, her yıl artan miktarlarda tahıl ve buğday unu ithal etmek zorunda kalıyordu. Tahıl üretiminin ülke ihtiyacını karşılayamaması, bol tahıl üretildiği yıllarda ise, üretilen tahılın yeterli miktarda una çevrilememesi ve ulaşım yetersizliklerinden dolayı tüketim merkezlerine taşınamaması sonucu, Rusya ve Eflak - Buğdan'dan sürekli olarak buğday ve un ithal edilmekteydi. 1878 - 1882 yılları arasında ortalama 34,416 ton olan yıllık un ithalâtı sürekli olarak artmış ve 1908 - 1913 yılları arasında ortalama 161.545 tona çıkmıştır (72).

Ekler bölümünde verdiğimiz istatistikler incelendiğinde, Osmanlı Devleti'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne devrettiği tarımsal mirasın niteliği daha iyi anlaşılır (73). Bu verilere göre:

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1878 yılında, 41.729 ton pirinç, 611.312 ton buğday, 36.770 ton arpa, 20.741 ton un olan ithalât, arpa dışında sürekli artarak, 102.987 ton pirinç, 98.486 ton buğday, 18.422 ton arpa, 150.011 ton una erişmiştir. İhracat ise, aynı ürünlerde sırasıyla ton olarak şu şekilde bir seyir göstermiştir. 1878 yılında, 4.976, 109.342, 36.770, 956, 1913' de ise, 59, 14.154, 97.931, 785.363, 1.604. Bu verilerden de anlaşıldığı üzere bir tarım ülkesi olan Osmanlı İmparatorluğu'nda kendi ihtiyacını karşılayabilecek bir üretimi de gerçekleştirememektedir. Ek 1 ve 2 deki veriler incelendiğinde görülebilecektir. Üretimdeki dalgalanmanın diğer unsurlar da dikkate alınsa bile büyük ölçüde iklim koşullarına bağlı olduğunu söyleyebiliriz. Bu konuda Vedat Eldem ise, şu değerlendirmeyi yapmaktadır (74):

"...Osmanlı İmparatorluğu 1914 yılına kadar kendisine yetecek miktarda gıda maddeleri istihsal etmiştir. Vaki İstanbul'a her zaman bir miktar un ve buğday idhal olunmuştur. Fakat bu idhalat fiyat farkından ileri gelmiş ve

(72) O. KURMUŞ, a.g.e., s. 115.

(73) Bkz.: Ek 1 ve 2.

Bkz.: BKZKK, a.g.e., Ek 5.

(74) Vedat ELDEM, "Cihan Harbinin ve İstiklâl Savaşı'nın Ekonomik Sorunları", Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/ Tartışmalar (Editör: Osman OKYAR - H. Ünal NALBANTOĞLU), Ankara, 1975, s. 377 (Tartışmalar dahil makalenin tümü için bkz.: 373 - 408).

İstanbul'a münhasır kalmıştır. Çünkü Anadolu'dan İstanbul'a nakliyat için yapılan masraflar, yerli mahsul maliyetini ithal fiyatının üstüne çıkarmakta idi..."

Tarımın belli kesimlerinde üretim artışları ve sınırlı bazı teknoloji ilerlemeleri olurken, tarımın diğer kesimleri büyük bir durgunluk içinde kalmıştır. Çünkü, tarımda kaydedilen kısmî gelişmelerin hepsi, bir ulusal pazarın kurulamadığı Osmanlı ekonomisinde dış ticaret tarafından uyarılmış olup, toptan bir tarımsal gelişmeyi yansıtmamıştır. Örneğin, aynı dönemde nüfusları artan şehirleri beslemek için giderek daha çok buğday ve un ithal edilmiştir (75).

Osmanlı ekonomisinde tarımın önemini belirleyen ve Cumhuriyet Türkiye'sine devredilen ekonomik yapının tesbit edilmesinde bize bir ölçü olabilecek şu veriler de son derece önemlidir (76)

Osmanlı nüfusunun % 80 - 82'si tarımla uğraşüyor ve kırsal alanda yaşıyordu. 1913'te Osmanlı İmparatorluğu'nun tümünde gayrisafi millî hasılanın % 48'ini, Anadolu bölümünün gayrisafi millî hasılasının % 55'ini tarım kesimi oluşturuyordu (77). Osmanlı Devleti'nin vergi gelirlerinin büyük bir bölümünü ise tarım kesiminden çalışan nüfustan alınan vergiler teşkil ediyordu. Kırsal nüfustan toplanan dolaysız vergilerin başında brüt bitkisel üretimin % 10 - 13'ü arasında değişen öşür ve beslenen her büyükbaş hayvan başına salınan öşür ve beslenen her büyükbaş hayvan başına salınan hayvan vergisi "ağnam resmi" geliyordu. Köylüden alı-

-
- (75) Bkz.: İstatistik Umum Müdürlüğü (DİE), Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazanesi (1878 - 1913), Ankara, 1939, s.55 - 73.
- (76) Osmanlı Devleti'nde ekonomik istatistikler XIX yüzyılın sonuna doğru, 1870'lerde yayınlanmaya başlamıştır. Bu konuda geniş bilgi için bkz.: V. ELDEM, a.g.e., s. 277 - 309, T. ÇAVDAR, a.g.e., DİE, a.g.e., DİE, Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişme'nin 50 Yılı, Ankara, 1973, s. 3 - 41, E. G. MEARS, Modern Turkey: Political - Economic Interpretation (1908 - 1923), New York, 1924, 1324 - 1338 Tarihleri arasındaki Vilâyet Salnameleri, aynı dönem Devlet Salnameleri.
- (77) Osmanlı Devleti'nin son yıllarına ait "Millî Gelir" verileri (tahminleri) hakkında bkz.: V. ELDEM, a.g.e., s.277 - 309, 1907 - 1913 ve 1914 yıllarında millî gelirin sektörlerle, bölgelere, kişi başına ve tarım gelirlerinin bölgeler geliri içindeki payı için bkz.: DİE, Türkiye'de Toplumsal..., s.21 - 23.

nan vergilerden yalnızca öşür ve ağnam vergisi, Osmanlı Devleti'nin toplam vergi gelirlerinin % 34 - 44'ünü oluşturuyordu. Büyük bölümünü çiftçilerin ödediği diğer vergilerle birlikte tarım kesimi Osmanlı vergi gelirlerinin çoğunluğunu sağlıyordu (78).

Görüldüğü gibi tarım kesimi Osmanlı Devleti için büyük bir öneme sahipti. İmparatorluğun son yıllarında genellikle milliyetçi ve bağımsızlıkçı düşünceden yana kişiler görev almışlardı. Ancak, XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Batı'lı büyük devletlerin aralarındaki çıkar çatışmalarından faydalanarak (bir değge politikası takip ederek) siyasi bağımsızlığını korumayı amaç edinen hakim düşüncenin izleri 1908 sonrasındaki Osmanlı yöneticilerinde de görülmüyordu. Üstelik 1908 - 1922 dönemi bir dizi savaş, ihtilâl ve nihayet Millî bir ihtilâl ile, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihe karıştığı bir dönemdir. Buna rağmen, bu tarihlerden önce ve bu dönemde Osmanlı hükümetleri tarım sektörünü geliştirmek için bir dizi çalışmalar yapmışlar ise de, bu alandaki çabalarını tarımsal ve ekonomik kalkınmayı sağlayan bilinçli bir tarım politikası olarak da değerlendiremeyiz. Tarımsal alanda, 1914 yılına kadar yapılan bazı önemli çalışmaları da şu şekilde özetleyebiliriz. (79):

İstanbul - Halkalı'da, Bursa'da ve Selanik'te devlet tarım mektepleri açıldı. 1863'te Mithat Paşa'nın Tuna vilayetlerinde gerçekleştirdiği "Memleket Sandıkları" nı örnek alınarak 1888'de Ziraat Bankası'nın kurulması ve ucuz tarım kredileri sağlanmaya çalışılması (80), "Toprakta mülkiyet ve miras hukukunun geliştiri-

-
- (78) 76 numaralı dipnotta verilen kaynaklara ek olarak, 1280 (1864 - 1865) bütçesi gelir ve giderleri için bkz. BKZKK, a.g.e., Ek 3 Ş. PAMUK, 100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi, 1500 - 1914, Ankara, 1988, s.215 - 225.
- (79) Bu konudada daha geniş bilgi için bkz.: BKZKK, a.g.e., s. 128 - 204, 243 - 246, A. Gündüz ÖKÇÜN, "Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat Programı, 1910", Reşat Aktan'a Armağan, Ankara, 1982, Ss. 27 - 42, E. Z. KARAL, Osmanlı Tarihi, c. VIII, 439 - 451. Ayrıca bkz. "SeçmeKaynakça". Gündüz ÖKÇÜN'ün yeni Türk harflerine çevirerek yayınladığı "Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat Programı" yazısının "Sunuş" bölümünde belirttiği gibi, bu program, "Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti" tarafından tarım alanında, 1910 yılına kadar yürütülen çalışmaları ve hangi aşamada olduğunu göstermekte, aynı zamanda da Osmanlı tarımında karşılaşılan sorunlar ile çözüm yollarını önermektedir.
- (80) İleride bu konu ile ilgili ayrıca bilgi verilecektir.

rilmesi, kaliteli tohumluk dağıtılması, tarım reformu meclisleri- nin toplanması, Ziraat Bakanlığı, eyalet ve sancak ve kaymakamlık- larda tarım müdürlükleri kurulması, tarım araç ve gereçlerinin ithalinin teşvik edilmesi, tarım alanındaki bilimsel teknikleri öğrenmeleri için Avrupa tarım okullarına memurlarının gönderilme- si, örnek ziraat çiftlikleri kurulması, "Orman ve Maden ve zira- at ve Baytar Mecmuası" gibi tarımla ilgili yayınların yapılması, sergilerin açılması, Konya Ovası'nın sulanmasıdır.

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında çiftçinin pazar ekono- misi ile ilişkisi çok sınırlıydı. Batı Anadolu, Çukurova Karade- niz, Marmara ve Orta Anadolu Bölgelerinin pazara açılmaları daha çok ihracata yönelik tarım ürünlerinin üretimi ile mümkün olmuş- tur (81). Dolayısıyla bu bölgelerimizdeki tarımsal gelişme de daha hızlı olmuştur. Ancak, bu bölgelerimiz bile Avrupa ülkele- ri ile karşılaştırıldığında pazar ekonomisiyle ilişkisinin çok sınırlı olduğu görülür. "Bu mütavazi ve azla yetinen hayatı ya- yaşayan halk, kuşkusuz Avrupa kıtasının en fakir ülkesinin teba- sıydı" (82).

TABLO: 1 1913 Yılında Osmanlı Devleti ve Bazı Avrupa Ülkelerinde Kişi Başına Tüketim Düzeyi.

	<u>Pamuk(kg)</u>	<u>Şeker (Kg)</u>	<u>Pik demir çelik (Kg)</u>	<u>Kömür (Ton)</u>
Türkiye	0.33	6.8	5.2	0.063
İngiltere	19.0	37.7	445.0	4.7
Almanya	7.3	19.1	539.0	2.7
Fransa	7.0	18.0	298.0	1.6
İtalya	5.5	4.9	58.0	0.3
Rusya	3.1	7.8	66.3	0.3

Kaynak: İlber ORTAYLI, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Ankara, 1987, s. 177.

Tablo 1'de açıkça görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti halkı, Avrupa ülkelerine göre en düşük hayat standardına sahipti. Ay- rıca, İmparatorluk Avrupa sanayi ürünlerinden en az açılan bir pazar durumundaydı.

(81) Ş. Pamuk, a.g.e., 216 - 217.

(82) İlber ORTAYLI, İmparatorluğun..., s. 177.

Osmanlı Devleti'nden yeni Türk Devleti'ne devredilen tarım sektörünün olumsuzluklarından birisi de ekilebilir toprakların çok azının tarıma açılabilmiş olmasıdır. Ülke topraklarının pek azının tarıma açılabilmesinin temel nedenleri de üç grupta toplanabilir. Bunlar, nüfus azlığı ve nüfusun niteliği, üretim tekniklerinin geriliği ve iktisadi nedenler (ulaşım, vergi politikası ve sermaye yetersizliği) dir (83).

1912 - 1913 yıllarında yapılan tarım sayımları, Osmanlı döneminde devralınan toprak dağılımına ilişkin de belli ipuçları verebilmektedir. Tımar sisteminin çöküşünden sonra mültezimlerin vergi toplamak için yürüttükleri zorbalık, rüşvet, borçlandırma gibi yollarla tarımsal toprakların belli ellerde toplandığı Tablo: 2'de açık - seçik görülmektedir.

TABLO: 2 1913 Yılında Osmanlı Toprak Dağılımı.

	<u>Aile Sayısı</u>	<u>Toplam Ailelere göre %</u>	<u>Toplam Toprak-taki pay %</u>
Derebeyi	10.000	1.0	39.0
Toprak Ağası	40.000	4.0	26.0
Toprak Sahibi Köylüler	870.000	87.0	35.0
Topraksız köylüler	80.000	8.0	---

Kaynak: DİE, Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı, Ankara, 1973, s. 24 (84).

Anadolu için derlenen bu istatistiklerden kırsal kesimde yaşayan toplam bir milyon ailenin, % 95'inin toplam toprakların % 35'ine sahip olmasına karşılık, ailelerin % 1'inin toprakların % 39'unu ve % 4'ünün toprakların % 26'sına sahip olduğu an-

(83) İleride tekrar değineceğimiz bu düşük düzeyde toprak kullanımı, Cumhuriyet Türkiye'si'nin tarımdaki başlıca sorunlarından en önemlisini teşkil ettiğinden, Atatürk'ün tarım politikasının amacı da, bu sorunun ortadan kaldırılması yönünde olmuştur.

(84) Aynı verilerin kullanıldığı diğer kaynaklar için bkz.: T. ÇAVDAR, a.g.e., s. 122, Yakup KEPENEK, Gelişimi, Üretimi Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi, Ankara, 1987, s. 14 (Tablo: II-2).

laşılmaktadır. Hiç şüphesiz bu veriler oldukça yüksek bir toprak toplulaşmasının varlığını göstermektedir.

1912 yılında değişik bölgelerde 20 il için derlenen bilgilerden (85) ise, Osmanlı Devleti'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne devrettiği tarım işletmelerinin küçük işletmelerden de öte, kendine yeten işletme olmadığı da görülmektedir (86). Pazar için üretim yapan işletmelerin, başlıca kıyı bölgelerinde, ticari ürün üretiminde, Avrupa pazarlarına gerek sermaye ve diğer girdiler bakımından, gerekse pazar olarak bağımlı bir biçimde gelişmeye başlamıştır. Avrupa, pazarları için üretimin gelişmesiyle birlikte büyük toprak sahibi, Türk, yabancı ve müslüman olmayan insanların elinde toprak toplulaşmasının hızlandığı anlaşılmaktadır (87).

Buraya kadar anlatılanları özetlersek, Osmanlı İmparatorluğu, çeşitli iç ve dış nedenlerden dolayı iktisadi olarak da gerilemeye başlamıştır. Tımar sisteminin bozulması ile İmparatorluğun çökmesi arasında yakın bir paralellik de gözlenmiştir. Çağının bilimsel ve teknik değişimleri ile sanayi hareketlerine ayak uyduramayan Osmanlı Devlet'i, XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Batı'lı sanayileşmiş Avrupa ülkelerinin açık bir pazarı haline gelmiş, dış borçlar, uygun olamayan, koşullarda ülkeye giren yabancı sermaye İmparatorluğu ekonomik bir çöküntüye götürmüş ve tam anlamıyla tarıma dayalı bir ekonomi mirasını Türkiye Cumhuriyeti'ne devretmiştir.

1914 yılında milli geliri 22. 393.000 kuruş olan Osmanlı devleti'nde tarımın payı 13.060.000 kuruştur. Oran olarak %58'i bulan tarım sektörü, nüfusun % 80 - 82'sini, millî gelirin de % 75'ten fazlasını teşkil etmektedir (88).

Uzun yıllar süren savaşlar ve asayişsizlik, ekonomik konulardaki bilgisizlik, yabancılara tanınan ayrıcalıklar, iç pazarların gelişmemiş olması, sermaye yokluğu, çiftçiden alınan ağır vergiler, Osmanlı yöneticilerince akılcı bir tarım politika-

(85) DİE, Türkiye'nin Toplumsal..., s. 29-30.

(86) II. Bölüm'de, bu konu ile ilgili daha geniş bilgi verilecektir.

(87) Bkz.: O. KURMUŞ, a.g.e., s. 99-122.

(88) YÜKSEL ÜLKEN, Atatürk ve İktisat, Ankara, 1984, s. 77.

sının uygulanamamış olması gibi nedenler yüzünden Osmanlı tarımı geri kalmıştır. Toprak mülkiyetinin dağılımı tarım işletmelerinin yapısı, kuru tarım, çağının modern tarım araç ve gereçlerinin, gübre, ilaç, iyi tohum gibi tarım girdilerinin kullanılmamış olması birim alandan alınan ürünü azalttığı gibi, köylüden ürün üzerinden alınan "aşar", hayvan başına salınan hayvan vergisi "ağnam resmi" gibi vergiler de Osmanlı Devleti'nde tarımın gelişmesini önlemiştir. Geri üretim tekniklerinin kullanıldığı Osmanlı tarım sektörü, aşağıda da inceleneceği gibi, Birinci Dünya Savaşı ve "Millî Mücadele" yıllarında daha da gerilemiştir.

B. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE TARIMIN GENEL

GÖRÜNÜMÜ (1914- 1918)

Çeşitli siyasî, psikolojik, kültürel ve hukukî nedenlerin yanında, Avrupa'yı ve dünyayı bir ateş çemberi içine atan olayların başında ekonomik yayılma olgusunun yattığı söylenebilir (89). Toplam, 22.104.209 insanın zayıtı (ölü, yaralı, kayıp ve esir) ve 186.333.637.000 dolarlık bir malî portresi bulunan Birinci Dünya Savaşı'na katılmak zorunda kalan Osmanlı Devleti, 2.850.000 askerinden 875.919 zayıt vermiştir. Osmanlı Devleti'nin savaş giderleri ise, 1.430.000.000 dolardır (90).

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi ile birlikte tarımsal üretiminde önemli bir azalma kaydedilmiştir. Osmanlı Devleti'nde savaştan önce toplam 75 milyon hektar yarıdan fazla azalarak 30 milyon hektara düşmüş, 1915-1916 yılında ise bu rakam 25 milyon hektara inmiştir (91).

Birinci Dünya Savaşı yılları, Osmanlı Devleti'nin zayıf ekonomik yapısını derinden sarsmış, tarıma dayalı ekonomi erkek nüfusun çok önemli bir bölümünün silah altına alınması ve genel savaş koşulları, savaşın ilk yıllarında tarımsal üretimde önemli azalmalara neden olmuştur. V. Eldem'in hesaplamalarına göre, 1914-1918 yılları arasında buğday üretimi % 47, tütün % 51, kuru üzüm % 54, fındık % 65, yaş koza % 69 düşmüştür (92). Tarımsal ürün üretimindeki daralma özellikle geleneksel ihraç ürünlerinde (Tablo: 3'te) açık bir biçimde görülmektedir.

-
- (89) Bkz.: H. ÜLMAN, a.g.e., Salih POLATKAN, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, İstanbul, 1986, s. 9-27, Pierre RENOUVIN, Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) (Çev.: Adnan ÇAMGİL), İstanbul, 1982, s. 111 vd., Georges LESTIEN-Roger CERE, İki Dünya Savaşı (1914-1918) - (1939-1945), (Çev.: Nihal ONAL), İstanbul, 1966, s.7-22,
- (90) Pb RENOUVIN, a.g.e., s. 569-570.
- (91) Z. TOPRAK, a.g.e., s. 318.
- (92) Aktaran: K. BOROTAV, a.g.e., s. 24, Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. V. ELDEM, a.g.m., 1913-1918 yıllarında "Buğday ekiliş ve istihali", s. 378'deki tablo.

**TABLO: 3 Birinci Dünya Savaşı'nda Bazı Tarımsal İhraç Ürün-
lerinin Üretim Miktarları (1000 ton).**

	Tütün Reji İ- daresi	Kuru Üzüm Ege Bölgesi	Kuru İncir Bölgesi	Fındık Karade- niz	Pamuk(1) Adana	Yaş Koza Reji İ- daresi	Zeytin Yağı Ege B.
1913	53,31	69,0	20,6	51	120	7,61	49
1914	43,38	60,8	17,6	52	135	5,23	20
1915	13,87	50,4	15,4	21	15	3,54	22
1916	14,91	44,6	19,8	19	—	2,98	16
1917	17,01	33,6	15,4	14	—	1,33	8
1918	21,04	28,0	17,6	18	—	2,37	6

(1) 1000 balya olarak

Kaynak: Vedat ELDEM, "Cihan Harbinin ve İstiklâl Savaşı'nın Ekonomik Sorunları", Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/ Tartışmalar (8- 10 Haziran 1973, Editör: Osman OKYAR-H. Ünal NALBANTOĞLU), Ankara, 1975, s. 378 (Ss. 373- 405).

1914- 1918 yılları arasında hayvan ve hayvan mevcudu başına alınan verimde de düşme kaydedilmiştir. Savaş yıllarında hayvanların beslenme şartlarındaki bozulma sonucunda et ve süt üretimi, mevcut hayvan sayısındaki azalmaya oranla daha fazla olmuştur (93). Savaş yıllarında koyun sayısı % 45, keçi sayısı % 33 azalmıştır (94).

Birinci Dünya Savaşı'nın mali finansmanını da büyük ölçüde tarım kesimi sağlamıştır. Çünkü, Osmanlı İmparatorluğu'nda temel sanayi kurulamamış, Avrupa sanayilerinin ezici rekabeti karşısında ve ancak bu rekabetin pek yoğun olmadığı alanlarda gelişme gösterebilmiş, genellikle yakın pazar için üretim malları üreten bu sanayii ülkedeki maden üretimi ve tarımsal üretimle sağlıklı bir bütünleşme gösterememiştir. 1915 sanayi sayımına göre, sanayi işletmelerin sayısı 255 idi ve 72'si, yani % 28'i

(93) V. ELDEM, a.g.m., s. 379.

(94) V. Eldem'den aktaran: K. BORATAV, a.g.e., s. 24, Ayrıca bkz.: V. ELDEM, a.g.m., s. 379.

1908 sonrasında kurulmuştur. Tüketime yönelmiş bulunan imalat sanayii'nin 1913'de % 68,6'sını ve 1915 te de % 70,3'ünü gıda sanayii teşkil ediyordu. Gıda sanayii değirmencilik, makarna imalatı, şekerlik ve tahıl imalatı, konserve, bira, buz ve tütün imalâtı olarak yedi gruba ayrılıyordu. 1913'te % 14,9 ve 1915'te % 11,9 oranla dokuma sanayii ise ikinci sırada geliyordu. Toplam üretim değerinin 1913'te % 83,5'i, 1915'te % 82,3'ü gıda ve dokuma sanayiinden elde ediliyordu. Değirmencilik, tütün işleme, "debagat" yünlü dokuma ve iplik ile ham ipek üretimi toplam sanayii, üretim değerinin % 1913'te % 80,3'ünü, 1915'te % 83,1'ini teşkil ediyordu. Özetle, değirmencilik, tütün ve deri işleme ve geleneksel ipekçilikten oluşan üretim faaliyeti Osmanlı ekonomisinin, büyük ölçüde sanaysiz bir ekonomi sayılabileceğini göstermektedir (95).

"Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı toplumunun geniş bir kesiti savaş spekülasyonu sonucu yoksullaşmış, mülksüzleşmişti. Buna karşın pazara dönük üretimde bulunan orta ve büyük toprak sahibi, taşra tüccarı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakınlığıyla tanınan ve İstanbul'un işesini üstlenen örgütle esnaf ve "harp zengini" diye adlandırılan, spekülatif girişimleri sonucu kısa sürede servet birikimine giden savaş tüccarı 1914-1918 döneminden kazançlı çıkan kesitleri oluşturmuşlardı" (96).

Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Z. Toprak'ın belirttiği gibi, yıllık artış hızı % 300'e ulaşan enflasyon geleneksel "Osmanlı düzenini altüst etmiş" ve yeni bir "orta sınıf" in doğmasını hazırlamıştır (97). Savaştan en fazla zarar gören kesim ise, nüfusun % 80-82 sini teşkil eden çiftçiler olmuştur.

-
- (95) Daha geniş bilgi için bkz.: Gündüz ÖKÇÜN (Yayına Hazırlayan), Osmanlı Sanayii: 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistikleri, Ankara, 1971, s. V-XI vd., K. BORATAV, a.g.e., s. 23-24.
- (96) Zafer TOPRAK, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Finansmanı", Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi 1979-1980 Özel Sayısı: Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar (Derleyen Selim İLKİN), Ankara, 1981, s. 222 (Savaş süresince uygulanan iktisadi politikayı da anlatan incelemenin tümü için bkz.: Ss. 205-238).
- (97) Z. TOPRAK, a.g.m., s. 221-222.

Birinci Dünya Savaşı'nın tarım kesimindeki bir bölümünü özetlediğimiz tüm bu olumsuz etiklerine rağmen, bazı ekonomik, dönüşümlere de neden olduğunu söyleyebiliriz. Bunların başında, dış ticaret imkanlarının daralması sonucunda İstanbul'da başgösteren yiyecek sıkıntısı karşılamak için Anadolu çiftçisinin ürettiği buğday başta olmak üzere diğer tarım ürünlerinin tüm ulaşım imkanları zorlanarak İstanbul'a taşınmasının zorunlu hale gelmesi üzerine iç pazarın genişlemesi, modern anlamda millî ekonominin doğuşu yolunda önemli etkiler yarattı. İkinci olarak, Babiâli'nin savaşın finansmanında "Dahili İstikraz" ya da iç borçlanma yolu denenerek millî bir borçlanmaya gidilerek (98), gönüllü tasarruf teşvik edildi. Dış ticaretin devletin denetimine alınması için çabalar harcandı (99). 9 Eylül 1914 günlü iradeyle, 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere Osmanlı topraklarında yaşayan yabancıların tüm malî, iktisadî, adlî ve idarî ayrıcalıklarının kaldırıldığı ve yabancılarla ilişkilerin devletlerhukuku ilkeleri esas alınarak düzenleneceği duyuruldu (100)

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Babiâli tarımsal üretimi artırmak amacıyla değişik metodlara başvurmuştur. Öncelikle orduya üretkenlik kazandırmak istenmiş, cepheye sevkedilmeyen gayr-ı müslim Osmanlı vatandaşları ve Dördüncü Ordu'da uygulaması görüldüğü gibi kadınlardan "ziraat alayları" ve "çiftçi taburları" teşkil edilmiş, orduda tarım dersleri verilmiştir (101). Emeklilere, Ziraat Bankası'ndan da kredi sağlanarak bedeli kırk yılda ödenmek üzere işlenmeyen devlet toprakları satılmıştır. Ayrıca, ekime açılan topraklar, bozulmuş bağlar yerine yeni ya-

(98) Z. TOPRAK, a.g.m., s. 222 - 225.

(99) Z. TOPRAK, a.g.e., s. 119 - 121.

(100) A.g.e., s. 71.

(101) A.g.e., s. 318 - 319. Amele taburları veya ziraat müfrezeleri tarafından ekilen araziler ve çalışmaları için bkz.: Dahiliye Nezareti Muharrerat-ı Umumiye Mecmuası, 1332 Senesine Mahsustur, c.4, İstanbul, 1917, s. 17-18, ve 165 - 166. "Amele Taburlarının Semerat-ı Mesaisi", Der-saadet Ticaret Odası Gazetesi, 31. Sene, No: 1596 (25 Temmuz 1331), s. 223.

pılan bağlar, on yıllık bir süre vergiden bağışık tutulmuştur (102).

Babıâli, savaş sırasında du gibi özendirici tedbirlerin yanısıra, yükümlülük getiren kanunlarla da üretimi artırmaya çalışmış ve bu amaçla "Mükellefiyyet- i Ziraiyye Kanun- ı Muvakkati" (103), kabul edilmiştir (18 Eylül 1916). Bu kanunla, ötedenberi tarım işleri ile uğraşan ve askerlik hizmeti dışında kalmış olan tüm erkek ve kadınların "Ziraat Nezareti"nce tesbit edilecek miktarda tarıma katkıda bulunması ve bir sonraki yıl için nadas yapmak üzere hükümetce "mükellef" tutulabilecekti. Bu yükümlülük, "Müdafaa- i Milliye", Donanma, "Hilâl- i Ahmer" gibi "amme menfaatine hadim cemiyetler ve her nev'i imtiyazlı, imtiyazsız cemiyet ve şirketler" için de geçerlidir (104). Gerekli tedbirler, "Ziraat hey'etleri"nce alınabilecekti (105).

Almanlar, " Ziraat Nezareti'ne yerleştirdikleri müşavir ve uzmanları ile Osmanlı Hükümeti'nin ziraat politikasına yön vermeye çalışmışlar, "Ticaret ve Ziraat Nezareti'nde onbeş uzmandan oluşan bir umur- u Ziraiyye Komisyonu kurulmuş, tarımla ilgili bazı pratik bilgiler de "Ziraatçiler Derneği Mecmuası" (106) gibi dergilerde yayınlanmıştır.

Babıâli'nin tarımsal üretimi artırmaya yönelik bu çabalarının bazı faydaları görülmüş olmakla beraber, "Tekâlif- i harbiyye" ve be zeri yollarla çiftçinin malına el koyulması, tarım kesimince çalışanların büyük ölçüde silah altına alınmaları ve çift hayvanlarının sayılarında meydana gelen azalma, ağırlaşan savaş

(102) Z. Toprak, a.g.e., s. 320.

(103) Bkz.: A. Gündüz OKÇÜN, Tarımda Çalışma ve Ekme Yükümlülüğü (Mükellefiyyet- i Ziraiyye) Belgeler 1914- 1922, Ankara, 1983, s. 5- 150.

(104) Takvim- i Vekayi, 24 Eylül 1916, No. 2656.

(105) Takvim- i Vekayi, 25 Eylül 1916, No. 2657.

(106) Z. TOPRAK, a.g.e., s. 322.

şartları vb. nedenlerle tarımsal üretimde devlet müdahalesi, üretimin artırılmasında umulan sonucu vermemiş, tarımın geliştirilmesi mümkün olmamıştır. V. Eldem'in hesaplamalarına göre, " 1913/ 14 yılları vasatı 100 adledilirse, buğday istihsalı 1916 yılında 75 seviyesinden 1917 de 65 e ve 1918 de 62 ye düşmüştür (107).

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında, 1911 Trablusgarp ve 1912 Balkan Savaşları 30 milyon lira, Birinci Dünya Savaşı da 400 milyon lira harcamayı gerektirmiştir. Bu yıllarda devletin normal hasılatının 25 milyon lira dolaylarında (108), olduğu ve çiftçiye kredi vermek amacıyla kurulmuş bulunan, "Ziraat Bankası'ndan 1912'de 100.000, 1913'te göçmenleri yerleştirmek için 3.000.000 liralık borç" alındığı (109) düşünülürse, Millî Mücadele'nin finansmanını da büyük ölçüde karşılayan Türk çiftçisinin fedakarlığının ölçüsü anlaşılmış olur.

---

(107) V. ELDEM, a.g.m., s. 379.

(108) İlhan TEKELİ - Selim İLKİN, Para ve Kredi Sistemi'nin Oluşumunda Merkez Bankası, Ankara, 1981, s. 109.

(109) A.g.e., s. 115.

C. MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE TÜRK TARIMI

"... Türkiye'nin sahib-i hakikîsi ve efendisi, hakikî müstahsil olan köylüdür. O halde herkesten daha çok refah, saadet ve servete müstahak ve elyak olan köylüdür. Binaenaleyh, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin siyaset-i iktisadiyesi bu gaye-i asliyeyi istihsale matuftur."

1 Mart 1922

G. Mustafa Kemal

Meşrutiyet döneminde Tanin gazetesinin Anadolu'da yaptığı röportaj, Anadolu'daki köylünün fecî durumunu gözler önüne sermektedir (110). Tapu idarelerinde rüşvet ve yolsuzluk, "tapu dalevereleri" ve senet tahrifatı yoluyla "mütagallibe" toprağını büyütüyordu. Yol emniyeti ve asayiş yoktu. 1912 "Balkan Harbi'ne ve 1914 - 1918 Birinci Dünya Savaşı'na Türk köylüsü bu şartlarla girmiş, geniş cephelerdeki savaş, açlık, "sefalet" orduyu ve Türk köylüsünü kırmış, köyler boşalmıştı. Bütün bu tahribatın ortasında Türk köylüsü "Millî Kurtuluş Savaşı"nı vermiştir (111).

Millî sermayenin gelişmesine yardımcı olan bir dizi ekonomik girişimine rağmen (Sanayii Teşvik Kanunu'nun kabulü, kapitülasyonların kaldırılması, ticaret ve tarım alanlarında bazı önlemlerin gerçekleştirilmesi) İttihat ve Terakki hükümetleri Türkiye'nin emperyalist devletlere karşı olan bağımlılığını zayıflatmada önemli bir başarı sağlayamadı (112). Üstelik, Osmanlı Dev-

(110) AHMET ŞERİF, Anadolu'da Tanin, İstanbul, 1325.

(111) Millî Mücadele'de Türk tarımının genel görünümü, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve hükümetlerinin tarımı teşvik tedbirleri ve uygulamaları bir doktora çalışmasına konu teşkil edebilecek genişlikte bir incelemeyi gerektirir. Biz burada, bazı önemli hususları özetleyeceğiz ve daha önce de yaptığımız gibi yalnızca metinle ilgili kaynakları dip notlarımızda vermekle yetineceğiz.

(112) Y. N. Rozaliyev, Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923 - 1960) (Çev.: Azer YARAN), Ankara, 1978, s.8.

leti'ni yıkıma götürecektir olan Birinci Dünya Savaşı'na sürükledi. Emperyalist devletlerin paylaşmak isteyip de aralarında anlaşamamaları yüzünden bir türlü paylaşamadıkları Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu yarımadasındaki toprakları artık paylaşılabilirirdi. Ancak, onların bu hesaplarını Türk halkının özgür yaşama isteği bozdu. Tarih boyunca hür ve bağımsız yaşayan Türk milleti için- den bir önderin çıkması da gecikmedi. Bu önder, Mustafa Kemal'di ve yeni bir Türk Devleti kurmak amacı ile 19 Mayıs 1919'da Sam- sun'a çıktı (113).

Millî Mücadele'nin ilk günlerinden başlayarak, Türk halkı ve Türk köylüsü tarihte esine az rastlanır bir fedakârlık örne- ği gösterdi (114). Atatürk ve arkadaşlarının akılcı taktik ve st- ratejileri bu "ölüm kalım" mücadelesinde Türk halkının en önemli yardımcısıydı.

Millî Mücadele yıllarında tarım sektörünün tahrip olması- na neden olan gelişmeler, Birinci Dünya Savaşı'nın etkilerinden daha da ağır oldu. Çünkü, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sı- rasında Almanya'dan aldığı borçlar kesildi ve beslenen tüm umut- lara rağmen böyle bir kaynak bulunamadı (115). İkincisi, Anado- lu topraklarından en verimli alanlar işgal altındaydı ve özel- likle Yunanlılar bu tarım alanlarında geniş bir tahribata neden oluyorlardı. Üçüncü olarak da, savaşın yol açtığı yıkımları ve bunların yol açtığı üretim kayıpları daha fazla idi. Bunlara, hastalık, kıtlık ve tehcir sonucu ölümler dolayısıyla nüfustaki büyük azalma, asker kaçaklarının kurduğu çeteler, bazı "Kuva- yı Milliye" cilerin tutumu, çiftçi nüfusun askere alınması, çift

-
- (113) Hiç kuşkusuz, "Millî Mücadele"nin en güzel anlatımını bu savaşın önderi ve yeni bir Türk Devleti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk yapmıştır. Bkz.: GAZİ MUSTAFA KEMAL, Nutuk, Ankara, 1927.
- (114) Millî Mücadele'nin ekonomik kaynakları hakkındaki yayın- lardan en önemlileri için bkz.: Alptekin MÜDERRİSOĞLU, Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları, Ankara, 1974, T. ÇAVDAR, a.g.e., Vedat ELDEM, Mütareke ve Millî Mücadele Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi, Ankara, 1973, V. ELDEM, a.g.m.
- (115) Dışarıdan sağlanan kaynaklar çok sınırlıydı. Bu konuda bkz.: A. MÜDERRİSOĞLU, a.g.e., s. 134 - 239.

hayvanlarının savaş aracı olarak kullanılması vb. nedenler de eklenince zaten düşük olan ekilebilir toprakların oranı daha da azalmıştır. Dolayısıyla, Türk çiftçisinin üretim ve geçinme vaziyeti de iyice bozulmuştur.

T.B.M.M. Hükümeti kurulmadan önce Millî Mücadele'nin harcamaları büyük ölçüde bağışlarla karşılanmıştır. Ankara Hükümeti, savaşın finansmanını Türk halkının öz kaynakları ile yürütmüştür. Vedat Eldem, Millî Mücadele'nin toplam harcamalarını 147 milyon olarak tahmin etmektedir. Bu finansmanın % 63,9 u bütçe gelirlerinden, % 6,8 i bütçe dışı kaynaklardan, % 15,7 si elkoymalardan % 4,8 bağışlardan, % 8,8 i Sovyetler Birliği'nin yardımlarından sağlanmıştır (116). Bütçe gelirlerinin büyük çoğunluğunu tarımsal vergilerin teşkil ettiği bilindiğine göre (117) ve diğer kaynakların bir bölümünü de Türk çiftçisinin karşıladığı düşünüldüğünde tarım sektörünün "Millî Mücadele" harcamalarını karşılayan başlıca sektör olduğunu söylelebiliriz. Türk köylüsünün Kurtuluş Savaşı'mızda gösterdiği diğer fedakârlıkları ve yükümlülükleri burada ayrıca belirtmeyi gereksiz buluyoruz.

Millî Mücadele, ancak Anadolu köylüsüne dayanılarak gerçekleştirilebilirdi. Türk köylüsü asker ve vergi toplamak için T.B.M.M.'nin elindeki tek ve son kaynaktı. Nitekim, Büyük Millet Meclisi'nin açılışının ikinci günü (24 Nisan 1920), 17 milletvekili Meclis Başkanlığına verdikleri ortak önerge ile "Ağnam Resmî"nin yeniden düzenlenmesini teklif etmişlerdir (118). Meclis'in kabul ettiği 1 numaralı kanunu il, "Ağnam Resmî"nin eskiden oldu-

- (116) V. ELDEM, a.g.m., s. 404. Ruslar'ın yaptıkları yardımlar (altın, teçhizat ve mühimmat olarak) toplam 13 milyon lira civarındadır. Sovyet Rusya ve Hint Müslümanlarının yardımları için bkz.: Kâzım ÖZALP, Millî Mücadele 1919-1922, c.1, s. 219 ve 221, T.C. GENEL KURMAY HARP TARİHİ BAŞKANLIĞI, Türk İstiklâl Harbi, c. VII. İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923), Ankara, 1975, s. 112-114 ve 166-175.
- (117) Bkz.: Fikret UNAL- Muzaffer TIRAŞ- Zafer KÜKRER (Derleyenler) 1920-1929 Bütçe Kanunları, Ankara, 1979, s. 1-19, Örneğin 1920 yılı bütçesinin gelir tahminlerine göre, tarıma dayalı vergilerin genel vergi gelirleri içindeki payının % 70 yakın olduğu A. Müderrisoğlu tarafından hesaplanmıştır. Bkz.: a.g.e., s. 338. Ayrıca bkz.: Ahmet İZGİRAY, 1924-1928 Yılları Bütçeleri, İzmir, 1984, "Kurtuluş Savaşı Bütçeleri", s. 17 vd.
- (118) Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (T.B.M.M. Zb.C.) c., 1, s. 38.

ğu gibi dört kat olarak alınmasına karar verilmiştir (119).

Millî Mücadele'nin finansmanı için Büyük Millet Meclisi'nin açılışından önce İstanbul'un işgali üzerine el konulmuştu. "Heyeti Temsiliye" adına Mustafa Kemal imzasıyla bütün kolordulara ve vilâyetlere yapılan tamim ile Anadolu'daki Osmanlı Bankası şubeleri, Düyunu Umumiye ile Reji İdareleri gelirlerine el konulmuş, İstanbul'a para ve değerli maden göndermeleri de önlenmiştir (120). T.E.M.M. açıldıktan sonra ise, malî kaynak bulma çabaları savaşın sonuna kadar hız kazanarak devam ettirildi (121). T.B.M.M. Hükümeti, tarımsal üretimi artırmak ve Millî Mücadele'nin tek ve en önemli kaynağı Türk köylüsünün - çiftçisinin - durumunu iyileştirici çeşitli önlemler almış ve uygulamaya çalışmıştır. Bu çabaların en temel amacı, "Kurtuluş Savaşı"nın finansmanın sağlanması ve Türk köylüsünün savaş için seferber edilmesinin kolaylaştırılmasıdır. Büyük Millet Meclisi, ekonomisi tarıma dayalı Türk toplumunu, aşağıda bazı örneklerini verdiğimiz kararlar ve uygulama çabaları ile teşvik ederek, Türk halkının emperyalizme ve işgalci güçlerine karşı verdiği mücadeleden başarı ile çıkmasını sağlamıştır. T.B.M.M.'nin bu alandaki bazı karar ve uygulamalarını şu şekilde özetleyebiliriz:

(a) Silah altına alınan çiftçi nüfusun üretimde yaratacakları düşüklüğü önlemek ve çiftçi ailelerine yardım ederek tarımsal üretime katkıda bulunmalarını sağlamak amacıyla 9 Ekim 1337 (1921) de "Mükellefiyet - i Ziraiyye Kanunu'nun Suret - i Tatbikine Dair Nizamnam" çıkarıldı (122). Bu tüzük 11 Aralık 1920

(119) Düstur, Üçüncü Tertip, c. 1, s. 3.

(120) A. MÜDERRİSOĞLU, a.g.e., s. 258.

(121) Bkz.: Mehmet Zeki PAKALIN, Maliye Teşkilatı Tarihi (1442 - 1930), c. IV, Ankara 1978, s. 420 vd., Cihan DURU - Kemal TURAN, Abdurrahman ÖNGEOĞLU, Atatürk Dönemi Maliye Politikası 1. Kitap: Mondros'tan Cumhuriyet'e Mali ve Ekonomik Sorunlar, Ankara, 1982, Dördüncü Bölüm: "İlk Meclis'ten Cumhuriyet'e Malî ve Ekonomik Gelişmeler", s. 213 vd. Ayrıca bkz.: "Bibliyografya"

(122) Düstur, Üçüncü Tertip, c. 2, s. 147 - 149, T.C. Sicill-i Kavanini, c. 12, s. 9 - 12.

tarikh ve 410 sayılı kararnameyle yürürlüğe konu (123).

T.B.M.M.'de bu konu ile ilgili olarak çeşitli tarihlerde görüşmeler yapılmıştır. Örneğin, 6 Mart 1338' (1922) tarihinde, Ankara Milletvekili Mustafa Efendi tarafından " Mükellefiyet - i Ziraiye Nizamnamesi" nin tatbiki hususunda görülen bazı yolsuzluklar hakkında verilen önerenin 14 Mart 1338 (1922) de T.B.M.M.'deki görüşmeleri sırasında İktisat Vekili Sırrı Bey (İzmit) bu ufulamayı şöyle savunmuştur (124):

"... Ancak Kan Vergisi vermek için hududa koşacak zevatı beslemek için de onun arka tarafında mahsulat yetiştirmek zarureti vardır"

"Mecburi Ziraat Usulünün Tatbik Edilmemesi Hakkında T.B.M.M. Heyet - i Umumiye Kararı" ise, 28 Mart 1338 (1922) tarihinde 243 No: lu karar ile kabul edildi (125).

(b) T.B.M.M., iç isyanlar, doğal afetler ve savaş koşullarından dolayı ürünleri zarar gören çiftçilere çift hayvanı, kredi ve tohumluk gibi tarım girdileri sağlamak için çeşitli kararlar alındı ve uygulanmaya çalışıldı. Örneğin, il ve ilçelerde, vali ve kaymakamların başkanlığında, defterdar veya mal müdürü, tarım ve veteriner memurları, belediye başkanları ile belediye meclisi üyelerinden oluşan komisyonlar kuruldu. Bu komisyonlar, köy muhtar ve ihtiyar heyetlerinin düzenleyecekleri ihtiyaç defterlerini inceleyerek, yoksul çiftçilere senet karşılığı tohumluk verebilecekti. Bu tohumluklar hasat zamanında maliye tahsildarları tarafından toplanarak, maliyenin tohumluk ambarlarına teslim edilecekti (126). Aşar ambarlarında tohumluk ürünün bulunmadığı yerlerde, maliyece Ziraat Bankası'na para ayrılacak ve Ziraat

(123) A. MÜDERRİSOĞLU, a.g.e., s. 285. Bu konuda geniş bilgi için bkz.: A. G. ÖKÇÜN, a.g.e., s. 145 - 172.

(124) T.B.M.M.Zb.C. c. 18, s. 202 (Bu konudaki görüşme ve tartışmalar için bkz.: s. 199 - 204).

(125) "Mecburi ziraat usulünün adem - i tatbiki tasvip edildi". Düstur, Üçüncü Tertip, c. 3, s. 42, Bu konunun T.B.M.M.'deki tartışmaları için bkz.: A. G. ÖKÇÜN, a.g.e., s. 151 - 172.

(126) A. MÜDERRİSOĞLU, a.g.e., s. 189 - 290.

Bankası'na para ayrılacak ve Ziraat Bankası, muhtaç çiftçilere kefil karşılığı tohumluk ve çift hayvanı verecekti (127).

(c) Anadolu'nun bütün imkanlarını Millî Mücadele'nin emrine verdiği günlerde, 11 Ekim 1920'de, 1869 tarihli "Orman Nizamnamesi"nde değişiklik yapılarak 39 No'lu "Baltalık Kanunu" çıkarılmıştır. Orman köylülerinin bazı taleplerini karşılayan bu kanunla "Kurtuluş Savaşı"na daha geniş kitlelerin katılması kolaylaştırılmış (128) ve tarımsal üretim arttırılmak istenmiştir. "Baltalık Kanunu" nun amacı gerekcesinde "orman köylüsünün orman sahibi edilmesi olarak belirtiliyordu (129). Bu kanunun 1. maddesiyle, eskiden beri odunculuk, kömürçülük ve kerestecilik yapan ve büyük ormanların 20 km. yakınında olan köylerde yaşayan köylü ailesi başına en fazla 18 dönüm baltalık verilmesine karar verilmişti (130). Köylü ailesi bu baltalık alanı istediği gibi kullanabilecekti. Baltalık Kanunu ile amaçlanan gerçekleştirilemediği gibi, bu arada, geniş orman alanları kesilerek tarlaya dönüştürülmüştür (131). Anadolu'da yüzlerce yıldır süren Ormanların tahribi Kurtuluş Savaşı'nda da devam etmiştir (132).

(d) Tarımı ve tarımsal ürünlerin ihracatını geliştirmek T.B.M.M.'nin temel aldığı iktisat politikasını teşkil etmiş, "denk bütçe" mevhumuna büyük bir sadakatla bağlı kalınmış, muvazeneyi bozacak her türlü masraftan kaçınılmıştır" (133). Ancak, 19 Ağustos 1920'de çıkarılan 168 No: lu kararnameyle, damızlığa ve çift sürmeye elverişli hayvanların ihracatı önlenmiş, 23 Ekim 1920 tarih ve 2181 No:lu kararname ile de "ulaştırma ve süvari birlikleri için yararlı bütün hayvanların dışsatımı" yasaklanmıştır (134). Bu kararnamelerle çeki hayvanları varlığının daha da zayıflaması önlenmeye çalışılmıştır.

(127) A.g.e., s. 290.

(128) Yurt Ansiklopedisi, c. 11, s. 8428.

(129) A.g.e., s. 8428.

(130) Esat KORKMAZ, "Türkiye'de Ormanlar ve Ormancılık", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, c. 6, s. 1592, (Ss. 1590 - 1598).

(131) Yurt Aksiklopedisi, c. 11, s. 8428.

(132) Ekz.: M. Tefvik PEHLİVANLIOĞLU, "Tanzimattan Sonra Orman Yıkımı ve çevre Tahribi", Tanzimattan Sonra Türkiye Ansiklopedisi, c. 6, 55. 1574 - 1582.

(133) V. ELDEM, "Cihan Harbinin ve İstiklâl Savaşının...", s. 405.

(134) C. DURU - K. TURAN - A. ÖNGEOĞLU, a.g.e., s. 224.

(e) Tarımsal üretimin arttırılması için çiftçiye ziraat kredi sağlanmaya da çalışılmıştır. Ancak, tarımın gelişmesini teşvik etmek amacıyla kurulan Ziraat Bankası, köylünün kredi ihtiyacını karşılamaktan uzaktı (135). Ziraat Bankası sermayesine devletin zaman zaman çeşitli gerekçelerle el koyması çiftçiyi murabahacıların eline düşürdü.

Ziraat kredinin gelişmesine "ilk darbe 1310 senesinde bankadan 500.000 lira istikrazı hakkındaki Abdülhamid'in iradesiyle vuruldu" (136). 15 milyon lirayı bulan Ziraat Bankası'nın "Millî sermayesine" 1323 (1907) yılı sonuna kadar 7.282.086 lira, 1324 (1908) senesinden 1335 (1919) senesi başına kadar 1.810.288 lirası hazineye borç verilmiştir. 1336 (1920) senesinde de askerî, mülkî ve malî görevlilerce Ziraat Banka hesabından toplam 1.300.000 lira savaş giderlerinin karşılanması için alınmıştır (137). Ziraat Bankası'nın 1920 yılında "Hazine - i Maliye"ye geçmiş olan matlubatının tasviyesi için Sultansuyu Çiftliği ile Ankara Ziraat Mektebil ârazisi tefrik edilmiştir" (138).

T.B.M.M. zabıtlarının incelenmesinden çıkardığımız sonuca göre, Ziraat Bankası Millî Mücadele sırasında Türk çiftçisine yardım edebilecek ölçüde sermayeye sahip değildir. İhsan Güneş'in Yunus Nadi'den aktardığına göre (139):

"... köylü ister istemez kendi ağasına, efendisine "çor..."

- (135) İhsan GÜNEŞ, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920 - 1923), Eskişehir, 1985, s. 255 (Meclis'in tarım alanındaki düşünce yapısı için bkz.: s. 250 - 258).
- (136) T.B.M.M.Zb.C., c. 21, s. 1 (Banka'nın bu borcu vermesini kabul etmeyen ilk Genel Müdürü İbrahim Cemal Bey istifa etti).
- (137) 1919 yılı başına kadar son 25 yılda Ziraat Bankası'ndan maliyeye aktarılan paranın toplamı, 9.092.374 liradır. Bundan da açıkça anlaşıldığı üzere, Osmanlı Devleti'nin "Ziraat kredi politikası" tarımsal gelişmeyi teşvik etmekten öte engelleyici bir nitelik de taşımaktadır. Bkz.: a.g.e., s. 1, Ziraat Bankası'nın Millî Mücadele dönemindeki durumu hakkında bkz.: Ziraat Bankası'nın 1338 (1922) yılı bütçe görüşmeleri, a.g.e., s.1 - 12, 228 - 229, 260 - 262, 277, 309 - 310.
- (138) a.g.e., s. 260 - 261.
- (139) Yeni Gün, 19 Haziran 1337. Aktaran, İ. GÜNEŞ, a.g.e., s.255.

bacısına" başvurup para ihtiyacını gideriyordu. Bunlar da yasal faiz oranı % 9 olmasına karşın % 100 den daha yüksek oranda faizle para veriyorlar, parayı alamadıkları takdirde köylünün topraklarına el koyabilecek garantiler alıyorlardı. ..."

(f) Millî Mücadele sırasında T.B.M.M. ve hükümetlerinin aldığı diğer bazı tarımı teşvik tedbirlerini de şöyle özetleyebiliriz (140):

Ziraat Bankası'na çiftçilerin doğrudan doğruya iştirak ettirmek ve bankanın idaresinde "sahibi selâhiyet bir vaziyete koymak..." (141). Bu konuda gelecekte yapılması gerekli işler ve Ziraat Bankası'na verilmesi düşünülen yeni şekil ise ilgili encümen raporunda şu şekilde yer almıştır (142):

1- Bankayı istikbalde - Sendika Agrikol - şeklini alması için şimdiden tedabir ittihazı.

2- Bankayı bu şekilde ıslah için bitaraf bir Hükümet tebaasından muktedir bir mütahassıs getirilmesi.

3- Evvelki mütahassız tarafından verilmiş olan rapor suretinin İstanbul'dan celbi.

4- Bankanın halihazır sermayesinin muhafaza ve siyaneti zımında tedabir ittihazı.

5- Bankanın tedricen zürra ve ziraatle doğrudan doğruya temasa getirilmesi" (143).

7- 8 Ağustos 1921'de Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın yayınladığı "Tekâlif - i Milliye Emirleri" ile Türk köylüsünün maddî ve manevî bütün varlığı ile dünyada ilk kez topyekûn bir savaşa girmesi (144), tarımda çalışan insan ve çeki hayvanı sa-

(140) Bu konu ile ilgili kaynaklar için bkz.: "Seçilmiş Bibliyografya".

(141) T.B.M.M.Zb.C., c. 21, s. 1.

(142) Daha geniş bilgi için bkz.: a.g.e., s. 2 vd.

(143) 1922 yılında düzenlenen bu parordaki ilk üç maddede yer alan hususların "İktisat Vekili" tarafından aynı yıl içinde yerine getirileceği sözü verilmiştir. Bkz.: a.g.e., s. 2.

(144) Tekâlif - i Milliye Emirleri için bkz.: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri IV. (SD. IV.), Ankara 1964, s. 394 - 406, Nutuk, s. 321 - 322, Cemal KUTAY, "Büyük Zafer'in Yapısında

yısının da doğal olarak azalmasına sebep oldu. Sakarya Zaferi'nden hemen sonra ise, genel seferberlik ilân edildi. Tamamı tarıma dayalı olan ekonomide büyük bir işgücü açığı ortaya çıktı. T.B.M.M. ve Hükümet'leri ordunun ve halkın beslenmesi için gerekli tarımsal üretimin devam ettirilmesi için Milli Mücadele süresince bir dizi girişimlerde bulunmuştur:

Yukarıda anlatılanlara ek olarak bunlardan bazıları, çeki ve damızlık hayvanlarının ithalâtında Ziraat Bankası'nın görevlendirilmesi (145), ziraf eğitime önem verilmesi ve ziraat mekteplerinin Ziraat Bankası tarafından idare edilmesi hakkında bir kanunun çıkarılması (146), savaştan zarar gören çiftçileri kredi, tohumluk yardımı ve vergi muafiyeti sağlanması (147), makinalı tarımın teşviki için, Avrupa'ya bir komisyonun gönderilmesi, dışarıdan "ziraat aletleri" getirilmesi (148) ziraat makinalarında kullanılacak olan "benzin, benzol, mazot ve maden kömürü, ile makina yağı ve damızlık ve çift hayvanatı vesairenin gümrük resminden muafiyeti" ne dair kanunun kabul edilmesi (149), ve "Aşar Vergisi" uygulamasının Türk çiftçisine verdiği zararların T.B.M.M. nde görüşülmesi (150), sayılabilir.

Sonuç olarak T.B.M.M. ve Hükümet'leri köylüyü güçlendirme- nin devleti güçlendirme anlamına geldiğini benimseyerek hareket etmişler (151) ve tarımsal üretimi artırmaya çaba harcamışlarsa da savaş koşulları Türk tarımını büyük ölçüde tahrip etmiştir. Örneğin, çift hayvanları konusunda, 26 Kasım 1921'de Besim Atalay Bey (Kütahya) T.B.M.M.'de şöyle konuşuyordu (152):

Tekâlif - i Milliye", Büyük Zafer'in 50.Yıldönümüne Armağan, İstanbul, 1972, Ss. 244 - 254, Türk İstiklâl Harbi VII nci Cilt..., s. 357 - 365.

- (145) Bkz.: T.B.M.M.Zb.C. c. 9, s. 53 vd.
 (146) Bkz.: T.B.M.M.Zb.C., c. 22, s. 321 - 332.
 (147) F.ÜNAL - M. TIRAŞ - Z. KÜKRER, a.g.e., s. 64 vd.
 (148) Bkz.: T.B.M.M.Zb.C., c. 9, s. 53 - 64.
 (149) T.B.M.M.Zb.C., c. 29, s. 69 - 72, 72 - 81, 95, 99, 101,
 (150) T.B.M.M.Zb.C., c. 3, s. 123 - 134, 168 - 174, 279 - 288,
471 - 477.
 (151) 1919 yılında İstanbul'da "İlk Köycüler Derneği Kuruldu"
 Bkz.: M. Rauf İNAN, Atatürk'ün Evrenselliği, Önder Kişiliği, Eğitimci Kişiliği ve Amaçları, Ankara, 1983, s. 219.
 (152) T.B.M.M.Zb.C., c. 15, s. 174.

" Bizim elimizden öküzümüzü alırsanız aç ve çıplak kalırız öküzsüz köylünün hayatı kabil değildir. Köylünün elinden öküzünü almak için bir hafta gidip köyde oturmak lâzımdır. Köylünün elinden öküzünü aldık bakamadık, amha ettik, döğenin önünden öküzünü aldık, buraya getirdik. Gözümüzün önünde ölen öküzleri menedemeyen bizler acaba dünyada hangi inkılâbı yapacağız? Çok atmayalım..."

Bir tarım ülkesi olan "memleketimiz" de "ziraatimiz öküzlerin omuzları üzerine dayanıyor. Anadolu'da fazla bir öküzün vücudu bir avuç fazla ekinin istihsalı demektir"(153). Oysa Çankırı Milletvekili Neşit Bey'in 12. Nisan 1922'de T.B.M.M.' de verdiği bilgiye göre (154):

"...memlekette 3 milyon küsur hayvanatı bakariye mevcut iken bilâhara Sakarya Muharebesinden sonra yapılmış olan istatistikte bu yekûnun 750 bine inmiş olduğunu istatistik dairesinden öğrenmiştim. Demek ki memleketimizde 3 milyon öküz 750.000!(e) tenezzül etmiştir."

"İktisat Vekili" Sırrı Bey'in (İzmit) 2 Şubat 1922 tarihinde, T.B.M.M. kürsüsünden verdiği bilgiye göre, tarımsal üretim Millî Mücadele sırasında gerilemiştir. Sırrı Bey, "İktisat Vekâletine zeriyyatın miktarına dair gelen raporların muvafıkı hakikat olmadığını bittedkik anladım" diyerek gerçekleri şu şekilde dile getirmektedir (155).

"...Anladık ki aldığımız hakiki malumat arasında yüzde seksen fark vardır. Ziraat Memurları bize geçen seneki zeriyyatın miktarına göre (Gürültü) geçen seneki zeriyyata nazaran bu seneki zeriyyat miktarı yüzde yirmi fazla gösterildiği halde, bizim hakiki bir surette elde ettiğimiz malumat onun büsbütün aksine olarak ancak yüzde yirmi nisbetinde taayün etmiştir.

BİR MEBUS BEY - Resmen yalan söyleyen memurlar İstiklâl mahkemesine verilmelidir".

İktisat Bakanı'nın verdiği bilgiden de anlaşılacağı üzere Millî Mücadele sırasında Türk çiftçisinin içinde bulunduğu durum içler acısıdır. Fiyatların aşırı derecede yükselmesi nedeniyle Karadeniz Bölgesi'ndeki halk "baştan başa açlıktan feryat" eder duruma gelmiştir (156).

(153) a.g.e., s. 173.

(154) T.B.M.M.Zb.C., c. 29, s. 76.

(155) T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C. 2, Ankara: T.B.M.M. Basımevi, 1980, s. 681.

(156) a.g.e., s. 681. Millî Mücadele sırasında Türk çiftçisi -

Türk tarımının Millî Mücadele dönemindeki durumunu, daha pek çok belge ve bilgilerle ayrıntılı olarak ortaya koyabiliriz. Ancak bizim buradaki amacımız, Cumhuriyet Türkiye'sinin devraldığı tarımsal mirasın Kurtuluş Savaşı yıllarında daha da gerilemiş bir durumda olduğunu göstermek olduğu için bu özet açıklamalarla yetindik. Ayrıca, T.B.M.M. ve Hükümet'lerin Cumhuriyet'ten önce tarımsal alanda yaptığı bazı çalışmalarını özetleyerek Türkiye Cumhuriyeti'nin takip edeceği tarım politikasının yönünü belirlemeye çalıştık. Araştırmamızın ikinci bölümünde yerini geldikçe bu konuda yine bilgi verilecektir. Bir cümle ile özetlemek istersek, geri üretim tekniklerinin kullanıldığı tarım Millî Mücadele sırasında da önemli ölçüde zarar görmüş, sonuç olarak da yeni Türk Devleti, Osmanlı İmparatorluğu'ndan geri olmasının yanı sıra tahrip olmuş bir tarımsal yapı devralmıştır.

---

nin içinde bulunduğu durumu anlayabilmek için, T.B.M.M.'nin (gizli ve açık celse) Zabıtlar'ı bize göre en zengin belge ve bilgilerle doludur. Örneğin bkz.: a.g.e. s. 681-711.

II. TÜRK TARIM POLİTİKASININ TESBİT EDİLMESİ

A. ATATÜRK'ÜN EKONOMİ POLİTİKASININ GENEL ESASLARI

Yeni bir Türk Devleti'nin kurucusu olan Atatürk, bütün yaşamı boyunca ekonomi politikasının tesbit edilmesinde ve uygulanmasında önemli bir rol oynamıştır. 1923-1938 dönemindeki tarımsal yapıyı ve gelişimini etkileyen faktörlerin başında, tarıma yönelik düşünce ve politikalar gelir. İktisadi ilişkiler sadece maddi verilerin bir bileşkesi değildir. Çünkü her türlü üretim faktörünü kullanma durumunda olan subjektif insan unsuru bu ilişkilerin belirlenmesinde tayin edici bir rol oynamaktadır. Ortaya çıkan tablonun maddi görünümü incelendiğinde, ferdi ve içtimai yönleriyle insan gerçeği yatar (157). Daha da önemlisi, "Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet yönetimine ve millet hayatına Atatürk'ün görüş ve düşünceleri hakim olmuştur. Atatürk, hayatta iken görüşleri mutlaka uygulanmıştır" (158).

O halde, incelediğimiz dönemin ekonomi politikasının Atatürk'ün iktisadi alandaki görüş ve politikası demek olduğunu da rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu dönemdeki tarıma yönelik düşünce ve politikaların da büyük ölçüde Atatürk tarafından belirlenmiş ve yönlendirilmiştir. Bu nedenle, O'nun bu konudaki görüşlerini ve düşüncelerini özetlemek yerinde olacaktır (159).

(157) Sabri F. ÜLGENER, İktisadi Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası, İstanbul, 1981, s. 12.

(158) Abdurrahman ÇAYCI, Atatürk Döneminin Sosyo Ekonomik Sorunları Semineri'nin Onsözü" (30 Haziran - 1 Temmuz 1981 tarihleri arasında Kayseri Üniversitesi Atatürk Araştırmaları Enstitüsü tarafından düzenlenmiştir), Ankara, 1982, s. V.

(159) Biz, burada özellikle Atatürk'ün bu konudaki düşüncelerini O'nun sözlerini esas alarak açıklamaya çalıştık. İleride tarımsal üretimi artırmaya yönelik uygulamaları ve çabaları da anlatılmaya çalışılacaktır. Ne araştırmamızın

"Atatürk'ün hayatı boyunca üzerinde titizlikle durduğu amaç, her bakımdan tam istiklaline sahip bir devlet yaratmaktır" (160). Mustafa Kemal Paşa, "Türkiye İktisat (İzmir) Kongresi"ni açış konuşmasında, "Türkiye Büyük Millet Meclisi ve bunun Hükümet'inin milletten aldığı vechile istiklâl - i tam ve bilâkaydüşart hâkimiyet - i milliye umdelerine istinaden milleti zengin, müreffeh ve memleketi mesut etmekten ibarettir" (161), diyerek, iktisat politikasının amacını ortaya koymuştur. O, bu konuşmasında, "Hakikaten Türk tarihi tetkik olunursa bütün itilâ ve inhitat esbabının bir iktisat meselesinden başka bir şey olmadığı anlaşılır" (162) diyerek, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünde en önemli etkenin iktisadî sebep olduğunu açıklamış (163) ve kazanılan askeri zaferin Anadolu'da kurulan yeni Türk Devleti'nin yaşaması için yeterli olamayacağını görerek, şu rehber ilkeyi ortaya atmıştır (164):

"Siyasi, askerî muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsunlar, iktisadi muzaffariyetler ile tetviç edilmezlerse husule gelen zaferler pâyidar olamaz, az zamanda söner..."

Atatürk'ün iktisat politikasının en başta gelen temel esası, bağımsızlığımızı zedelemeyen millî bir ekonomi politikası takip etmektir. Bu politikanın temel amacı ise, bütün Türk halkını insanca yaşatmaktır. Mustafa Kemal, sınıf ayırımı yapmaksızın "bütün halk için bir "Sâ-y Misakı Millisi" ile imtiyaz-

---

bu bölümünde, ne de diğer alt bölümlerinde her biri ayrı birer incelemenin konularını teşkil edebilecek ölçüde kapsamlı olan açıklamalara ve bu husustaki yayınlara zorunluluk duyulmadıkça yer verilmeyecektir. Bu nedenle, dipnotlarımızda yer almayan bazı örnek çalışmalarından, Atatürk döneminin iktisat politikası ile tarımsal yapısını konu alan yayınlar, Bkz.: Billiyografya.

- (160) Abdurrahman ÇAYCI, "Atatürk ve Türkiye'nin Çağdaşlaşması Problemi", Atatürk Döneminin Sosyo - Ekonomik Sorunları Seminerine Sunulan Tebliğler (30 Haziran - 1 Temmuz 1981, Kayseri Üniversitesi Atatürk Araştırmaları Enstitüsü tarafından düzenlenmiştir), Ankara, 1982, s. 1, (Tebliğin tam metni için bkz.: Ss.: 1 - 11).
- (161) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II. (SD, II), Ankara, 1959, s. 107.
- (162) a.g.e., s. 100.
- (163) Bkz.: a.g.e., s. 100 vd.
- (164) SD, II, s. 107.

sız, sınıfsız bir kitle ideğini benimsemiş ve savunmuştur (165).

Ancak, Atatürk'e göre herkesten çok mutluluğa ve refaha erişmesi gereken köylüdür. Mustafa Kemal'in M.'de 1 Mart 1922 tarihinde yaptığı konuşma bize bunu açık- seçik göstermektedir (166):

"Türkiye'nin sahibi ve efendisi kimdir (köylüler sedaları)? Bunun cevabını derhal birlikte verelim: Türkiye'nin sahib-i hakikîsi ve efendisi, hakikî müstahsil olan köylüdür (Şiddetli ve sürekli alkışlar). O halde herkesten daha çok refah, saadet ve servete müstahak ve elyak olan köylüdür (sürekli alkışlar). Binaenaleyh, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümet'inin siyaset - i iktisadiyesi bu gaye - i asliyeyi istihsale matuftur!"

Mustafa Kemal Paşa, daha Millî Mücadele döneminde zaman zaman köklü sosyo ekonomik değişikliklerin yapılması gereğine değinmiştir. Örneğin, Şubat 1921'deki, "öyle bir iktisat devri lâzımdır ki, artık milletimiz insanca yaşamasını bilsin, insanca yaşamamanın neye mütevakıf olduğunu öğrensin ve o esbaba tevessül etsin" (167) sözleri yeni bir ekonomi döneminin habercisi olmuştur.

Atatürk'ün T.B.M.M.'deki bir konuşmasında (1 Aralık "Biz, istiklâlimizi emin bulundurabilmek için heyeti umumiyemizce, heyeti milliyemizce bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı heyeti milliyeye mücadeleyi caiz gören bir mesleği takip eden insanlarız" (168) sözlerinden, Batılı emperyalist ülkelere karşı hem siyasî, hem de ekonomik bağımsızlık amacı güttüğü sonucu çıkmaktadır.

Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'nın askerî cephesi başarıldıktan sonra 2 Kasım 1922'de Bursa'da bir yabancı gazeteciye yaptığı açıklamada, "Şurasını unutmamalı ki bu tarz - i idare (T.B.M.M. Hükümeti), bir Bolşevik sistemi değildir. Çünkü biz ne bolşevikiz ne de kominist, ne biri ne de diğeri olamayız" (169),

(165) Bkz.: a.g.e., s. 112.

(166) SD, I, s. 225. İleride bu konuda daha ayrıntılı bilgi verilecektir.

(167) Enver Ziya KARAL, Atatürk'ten Düşünceler, İstanbul, 1986, s. 103.

(168) SD, I, s. 196.

(169) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. III, (SD, III), Ankara, 1954, s. 51.

diyerek sosyalist bir siyasi ve ekonomik sistemin benimsenemeyeceğini açıkça belirlemiştir.

Atatürk ve incelediğimiz dönemdeki Cumhuriyet hükümetleri, "Türkiye halkının sınıfsız bir bütün" olduğu görüşünü benimsemişler ve bu görüş Atatürk'ün temel ilkelerinden biri olan "Halkçılık" ilkesi ile formüllendirilmiştir. Bundan, "Bolşevizmin sınıf savaşı ilkesinin", "halkı bir bütün olarak ezilen sınıfsız bir ülke olarak gören", Mustafa Kemal ve Yeni Türkiye Devlet'i için geçerli olamayacağı pek çok kez dile getirilmiştir. Başka bir anlatımla, Mustafa Kemal ve döneminde izlenen ekonomi politikasının "sosyalist ekonomi doktrini" olmadığını, Atatürk'ün de bunu benimsemediğini rahatlıkla söyleyebiliriz (170).

Mustafa Kemal, ekonomik kalkınma konusuna büyük önem vermiştir. Örneğin 16 Ocak 1923 tarihinde İzmir'de İstanbul gazeteleri temsilcilerine yaptığı bir konuşmada, "Yeni Türkiye Devleti temellerini süngü ile değil, süngünün dahi istinat ettiği iktisadiyatla kuracaktır. Yeni Türkiye Devleti cihangir bir devlet olmayacaktır. Fakat yeni Türkiye devleti bir devleti iktisadiye olacaktır." (171), diyerek yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomiye verdiği önemi belirtmiştir.

Sonuç olarak, Atatürk'ün sözlerinden (172) ve uygulamalarından (173), siyasi bağımsızlık için iktisadi bağımsızlığın esas alınması ve "Millî bir iktisat" politikası izlenmesi gerektiği görüş ve düşüncesini benimsediğini söyleyebiliriz. O'nun bu konudaki düşüncelerinin de temel kaynağını hiç şüphesiz şu sözle-

-
- (170) Daha geniş bilgi için bkz.: SD, I, s. 95, 101, SD, III, s. 51, Sadı BORAK, Atatürk'ün Resmi Yayınlarına Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri, Ankara, 1980, s. 239.
- (171) SD, II, s. 56 - 57.
- (172) Mustafa Kemal'in ekonomi politikası konusundaki görüş ve düşüncelerini berirten sözleri, sistemli bir şekilde şu yayınlarda yer almıştır.: E.Z. KARAL, Atatürk'ten Düşünceler, s. 102 - 110, Utkan KOCATÜRK, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Ankara, 1984, s. 246 - 269, Fethî Naci (KALPAKÇIOĞLU), 100 Soruda Atatürk'ün Temel Görüşleri, İstanbul, 1970, s. 69 - 87.
- (173) Bkz.: Y. ÜLKEN, a.g.e., AKBANK, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923 - 1978), İstanbul 1981, Y. S. TEZEL,

rinden bulabiliriz.(174):

"Bizim yolumuzu çizen, içinde yaşadığımız yurt, bağrından çıktığımız Türk Milleti ve bir de milletler tarihinin birbir facia ve ızdırap kaydeden yapraklarından çıkardığımız neticelerdir".

Mustafa Kemal'in ekonomik konulardaki görüş ve düşünceleri de değişen ihtiyaç ve şartlara göre ortaya konulması gerekli kurallar olarak ortaya çıkmış ve "ATAKÜRK'ün bütün inkılâpları gibi, yarattığı ve başarı ile uyguladığı "EKONOMİ İNKILÂBI da Türk toplumunu, milletini temelden değiştirmek ve çağdaşlaştırmak amacına yönelmiştir" (175). Daha doğrusu, kurduğu Cumhuriyet'in daima yaşamasının temin edilmesi amacıyla köklü tedbirler arayan ve "Atatürk İnkılâpları" adı verilen bu tedbirlerin amacı "Türk toplumunu bir an önce çağdaş medeniyetin ortağı, parçası haline getirmektir. Atatürk için çağdaşlaşma bir amaç değil, fakat Türkiye Cumhuriyeti'nin daima yaşaması için bir araç bir vasıta"dır" (176). Mustafa Kemal'in, imtiyazsız ve sınıfsız biçimde bütün halkın refahını yükseltmeyi temel amaç edinen ekonomi politikası üç temel dengeye dayanmaktadır (177):

- (a) Devlet bütçesi denk olmalıdır,
- (b) Devletin yatırım harcamaları, bütçe fazlaları ile iç ve dış borçlanmadan elde edilen devlet gelirleri toplamına denk olmalıdır,
- (c) İthalât, ihracata denk olmalıdır,

Atatürk'ün ekonomik görüşleri ve 1923-1938 dönemindeki Cumhuriyet hükümetlerinin iktisat politikalarının diğer bazı esaslarını da şu şekilde özetleyebiliriz (178):

-
- a.g.e., 1981, Mustafa A. AYŞAN, Atatürk'ün Ekonomi Politikası, Kırklareli,
- (174) KARA KUVVETLERİ KOMUTANLIĞI, Atatürk'ün Ekonomi Görüşü, Ankara, 1982, c. 9 Ayrıca bkz.: "Bibliyografya".
- (175) KARA KUVVETLERİ KOMUTANLIĞI, a.g.e., s. 142.
- (176) A. ÇAYCI, a.g.m., b. 5.
- (177) KARA KUVVETLERİ KOMUTANLIĞI, a.g.e., l. 137, Mustafa AYŞAN, "Atatürk'ün Ekonomik Görüşü", Turhan FEYZİOĞLU (Koordinatörlüğünde) Atatürk Yolu, Ankara, 1987, s. 96, (Makalenin bütünü için bkz.: Ss. 69-104).
- (178) Bkz.: M. AYŞAN, a.g.e., s. 29 vd. Y. ÜLKEN, a.g.e., s. 223 vd., M. Ögüt YAZMAN, Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi,

- (d) Özel girişimin korunması ve desteklenmesi demokratik rejimin bir gereğidir. Devlet'in ve özel kişi ve kuruluşların çalışma alanlarına bir sınır çizilmesi hükümetlerin görevidir. Bu sınırın zaman içinde değişebileceği kabul edilmiştir,
- (e) Kamu görevlerinin, ağır endüstrisinin büyük bir kısmının ve madenlerin devlet tekeli altında bulundurulması görüşü benimsenmiştir,
- (f) Yabancı sermayeye karşı olunmamış, bununla birlikte yabancı sermayenin, ekonomik ve siyasi bağımsızlığımızı tehlikeye düşürecek kayıt ve şartlarla ülkemize girmesine izin verilmemesi esasına titizlikle uyulmuştur,
- (g) Ülkenin iktisadi kalkınmasında tarım, sanayi, ticaret ve bütün bayındırlık işleri birbirinden ayrı düşünülmemiştir (179).

---

(179) Ankara, 1973, s. 44 vd., Avni ZARAKOLU, Atatürk Döneminde Ülkemizde İzlenen Ekonomi Politikası, Ankara, 1981, s. 14 vd. Ayrıca Bkz.: 172 No'lu dipnottaki kaynaklar.

Yüksel ÜLKEN "Atatürk'ün iktisadi kalkınma modelinin ana çizgilerini" şu şekilde tesbit etmiştir: "Mücadelecidir, Plancı'dır, Gerçekçi'dir, Eklektik'tir, İç'te ve dış'ta sömürüye karşıdır, Uluslararası işbirliği ve dayanışma yanlısıdır, Kalıcı'dır, Çağdaş'tır, Dinamik'tir". Bkz.: Y. ÜLKEN, a.g.e., s. 276.

B. BİRİNCİ TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ'NİN TOPLANMASI

(İZMİR- 17 Şubat- 4 Mart 1923)

Cumhuriyet'in ilk yıllarında izlenen genel iktisat politikasında olduğu gibi, 1923- 1929 döneminde tarımsal alanda yapılan çalışmalar da büyük ölçüde "Türkiye İktisat Kongresi" -nde gruplarca kararlaştırılan ilkelere dayandırılmıştır. Lozan görüşmelerine diğer sebepler yanında, ekonomik bağımsızlığımız için istenilen karar elde edilemeyip ara verildiği zaman, İzmirde, tüccar, sanayici, çiftçi vb. temsilcilerden 1135 üyenin katıldığı bir iktisat kongresi toplanmıştır (180). 17 Şubat 1923 tarihinde toplanan bu kongrenin tarımsal alanda aldığı kararlara geçmeden önce, Atatürk'ün daha Millî Mücadele sırasında Türk tarımına bakış açısını belirlemek gereklidir.

Atatürk'ün T.B.M.M.'nin üçüncü toplanma yılını açarken, 1 Mart 1922'de yaptığı konuşma, O'nun döneminde Cumhuriyet hükümetlerinin izlediği tarımsal politikanın özünü oluşturmaktadır. Başka bir anlatımla, hükümetlerin tarımsal alandaki uygulamaları ve çabaları bu konuşmada dile getirilen sorunların çözümüne yönelik olmuştur. Atatürk, Türkiye'nin gerçek sahibi ve efendisinin "hakikî müstahsil olan köylü" ve "herkesten daha çok refah, saadet ve servete müstahak ve elyak" olanın köylü olduğunu bu konuşmasında vurguladıktan sonra, "Binaenalyh, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin siyaset- i iktisadiyesi bu gaye- i asliyeyi istihsale mâtuftur". direktifini vermiş ve konuşmasına şöyle devam etmiştir (181):

---

(180) Kongre ile ilgili en ayrıntılı çalışma için bkz.: Gündüz ÖKÇÜN (Hazırlayan), Türk ye İktisat Kongresi: 1923 İzmir, Haberler- Belgeler- Yorumlar, Ankara, 1968.

(181) SD, I, s. 225- 226. Atatürk'ün iktisadi görüş ve düşüncelerini açık- seçik ortaya koyduğu bu konuşması, 1923- 1938 yılları arasında izlenen tarım politikasının da bir programi niteliğini taşır. Bu nutkun tam metni için bkz.: a.g.e., s. 221- 245.

"Efendiler! diyebilirim ki bugünkü felâket ve sefaletin bais - i yegânesi bu hakikatin gafili bulunmuş olmamızdır.... Efendiler! Milletimiz çiftçidir. Milletin çiftçilikteki mesaisini asrî tedabir - i iktisadiye ile haddi âzamiye isal etmeliyiz. Köylünün netayic ve semarat - ı mesaisini kendi menfaati lehine haddi âzamiye iblâğ etmek siyaseti iktisadiyemizin ruhu esasısıdır. Binaenaleyh, her taraftan çiftçinin mesaisini tezyid edecek ve müsmir kılacak malûmat, vesait ve alâtı fenniye'nin istimâl ve tâminine ve diğer taraftan onun netayic - i mesaisiniden âzami istifadesini temin eyleyecek tedabir - i iktisadiyenin vaz'ına çalışmak lâzımdır. Şimdiye kadar mevcut olan yolsuzluk, asrî vesait - i nakliye'nin mefkudiyeti, mubadele usullerinin çiftçi aleyhine olması ve hükümet kanunlarının çiftçiyi himaye edememesi gibi mevânin ref'i lâzımdır. Bu noktada bilhassa mahsulât - i ziraiyemizi mümasil mahsulât - ı ecnebiyyeye karşı himayeye mâni olmakla milletimizi bugünkü sefalet - i iktisadiyye mahkûm eden mülga kapitülasyonların fecaatını hatırlatmadan geçemem..."

Mustafa Kemal'in bu konuşmasından da açıkça anlaşılacağı gibi, "yedi asırdan beri" dünyanın muhtelif bölgelerinde kanları akıtılan, kemikleri o topraklarda bırakılan "yedi asırdan beri" emekleri ellerinden alınıp ısraf edilen "ve buna mukabil daima tahkir ve tezlil ile mukabele ettiğimiz ve bunca fedakârlık ihsanlarına karşı nankörlük, küstahlık, cebarlıkla uşak menzilesine indirmek istediğimiz bu sahib - i aslinin huzurunda bugün kemali hicap ve ihtiramla vaz'ı hakikimizi" (182) almanın, artık zamanı gelmiştir (183).

"Yorulmuş ezilmiş ve bezmiş insan gücünü karasabanla kağınının yedeklediği bu topraklar üzerinde yaşama ve istihsal seviyesini değiştirme, modern ekonomiye yönelme çabası"(184), Mustafa Kemal'in ve Cumhuriyet hükümetlerinin ekonomik alandaki çalışmalarının temelini oluşturdu. Yeni Türk Devleti, Osmanlı'dan, "I Bölüm" de incelediğimiz ve toprak mülkiyetinde tasarruf güçlüğü, tarımda çalışan nüfusun savaşlarda harcanması, çiftçiden alınan vergilerin ağırlığı, tarım yöntem - araçlarının ilkel -

(182) a.g.e., . 225.

(183) Mustafa Kemal'in Türk köylüsü ve tarımı hakkındaki görüş ve düşüncelerini belirten diğer önemli bazı sözleri için bkz.: SD, I, 164, 219, 220, 221, 225, 282, 283, SD, II, s. 66, 111, 117, 125, 128, 131, 132, SD, IV, s. 585 - 586, U. KOCATÜRK, a.g.e., s. 270 - 275.

(184) Nasit ULUĞ, "Atatürk'ün Ekonomi Görüşü", Sümerbank Ata -

liği, sermaye yokluğu, ulaşım zorlukları, sistemli bir ekonomi - tarım politikasının uygulanamaması vb. nedenlerle geri bir tarım ekonomisi devralmıştır. Devletimizin kurucusu Mustafa Kemal, yeni dđnemi bir "halk devri" bunu da "ekonomi devri", olarak ifade ve ilân etmişti. Bu nasıl bir "ekonomi devri" olacaktı? İşte, Mustafa Kemal başta olmak üzere, Kâzım Karabekir ve Yeni Türk Devleti'nin kurucuları, Türkiye'nin izleyeceği iktisat politikasının tesbit edilmesi için İzmir'de bir iktisat kongresinin toplanmasını sağladılar. Kongre, Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması ile açıldı (185). Atatürk, bu ağış konuşmasında, İzmir İktisat Kongresi'nin toplanmasını, Erzurum Kongresi'ne benzetir ve önemini şu sözleri ile belirtir (186):

"...Nasıl ki Erzurum Kongresi, felâket noktasına gelmiş olan bu milleti kurtarma konusunda, Misak - ı Millî'nin ve Anayasa'nın ilk temel taşlarını sağlamada neden olmuş, etken olmuş, öncü olmuş ve en yüksek hatırayı yaşatmış ise, kongreniz de, milletin ve memleketin yaşantısını sağlayarak, gerçek kurtuluşuna yardımcı olacak kanunun temel taşlarını ve esaslarını ortaya koymak suretiyle tarihte çok büyük bir ad ve çok kıymetli bir yer almış olacaktır!"

Mustafa Kemal Paşa'nın, Ekonomi Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in (187) ve Kongre Başkanı Manisa Sanayi temsilcisi Kazım Karabekir Paşa'nın (188) Kongre'yi ağış konuşmaları ile, 1923 - 1929 yılları arasındaki Cumhuriyet hükümetlerinin uygulamalarından çıkarılan sonuca göre, Atatürk'ün topladığı İzmir İktisat Kongre'si, Türkiye'nin iktisadi kalkınmasının yolunu çizmiş, yöntemini tesbit etmiştir (189).

Biz, burada incelememizin sınırlarını aşmamak için "Birinci Türkiye İktisat Kongre'si"nin toplanma biçimi ve diğer

---

türk Özel Sayısı, c. 5, s. 53, (Kasım), s. 46 (Yazının bütünü için bkz.: Ss. 46 - 49).

(185) Mustafa Kemal Paşa'nın genel iktisat ve tarım politikasını belgeleyen bu önemli konuşmasının tam metni için bkz.: G. ÖKÇÜN, a.g.e., s. 243 - 256, SD, II, 99 - 114, Agar İNAN, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933, Ankara, 1972, s. 34 - 47.

(186) A. İNAN, a.g.e., s. 47

(187) Bkz.: a.g.e., s. 47 - 56.

(188) Bkz.: a.g.e., s. 56 - 59.

(189) İktisadi konuların görüşüldüğu "2. Türkiye İktisat Kongresi, 2 - 7 Kasım 1981'de - İzmir'de toplanmıştır. Türkiye' -

hususlardaki kararlarını değerlendirmeyeceğiz (190), yalnızca tarımla ilgili alınan kararları özetlemekle yetineceğiz. 17 Şubat'tan 4 Mart 1923 tarihine kadar, onaltı gün devam eden Kongre çalışmalarını sonunda, alınan kararlar T.B.M.M. Başkanlığı ile Başbakanlığa sunulmuştur (191). Genel kurulca seçilen "Tutanak Komisyonu" kararların düzenlenmesinde Kongre tutanaklarını esas olarak almıştır.

Kongre'nin toplanmasındaki amaçlardan biri de Lozan görüşmelerinin yeniden başlamasını sağlamak için, Türkiye'nin ileride izleyeceği ekonomi politikasını bildirmek ve Avrupa'lı emperyalist devletlerin kaygılandıkları konularda kararsızlıklarını gidermektir. "Bu bakımdan Kongre, yeni Türkiye'nin ekonomik ve siyasal dış ilişkileri bakımından da ayrı bir önem taşımaktadır" (192).

İzmir İktisat Kongresi'nde çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi gruplarının ilkeleri tartışılmış ve kabul edilen ilkeler maddeler halinde ilân edilmiştir. Ayrıca Kongre'de kabul edilen "Misak-ı İktisadi" ilkeleri kamuoyuna etkili bir şekilde duyurulmuştur.

Birinci Türkiye İktisat Kongresi'nde "çiftçi grubunun iktisadi esasları"nın şöyle özetleyebiliriz (193):

— Reji sorunu; Reji uygulama ve yönetiminin kaldırılması, tütün tarımı ve ticaretinin serbest bırakılması,

-
- nin siyasi bağımsızlığının milletlerarası alanda henüz tescil edilmediği bir tarihte yapılan "Birinci Türkiye İktisat Kongresi", bu bakımdan da anlamlıdır.
- (190) Bu konuda benzer ve farklı yorumlardan bazıları için ayrıca bkz.: Şevket Süreyya AYDEMİR, Tek Adam, 1922-1938 c.3, İstanbul, 1975, s. 368-373, Sabahattin SELEK, Anadolu İhtilâli, İstanbul, 1976, s. 708, Doğan AVCI-OĞLU, Türkiye'nin Düzeni, Dün-Buğün-Yarın, c.I, İstanbul, 1977, s. 340-351, C. DURU-K. TURAN-A. ÖNDEOĞLU, a.g.e., s. 230-239, Taner TÜMUR, Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1946), Ankara, 1971, s. 79-83, 123, Stefanos YERASİMOS, Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye c.3, İstanbul, 1977, s. 1274, M. Öğüt YAZMAN, Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara, 1973, s. 43-52; Bkz.: "Bibliyografya".
- (191) Daha geniş bilgi için bkz.: G. ÖKÇÜN, a.g.e., s. 389.
- (192) C. DURU-K. TURAN, A. ÖNGEOĞLU, a.g.e., s. 327.
- (193) Daha geniş bilgi için bkz.: A. G. ÖKÇÜN, a.g.e., s. 390-405, A. İNAN, a.g.e., s. 59-69. Ayrıca Bkz.: AKBANK

- işlenmiş olan tütünün ihraç edilmesi ve tütün "rüşumu" nun tüketiciden alınması!
- _ Aşar vergisinin kaldırılması!
  - _ Tarım, sanayi ve ticaretin gümrük politikaları ile korunup desteklenmesi!
  - _ Tarımsal eğitimin yaygınlaştırılması!
  - _ Asayişin sağlanması!
  - _ Yol yapımının hızlandırılarak ulaşım sorununun çözülmesi!
  - _ Tarımda makineleşmeye gidilmesi ve tarım aletlerinin yapımına hız verilmesi!
  - _ Ziraat Bankası'nın yeniden düzenlenmesi!
  - _ Ormanların korunması ve Orman köylüsünün ormanlardan faydalanmasına imkân tanınması!
  - _ Hayvancılığın geliştirilmesi için çeşitli tedbirlerin alınması, kararlaştırılmıştır.

İzmir İktisat Kongresi'nde, çiftçi grubunun ekonomik esasları görüşülürken bazı maddelere sanayi ve ticaret gruplarının karşı çıktıkları görülmüştür. Ancak, herhangi bir grupca önerilen maddelerden biri, diğer gruplarca reddedilse bile, öneriyi getiren gruba ait "İktisadi esaslar" belgesinde, muhalif oylar serhedilerek korunmuştur. Örneğin; "Çiftçi Grubunun İktisadi Esasları"nda Aşar meselesi başlığının 1. maddesi "Aşarın Lağvı" ifadesinden ibarettir. Meşruhat (izahlar, açıklamalar, çıkmalağ) olarak maddenin karşısında "Çiftçi ve işçi grupları müttefikane kabul, sanayi ve ticaret grupları "bugünkü aşar usulünün Lağvıyla yerine âdil bir usûlün ikamesini" teklif ifadesi yer almaktadır (194). "Tarım da makine meselesi" başlığının 8. maddesi, "Köylere gönderilen makinistlerin ve umum işçilerin hukukunun tanınması ve mukabil mukaveleler akdi" nin karşısında "Zürrâ grubu red, diğerleri kabul" "meşruhatı" bulunmaktadır. Görüldü-

---

(Memduh YAŞA Başkanlığında hazırlanan çok yazarlı bir araştırma), Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, İstanbul, 1980, s. 77-78.

(194) G. ÖKÇÜN, a.g.e., s. 394.

gü gibi, gruplar Kongre'de çıkarlarına ters düşen hususlarda kendi gruplarının görüşlerini savunmuşlardır (195).

Kongre çalışmaları ile ilgili olarak basın temsilcilerine bir demeç veren İktisat Vekili Mahmut Esat Bey, amacın iktisadiyatın gelişmesini temin etmek olduğunu belirterek, Kongre'nin Türkiye'deki idarenin bir iktisat idaresi olduğunu gösterdiğini, dolayısıyla köylü ve işçilerin durumunun hükümetçe anlaşılmasına yönelik olarak tesis olduğunu söylemiştir (196).

Kongre'de, iktisat politikamızla ilgili alınan önemli kararlardan bazıları da şunlardır (197):

- _ Ekonomik gelişmeye katkısı olmak koşuluyla yabancı sermayeye karşı olunmayacaktı.
- _ Çalışma özgürlüğü esas kabul edilecek, tekelciliğe izin verilmeyecekti.
- _ Dışsatımların desteklenmesi, lüks ithalâttan kaçınılması, borsaların millileştirilmesi, yerli malı kullanımının teşvik edilmesi, "Teşvik - i Sanayi Kanunu" nun sanayiın gelişmesine yardımcı olacak şekilde yeniden düzenlenmesinin temin edilmesi gibi.

"Misak - ı İktisadî Esasları"nda ise (198):

"Türkiye, millî hudutları dahilinde, lekесiz bir istiklâl ile dünyanın sulh ve terakki unsurlarından biridir". (Madde 1), "Türkiye halkı, tahribat yapmaz; imar eder (Madde3), "Türkiye halkı, sarfettiği eşyayı mümkün merteye kendi yetiştirir. Çok çalışır, vakitte, servette ve ithalâtta israftan kaçır. Millî istihsali temin için icabında geceli gündüzlü çalışmak şiarıdır." (Madde 4), "Hırsızlık, yalancılık, riya ve tenbellik en büyük düşmanımızdır" (Madde 6), "Türkler, irfan ve marifet aşığıdır. Türk her yerde hayatını kazanabilecek şekilde yetişir,

(195) a.g.e., s. 405. Çiftçi grubunun ekonomik esasları ile ilgili olarak diğer serhler için bkz.: a.g.e., s. 390-405.

(196) Hakimiyet - i Milliye, 9 Kasım 1923. Kongre'nin toplanmasından önce, ülkedeki iktisatla âlakâlı kesimlerin görüşlerinin alınması da kararlaştırıldı. Bkz. Vakit, Kanun - u sanî, 1923.

(197) Bkz.: G. ÖKÇÜN, a.g.e., s. 406-437, A.İNAN, a.g.e., s.69-82.

(198) İktisat Andı'nın tam metni için bkz.: G. ÖKÇÜN, a.g.e.,

fakat her şeyden evvel memleketin malıdır (Madde 7), "Türkler hangi sınıf ve meslekte olurlarsa olsunlar, candan sevişirler (Madde 11), "Türk kadını ve kocası, çocukları iktisadî Misaka göre yetiştirir" (Madde 12), gibi ilkeler yer almıştır.

Türk Devleti'nin iktisadi politikasını tesbit etmek üzere toplanan İzmir İktisat Kongresi'nin "Liberal" bir iktisadî politikayı esas olarak benimsediği, iktisat tarihçileri tarafından belirtilmekte ve 1923-1929 yılları arasında da bu Kongre'de alınan kararların yol gösterici ilkeler olarak uygulandığı kabul edilmektedir (199). Gerçekten de Kongre'de "devlet müdahalesi özel faaliyetlerin bittiği yerde başlar ilkesi kabul edilmiştir (200).

---

s. 387-389, A. İNAN, a.g.e., s. 62-63.

- (199) Bkz.: Niyazi BERKES, İkiyüz Yıldır Neden Bocalıyoruz, İstanbul, 1965, s. 92 vd., Korkut BORATAV, "1923-1939, Yıllarının İktisat Politikası Açısından Dönemlendirilmesi", Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları 1923-1938 Sempozyumu, İstanbul, 1977, s.42 (Tetbiğin bütünü için bkz.: Ss. 39-52), Bilsay KURUÇ, İktisat Politikasının Resmi Belgeleri, Ankara, 1963, s. I-II.
- (200) Taner TİMUR, Türk Devrimi Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli, Ankara, 1968, s. 102.

C. LOZAN ANTLAŞMASI VE EKONOMİK HÜKÜMLERİ

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktıktan sonra, tam bağımsız ve yeni bir Türk Devleti için hazırlıklara başlamıştı. Erzurum Kongresi sonunda (23 Temmuz - 5 Ağustos 1919), yayınlanan beyannamenin 7. maddesi (201), ve Misak-ı Milli'nin 6. maddesi ile, kurulacak Türk Devleti'nin iktisadî bakımdan bağımsızlığının tanınması koşulunu "her devlet gibi bizim de temini inkışafatımızda istiklâl ve serbestîi tammeye mazhar olmamız üssülesası hayat ve bakamızdır. Bu sebeple siyasî, adlî, malî ve sair inkışafımıza mâni kuyuda muhalifiz", denilerek ilân edildi (202). Lozan görüşmelerine ara verildiği sırada yapılan İzmir İktisat Kongresi aracılığı ile de "ekonomik bağımsızlık" ilkesinden ödün verilmeyeceği Avrupa'lı emperyalist devletlere duyuruldu.

Türkiye'deki askerî eĝemenliklerini yitiren Müttefik Devletler, eĝemenliklerini ekonomik alanda sürdürme çabası için girdiler Türk Delege Kurulu Başkanı Mustafa Kemal Paşa, bu görüşmeler sırasında şu tezi savunmuştur (203):

"Türkiye'nin iktisat ve maliye açısından gelişmesi O'nun tam ve eksiksiz bağımsızlığına bağlıdır. Bu Türkiye'nin varlığının temel şartıdır. Bağımsız bir ulus gibi, Türk ulusunun da, ekonomik özgürlüğünü engelleyen bütün kısıtlamalardan kurtulması zorunludur. Bu vesile ile, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, uluslararası ekonomik ilişkilerde ve bu ilişkileri düzenlemek için yapacağı anlaşma ve sözleşmelerde, eĝemenliğinin ve bağımsızlığının gereklerine uygun davranacağını bildirir. Her ulusun gelişmesindeki etkenlerden biri olan bu ilke, Türkiye'nin gelecekteki ulusal ekonomisinin de dayanağı olacaktır".

-
- (201) Bkz.: Mahmut GOLOĞLU, Erzurum Kongresi, Millî Mücadele Tarihi, 1. Kitap, Ankara, 1968, s. 202.
- (202) Misak-ı Milli'nin kabulü 28 Ocak 1920, ilân edilmesi ise, 17 Şubat 1920 tarihidir. 6. Madde için bkz.: Mazhar Müfit KANSU, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le beraber, c. II, Ankara, 1986, s. 542. Sivas Kongresi'nde Ekonomik konularla ilgili tartışmalar için bkz.: Uluğ İGDEMİR, Sivas Kongresi Tutanakları, Ankara, 1969, s. 95 vd.
- (203) Seha L. MERAY (Çeviren) Lozan Barış Konferansı Tutanakları, Belgeler, Takım I, c.3, Ankara, 1972, s.2.

20 Kasım 1922 ile 4 Şubat 1923 tarihleri arasındaki görüşmelerde Müttefik Devletler, yeni Türk Devleti üzerinde de ekonomik egemenlik kurmak istemeleri, malî, adlî ve ekonomik kapitülasyonları sürdürmek arzularını, diğer bazı nedenler de eklenince, görüşmelerin kesilmesine yol açtı (204).

23 Nisan 1923'te Lozan görüşmeleri ikinci defa başladı ve 24 Temmuz 1923 tarihinde yeni Türk Devleti'nin siyasal ve ekonomik bağımsızlığının, dünya milletlerinin tescil ettiği bir antlaşma olarak imzalandı (205).

Lozan Antlaşması'nın ekonomik alandaki hükümleri şöyle özetlenebilir (206):

- _ Türkiye'de her türlü kapitülasyonlar tümuyle kaldırılıyordu (Madde 28),
- _ Türkiye kara sularında gemi işletme hakkı (kabotaj) Türklere ait olacaktı,
- _ Osmanlı İmparatorluğu'nun 129 milyon altın lira olarak hesaplanan borçları Türkiye ve İmparatorluktan ayrılan diğer ülkeler arasında paylaştırılacak ve ülke temeline göre takside bağlanıyordu.

Lozan Antlaşması, bu olumlu hükümleri yanında, yeni Türk Devleti'nin iktisadi kalkınmasını engelleyen bazı sınırlamalar (207) da getirmiştir. Bunlardan en önemlileri şunlardır:

- _ Türkiye, 1 Eylül 1916 tarihli Osmanlı Gümrük Tarifelerini beş yıl süreyle yürürlükte kalması görüşünü benimsemek zorunda kaldı (208),

-
- (204) Lozan Antlaşması için bkz.: Cemil BİLSEL, Lozan, c. I-II, İstanbul, 1933, Ali Naci KARACAN, Lozan, İstanbul, 1971. Ayrıca bkz.: Türker ACAROĞLU "Lozan Andlaşması Bibliyografyası", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Dün/Bugün/ Yarın, S. 34 (Temmuz 1970), Ss. 78-79.
- (205) Toplam 17 belgeden oluşan sözleşme için bkz.: İsmail SOYSAL, Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, Ankara, 1983, s. 85-244. Lozan Antlaşması T.B.M.M.'nce 23 Ağustos 1923'te onaylandı.
- (206) a.g.e., s. 98-105, 107-115, s. 226-239.
- (207) Bilsay KURUÇ, a.g.e., s. I.
- (208) Bu konuda en ayrıntılı çalışma için bkz.: Orhan KURMUŞ "1916 ve 1929 Gümrük Tarifeleri Üzerine Bazı Gözlemler", Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, ODTÜ, Geliş-

— Türkiye, Osmanlı borçlarınınin % 62'5'unu devralmak zorunda kalmıştır (209),

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ülkeleri için açık pazar haline getirdiği Türkiye, 1929 yılına kadar dışalım ve dışsatım- da bazı olağanüstü durumlar hariç herhangi bir düzenlemeye gide- medi. Bu durumda yerli sanayi ve tarımsal üretimi Lozan Antlaş- ması'nın bu gümrük tarifesi sınırlaması ile (210), bir süre da- ha korumasız bir durumda kalıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan dış borç ödemeleri de Türkiye'nin ekonomik kalkın- masını incelediğimizi dönem boyunca olumsuz yönde etkilemiştir.

"Siyasî ve askerî zaferler ne kadar büyük olurlarsa olsun- lar, iktisadî muzaffariyetler ile tetviç edilemezlerse hu- zule gelen zaferler payidar olamaz az zamanda söner" (211) diyen Mustafa Kemal Paşa, "Biz memleketimizi artık esir ülkesi yapamayız " düşüncesinden hareketle "Lozan'da top- rak isteklerinde ölçülü, fakat malî, iktisadî ve siyasî bakımdan tam istaklâline sahip homojen millî bir devlet oluşturmaya büyük özen göstermiştir. Böylece çağdaşlaş- manın ilk şartı olan tam bağımsızlık gerçekleştirilmiş- tir" (212).

Sonuç olarak, 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilânı ile Türkiye Cumhuriyeti adına alan yeni Türk Devleti'nin 1923- 1929 yılları arasında izdediği iktisat- tarım- politikasının İzmir İktisat Kongresi'nde Lozan'da belirlenen sınırlar çerçeve- sinde ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Ancak, 1923'ten sonra Türkiye'de uygulanan tarım politikasının 1922 Martında ve 8 Ni- san 1339 (1923) tarihinde yayınlanan, Cumhuriyet Halk Fırkası'- nın seçim beyannamesi olarak da kabul edilen "Dokuz Umde'nin 5.

-
- me Dergisi 1978 Özel Sayısı, Ankara, 1979.
- (209) Bkz.: Hakkı YENİAY, Osmanlı Borçları Tarihi, Ankara, 1936, s. 111- 119, 119- 131.
- (210) Lozan görüşmeleri sırasında bu konudaki tartışmalar için bkz.: S. MERAY (Çeviren), a.g.e., s. 285- 301, 437- 459, Ticaret Sözleşmesi metni için bkz.: Aynı yazar, a.g.e., Takım II, c. II, s.78- 88.
- (211) SD, II, s. 107.
- (212) A. ÇAYCI, a.g.m., s. 5. 10 Ağustos 1920 tarihinde, Mütte- fik Devletlerce Sevr Antlaşması'nı imzalamak zorunda bi- rakılan Osmanlı Devleti'nin iktisadî bağımsızlığını da tamamen yitirdiği düşünülürse, Lozan'da kabul edilmek

maddesinde de açıkca ortaya konulduğunu belirtmekte fayda vardır (213). "Umde 5", İzmir İktisat Kongresi'nde Tüccar Çiftçi temsilcilerinin dileklerine göre yazılmıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yapmayı vaadettiği işleri ve sorunlara yaklaşımını bu beyanname de belgelemektedir. Aynı zamanda, 1913 tarihinde toplanarak esas programını kabul eden parti kurultayına kadar, Halk Partisi'nin sosya-ekonomik kimliğini açıklaması bakımından bu dokuz madde esas alınmıştır (214).

Cumhuriyet'in iktisat politikası tesbit edilirken daha çok Türkiye'nin bir ziraat toplumu olduğu göz önünde bulundurulmuş, politikaların halkın çoğunluğunu ilgilendiren konular etrafında oluşturulmasına çaba harcanmıştır. Uygulamada ne kadar tartışılrsa da, Atatürk başta olmak üzere Cumhuriyet'in yöneticileri politik ve kültürel alanlarda yukarıdan aşağıya bir modeli benimsemiş olmalarına rağmen, özellikle ekonomik konularda daha demokratik bir yaklaşımla "halk çoğunluğu"nun muhtemel taleplerine öncelik verdiklerinin, en azından düşünce plânında böyle davrandıklarını (215) tarım politikalarını daha ayrıntılı bir şekilde incelerken göreceğiz.

---

zorunda kalan bazı ekonomik sınırlandırmaların nedeni daha iyi anlaşılır. Sevr Antlaşması'nın malî konular ilişkin maddelerin için bkz.: Seha L. MERAY- Osman OL-CAY, Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması, ilgili Belgeler), Ankara, 1977, s. 114, vd, Sevr Antlaşması'nın tam metni için bkz.: Nihat ERİM, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, c.I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Ankara, 1953, s. 525 - 691.

- (213) Bkz.: Tarık Zafer TUNAYA, Türkiye'de Siyasi Partiler, İstanbul, 1952, s. 531 ("Dokuz Umde"nin tam metni için bkz.: s. 580 - 582. Beyanname'nin 5. maddesinde, âşar usulünün düzeltileceği, önemli ihraç ürünlerinden olan tütünün ekim ve ticaretinde milli menfaatler için uygun tedbirlerin alınacağı, köylüye kredi veren Ziraat Bankası'nın durumunun düzeltileceği, çiftçiye kolay ve daha çok kredi sağlanacağı, ziraatle makineleşmenin önemi vurgulanmakta ve gerekli teknik araçların ithal edileceği, ham maddesi ülke içinde bulunan veya yetişen saniyelerin kurulması için gereken desteğin sağlanacağına, demiryolları yapımı için ise hemen başlanacağı vb. hususlarda söz verilmektedir. Halk Fırkası nizamnamesi 11 Eylül 1923'te kabul edilmiş, Partinin kuruluş dilekcesi 23 Ekim 1923'te sunulmuştur. Bkz.: a.g.e., s. 559.
- (214) F. GİRİTLİOĞLI, Türk Siyasi Tarihinde C.H.P.'nin Mevkii, Ankara, 1965, s. 89 vd.
- (215) a.g.e., s. 142 - 143.

III. TARIMSAL ÜRETİMİ ARTIRMAYA YÖNELİK POLİTİKALAR Ve TARIMSAL YAPININ GELİŞİMİ

A. TARIM KESİMİ Ve VERGİ POLİTİKASI

a. Aşar Vergisi'nin Kaldırılması

Daha önce de açıklamaya çalıştığımız gibi, Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı İmparatorluğu'ndan her bakımdan geri bir tarım ekonomisi devralmıştır. Osmanlı Devleti'nin dağılma - çöküş dönemlerinde Devlet'i yönetenler, Türk köylüsü ile çoğu kere vergi ve askerlik işlemleri dışında ilgilenmemiş, çiftçi sefaletin kucacağına atılmıştır. Ordu Sağlık Bürosu'nun raporu bunu doğrulamaktadır. Bu rapora göre (216):

"Türk köylerinin % 80 i sağlığa uygun olmayan çevrelerde kurulmuştu. Halkın % 14 ü sıtmalıydı, frengi yaklaşık % 9 oranında yaygındı. Köylülerin % 72'si bitli olup her an tifüse yakalanabilecek durumdaydılar. Sağlığa uygun tuvalet vb. kolaylıklar % 97 evde söz konusu değildi. Ve bu koşullara sahip halkın % 7 si okur yazardı!"

Atatürk ve Cumhuriyet Hükümetleri, nüfusun büyük bir çoğunluğunu teşkil eden Türk çiftçi ve köylüsünün bu şartlar altında yaşamasına razı olamazdı. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal, Türk köylüsünün sosyo - ekonomik durumu iyileştirilmeden ülke kalkınmasının gerçekleştirilemeyeceğini biliyordu. O'nun amacı, Türkiye Cumhuriyeti'ni "topluma ve tabiata damgasını vurmuş" ve tek kurtuluş yolu olan çağdaş Batı medeniyeti seviyesine çıkarmaktır (217). Çağdaş medeniyete ulaşabilmenin ilk ve temel şartı ise, akli ve "Batı medeniyetinin temel unsuru" olan "ilim zihniyeti"ni her alanda olduğu gibi "ziraatte" de "rehber edinmekten ibarettir" (218). Bu zihniyet, Atatürk ve Cumhuriyet'in tarım politikasına da egemen olmuştur. Tarımda çalışan nüfusun artırılması, üretim tekniklerinin yeni-

(216) D.İ.E. Toplumsal ve Ekonomik ..., s. 25.

(217) Abdurrahman ÇAYCI, "Atatürk'ün Uygarlık Anlayışı" Atatürk Konferansları, IV, 1973-1974 (Türk Tarih Kurumu Tarafından Düzenlenmiştir), Ankara, 1977, s. 121, 128 (Konferansın tam metni için Bkz.: Ss. 117-129).

(218) A. ÇAYCI, a.g.m., s. 120 vd.

leştirilmesi, yol yapımı, ziraat kredi sağlanması, tarım alanında çalışanların eğitimi, pazar imkânlarının artırılması gibi, daha önce tarımdaki gelişmeyi engelleyen sorunların ortadan kaldırılmasına yönelik her konuda tedbirlerin alınması gerektiği düşüncesi Atatürk tarafından ortaya atılmış, hükümetlere direktifler verilmiş ve gelişmeler titizlikle izlenmiştir. Üretimi azaltıcı nitelikteki her sorun ne pahasına olursa olsun ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet hükümetlerinin 1923-1929 yılları arasında tarımsal üretimi artırmaya yönelik uygulamalarından en önemlisi hiç kuşkusuz, "aşar" ın, (köylünün sırtındaki kambur" un) kaldırılmasıdır.

Aşar vergisinin kaldırılmasına geçmeden önce, Hamdullah Suphi'nin (Tanrıöver) Türk Yurdu'nda Şubat 1928'de yayınlanan, "beş altı sene evvel ihtiyar bir köylü lisanından işittiğim sözleri size tekrar edeceğim, diye başlayan yazısı, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk köylüsünün durumunu ve beklentilerini yansıtan güzel bir mesaj olması dolayısıyla biz de incelememizin dar çerçevesine rağmen veriyoruz (219):

"...Köylüye sordum:

Hükümetin Ankara'ya gelmesinden memnun musun? "Evet" dedi.

- Niçin?

- Eşeğin sırtına ne koysam, tavuk, bulgur yahut çalı, Ankara'ya gidince hepsi para oluyor.

Tekrar sordum:

- Yalnız bunun için mi memnunsun?

Bir şey demedi. Ben iyi anlatmak istedim:

Bugünkü hükümet vergi memuru, jandarması, mahkemesi ve diğer adamlarıyla senin için eskisinden daha iyi midir? daha kötü müdür?

Köylü bana din kitaplarına mahsus bir veciz lisanla şu cevabı verdi:

- Abdülhamid zamanında bize paşalar "Ver!" dediler, verdik, "Öl" dediler, öldük. Onlar gitti, yerine başka paşalar geldi, onlar da bize "Ver!" dediler, verdik, "Öl!" dediler, öldük. Bunlar da gitti, yerine siz gelirsiniz. Siz de "Ver!" dediniz, verdik "Öl" dediniz, öldük. Şimdi merakla bekliyoruz. Bize ne zaman "Al!" diyeceksiniz!

Köylüye ne zaman "Al!" denecekti? Ziya Gökalp'ın özlediği köy ve bunun gerçekleştirilebilmesi için gösterdiği şu sarp yoldan geçmenin zamanı geldi mi?

(219) Hamdullah Suphi (TANRIÖVER), "Köycülük", Mehmet KAPLAN-İnci ENGİNÜN vd., Atatürk Devri Fikir Hayatı, c.I, Ankara, 1981, s. 224-225, (Yazının bütünü için bkz.: Ss. 324-327).

"... Mültezimin faizcinin tüccarın
Pençesinde..Diyor beni kurtarın!
Bu üç işi senden çabuk bekliyor:
Kaldır âşar usulünü aç banka
Yap her semtte bir ziraî sendika" (220)

İncelememizin bundan sonraki sayfalarında yukardaki soruların cevabını bulmaya çalışacağız:

"Dime" ve "Öşür" adlarıyla da anılan, genellikle müslümanlara ait öşri topraklardan alınan âşar şer'i bir vergi olmasına rağmen İslâmiyetin orjinal bir vergisi değildi. Hristiyan devletler de "Tihte" adı altında benzer bir vergiyi uygulamışlardı. Para ekonomisine geçememiş bir devlet için âşar en verimsiz topraklardan da en verimli topraklardan da aynı oranda alınırdı (221) Osmanlı Devleti'nde, genel olarak ürünün % 10'una eşit miktarda alınan bu verginin oranı İXX. yüzyılda % 12,5'a yükselmişti. Cumhuriyet'in ilk yıllarında da bu oranda alınmaktaydı (222).

Âşar vergisini yeniden düzenleme çabaları 1839 Tanzimat fermanı ile başlamış ve iltizamın kaldırılacağı ilân edilmiş-

-
- (220) Osman TOLGA, Ziya Gökalp ve İktisadi Fikirleri, İstanbul, 1949, s. 15. Başta Atatürk olmak üzere yeni Türk Devleti'ni kuranların siyasî düşüncelerinin oluşumunda çok büyük etkileri bulunan Ziya Gökalp, Cumhuriyet yöneticilerini iktisadi düşünceleri ile de yönlendirmiştir. Özellikle de, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Osman ekonomik alandaki görüşleri ile uygulanan iktisat politikası arasında bir paralellik vardır. Ziya Gökalp'in "İktisâdi Türkçülük" adı altında topladığı görüşlerinde "Milli İktisat" düşüncesi ağır basmaktadır. Bu konuda bkz.: Ziya GÖKALP, Türkçülüğün Esasları, İstanbul, 1952, s. 132-135, Ziya GÖKALP, Makaleler VIII, Hazırlayan: Abdülhalûk ÇAY, Ankara, 1982, 163, 172, Ali Hüzhet GÖKSEL (Hazırlayan), Ziya Gökalp Hayatı-Sanatı-Eseri, İstanbul, 1955, s. 93-95, Rifat ONSOY, "Ziya Gökalp'in İktisadi Görüşleri" İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Prof. Dr. Tayyib GÖKBİLGİN Hatıra Sayısı (1981-1982), s. 12, İstanbul, 1982, Ss. 354-364.
- (221) Güneri AKALIN, Tarımımızın Sosyo Ekonomik Yapısı Vergileme ve Gelişme, Ankara, 1975, s. 98.
- (222) Çağlar KEYDER, Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929), Ankara, 1982, s. 52.

tir (223). Öşürün bir dağıtma vergisi haline dönüştürülmesine çalışılmış, fakat başarı sağlanamamıştır (224). Daha önce de belirttiğimiz gibi, âşar, Birinci T.B.M.M.'nde de çarşitli tartışmalara sebep olmuşsa da, bütçe gelirleri arasında önemli bir yeri olan bu verginin kaldırılması Cumhuriyet'in ilanından sonraya kalmıştır. Ancak, Maliye Vekili Ferit Bey (Çorum Mv.), 7 Ağustos 1920'de T.B.M.M.'de yaptığı konuşmada, bu verginin zaferden sonra alınmayacağını ve Cumhuriyet'in köylüyü "âşar kamburu"ndan kurtaraacağını açıklamıştır. Maliye Bakanı'nın Ferit (Tek) Bey'in bu konudaki sözleri şöyledir (225):

"Efendim âşar meselesinin ziraata pek büyük bir taalluku vardır ve âşar, itiraf etmek lâzımdır ki, memleketimizde en ziyade halkın üzerine tahmil edilmiş bir yükür. Bunun muhtacı tadil olduğunu, refikimle beraber, bendeniz de itiraf ediyorum. Fakat bu gibi vergilerin zamanı tadili şu bulduğumuz sıra değildir. ... Halbuki biz bugün vergilerimiz üzerinde esasla tadilat yapmamağa karar verdik. Çünkü bugünkü ihtiyacı maliyemiz bunlarla oynamamağa katiyen müsait değildir. Binaenalyh âşarın gerek tesbit suretine, gerek tahmin suretine veyahut arazi vergisine kalbi, bunlar gayet derin mesaili milliyedir ki bunlarla inşaallah karşımızda bulunan düşmanla kozumuzu paylaştıktan ve istikbalimizi temin ettikten sonra uğraşacağız"

İzmir İktisat Kongresi'nde tarım alanında alınan kararlar 8 Nisan 1923 tarihli "Dokuz Umde"de de yer almıştır. "Âşar usulünde halkın şikayet ve mağduriyetini mucip olan nıkat esaslı bir surette ıslah edilecektir" ifadesi ise, iktisadî esasların belirtildiği "Umde 5"nin 1. fıkrasında halka ilân edilmiştir (226).

Âşar vergisinin kaldırılması için ilk kanun teklifini Kasım 1923'de Diyarbakır Mebusu Fikri Bey T.B.M.M.'ne sunmuştur. Zühtü Bey kanun teklifinin gerekcesinde, bu şartlar altında topraksız köylünün biçbir zaman toprak sahibi olamayacağını, mültezimlerin tatbikatta halka zulmettiklerini, âşarın

-
- (223) Ömer Lütfi BARKAN, "Öşür", Toplu Eserler 1, İstanbul, 1980, s. 802 (İncelemenin bütünü için bkz. Ss. 799 - 804).
- (224) G. AKALIN, a.g.e., s. 53. Âşar vergisinin Osmanlı Devleti'ndeki uygulanması ve Türk tarımına verdiği zararlar için bkz.: BKZKK, a.g.e., s. 65 - 70.
- (225) T.B.M.M.Zb., c. 3, s. 124.
- (226) "Dokuz Umde"nin iktisadî esaslarla ilgili bölümü -"Umde 5" -, İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrul-

hükümete gelir nisbetinde fayda sağlamadığını belirtmiştir. Zülfü Bey teklifinde, âşarın yerine arazi vergisi konmasını, hayatını ziraatle kazanan fakat bir karış toprağı olmayan köylüyü toprak sahibi yapmak için vergisini verdiği arazide üç sene fiilen çiftçilik yapmayan arazi sahiplerinin topraklarının kamulaştırılmasını ve bunların topraksız köylüye yedi sene ödenmek kaydıyla taksitle satılmasını önermiştir (227).

Âşarın kaldırılması ile köy dışında yaşayan toprak sahiplerinin nüfuzunun kırılmasını ve topraksız köylünün topraklandırılmasını birlikte ele alan Zülfü Bey'in kanun teklifi "Maliye Encümeni"nde özü atılarak ihraç edildiği zaman öşrü alınan üzüm, incir, fındık, portakal, fasulye, pamuğun da benzer uygulamaya tabi tutulmasını, hububat âşarının yerine en iyi usulün tetkikinin Maliye Vekili'ne bırakılmasına karar verilmiş ve pilot bölge uygulamasına geçilmiştir (228).

Yıllarca süren savaşın yaptığı tahribatın giderilmesine yönelik çalışmaların yapıldığı bir sırada ve ekonomisi tarıma dayalı bir ülkede vergi gelirlerinin % 50 sini (229) sağlayan âşar vergisinden vazgeçmek zor ve anlamlıydı. Cumhuriyet'in ilâne edilmesi ile Türk köylüsünü siyasal alanda tebalıktan vatandaşlığa yükselten Mustafa Kemal Paşa, çiftçisinin vergi yükünü önemli ölçüde azaltacak olan âşarın kaldırılacağı haberini 1 Kasım 1924'de şöyle vermiştir (230):

"... Memleketin başında Kurûn - u Vusta'nın (Ortacağın) en insafsız belâsı olarak hâlâ musallat duran âşarın il-

---

tusunda kaleme alınmıştır. Özellikle, tarım kesimi ile ilgili hükümleri bu kongre'de tarıma ilişkin olarak alınan kararların bir özeti niteliğindedir. Bkz.: T.Z. TUNAYA, a.g.e., s. 531.

(227) Vakit, 17 Kasım 1923.

(228) Âşar vergisinin kaldırılması hakkında daha geniş bilgi için Bkz.: Ertuğrul BAYDAR "Âşarın Kaldırılması (Belgeler)" Maliye Dergisi, S. 34, Temmuz - Ağustos 1978, Ss., 20-41, Bkz.: CÜNEYT BİNATLI, "Âşar Üzerine Bir Deneme", Eskişehir İktisadi Ticari İlimler Akademisi Dergisi 10. Yıl Özel Sayısı, c. 5, S. 1 (ocak 1969), Ss. 304 - 315.

(229) İsmail TÜRK, "Atatürk ve Malî Sistemi", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, (23-24 Haziran 1981'de A.Ü.S.B.F. ve Türkiye Ekonomi Kurumu tarafından ortaklaşa düzenlenen seminere sunulan tebliğler), Ankara, 1982, s. 16 (Tebliğin bütünü için bkz.: Ss. 7-21).

(230) "İkinci Dönem İkinci Toplanma Yılına Açarken", SD, I, s. 324.

gasını Meclisi Âliye teklif edebilecek bir seviye - i mali - yeyi, Cumhuriyet idaresinin bir senede vâsıl olması, cid - den şayanı memnuniyet ve şükrandır!"

Gerçekten de, Hükümetin hazırladığı "Âşar'ın İlgası İle Yerine İkame Edilecek Vergi Hakkında Kanun" teklifi T.B.M.M.'deki görüşmelerden sonra, 17 Şubat 1925'de (1 red oyuna karşı - lık 151 Milletvekilinin kabul oyu ile), 552 No'lu Kanun kabul edildi (231).

Ekim 1924'de âşarın kaldırılmasıyla, yerine konulacak vergi hakkında Başbakanlığın hazırladığı kanun teklifinin ge - rekcesinde "halk için taşınmaz ve biktırıcı bir yükümlülük ha - line geldiği" vurgulandıktan (232), amaç şöyle belirtilmiş - tir (233):

"Bu yasa tasarısında belirtilen amaç tarım ürünlerinin safi hasılasının vergiye tabi tutulması ilkesine ve a - şarın serbest tarımı kısıtlayan ilkelerinin ortadan kal - dirilmesi ile halkın gereksinimlerini baskı altına al - mayacak bir şekilde tahsiline yönelik olmasıdır. Bu a - maca ulaşılması, tarımla uğraşanların kişisel tüketim - lerine ilişkin olan bölümünü vergi dışı bırakmak sure - tiyle mümkün olmuştur!"

Bu tasarıya göre, % 12,5 olan âşar vergisi oranı % 10'a indiriliyor ve yeni verginin hakden yalnız "pazara satış için taşınılan tarımsal ürünlerden alınması öngörülüyordu. Yeni verginin 12 - 15 milyon lira civarında bir vergi kaybına ne - den olacağı, bunun telafisinin ise arazi vergi oranlarını art - tırmakla mümkün olabileceği düşünülmüştür. 1924 yılında beyan edilen arazi kıymeti ile gerçek kıymeti arasında 15 - 20 misli fark olduğu görüldüğünden, arazi vergisini 8 misli arttırılma - sının da büyük toprak sahiplerini fazla etkilemeyeceği açık tır (234).

"Âşarın ilgasıyla yerine ikame edilecek vergi hakkında Kanun"a göre bahce avlu ve tarımda kullanılmayan arazilerde eski vergi oranı uygulanacaktı (Madde 7) (235). Pazarlanan ü -

(231) Düştur, Üçüncü Tertip; c. 6, s. 57.

(232) "Âşarın İlgası İle Yerine İkame Edilecek Kanun'un Ge - rekcesi" için bkz.: T.B.M.M. Zb. C., Devre 2, c. 13/1, 10.2.1925 tarihli 52. Birleşim, s. 296.

(233) E. BAYDAR, a.g.m., s. 22.

(234) a.g.m., s. 24 - 35.

(235) İstanbul'daki köşk bahçeleri de böylece vergi dışı bira -

rünlerin vergilendirilmesi ile arazi vergilendirilmesi ile arazi vergilerindeki değişikliği iç ren "Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'na göre pazarlanan hububat kıymetinin % 10'u, ticari ürünlerin ise % 8'i vergiye tabi tutulmuştur. Köylü, borçlarını ödemek için sattığı hububatı, tekrar satın almak zorunda kaldığı için, % 10'luk bu hububat vergisinden büyük ölçüde etkilenmiştir (236). Ancak, âşarın kaldırılması tarımsal gelişmeyi olumlu yönde etkilemiş ve köylüyü rahatlatmıştır. Bunu, şu şekilde özetlemek mümkündür:

(1) Âşarın tahsili sırasında Türk çiftçisinin gördüğü çeşitli zararlar ortadan kaldırılmıştır. Dolayısıyla âşar mültezimlerinin zulmü sona erdirilerek, köylünün ürettiği ürünün tasarruf etme hakkı tanınmış ve vergi memururu beklemekle uğradığı zararlar (237) önlenmiştir.

(2) Çiftçinin vergi mükellefiyeti hafiflemiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Başbakanı'nın dediği gibi, âşarın kaldırılmasını ancak "malî noktai nazardan tehlikeli bir imtihana maruz olan herhangi bir hükümet, ancak idealist bir köylü âşığı olmak hasleti ile bütçesinin asırlardan beri alışılmış üçte biri üzerinde böyle bir tecrübeye girişibilirdi" (238). Gerçekten de, âşar, kaldırıldığı yıl 27,5 milyon lira gelir ile devlet bütçesinin 1/4 ünü (239) teşkil ediyordu. Âşar vergisinin kaldırılması ile, toplam vergi geliri içinde tarımın payı % 33 ten % 10 oranına (240) düşürülerek, köylünün refah seviyesini yükseltmeyi ve tarımsal üretimi artırmayı amaç edinen en önemli adım atılmıştır.

(3) Âşar vergisinin kaldırılması, tarım üretim girdilerine önemli oranda payın devredilmesinin dışında şu pratik faydaları da sağlamıştır:

-
- (236) kılmıştır. Bkz.: Düştur, Üçüncü Tertip, c. 6, s. 58.
E. BAYDAR, a.g.m., s. 38. Âşar'ın kaldırıldığı günün, "Rencberin Bayramı Günü" olarak kabul edilmesi Kastamonu Mv. Mehmet Fuat Bey ile Yozgat Mb. Süleyman Sırrı Bey teklif etmişler ise de bu reddedilmiştir. Bkz.: T.B. M.M. Zb.C., Devre, 2.
- (237) Haldun DERİN, Türkiye'de Devletçilik, İstanbul, 1940, s.55.
- (238) İsmet Paşa'nın Siyasi ve İctimai Nutukları (1920-1933), Ankara, 1933.
- (239) G. AKALIN, a.g.e., s. 99.
- (240) Yüksel ÜLKEN, a.g.e., s. 90.

Birincisi, bundan böyle küçük çiftçi, aynı olarak devlete vergi olarak verdiği ürününü pazarda satabilecekti. İkincisi ise, bu aynı vergi kaldırılınca yerine, nakti olarak ödenmesi zorunlu bir arazi vergisi konmuştu. Bu karar, özellikle büyük üreticileri pazar için üretime zorlayan bir netilik taşımaktaydı. Her iki şekilde de vergi giderleri kaldırılan küçük çiftçi ile, vergi giderleri en aza indirilen büyük toprak sahibi çiftçiler, üretimi artırmak için teşvik edilmiş, tarımsal ürünlerin bir bölümü daha pazarlarda işlem görmeye ve parasal ekonomi de ülkede önem kazanmaya başlamıştır.

Mültezimler eliyle toplanan âşarın kaldırılması ile, Anadolu'da "eşraflık, mütağallibelik nizamı"nın en güçlü dayanaklarından birisi de ortadan kaldırılmıştır. Mustafa Kemal ile kendisini karşılayan köylüler arasında, Ekim 1925'de şu konuşma geçmiştir (241):

- "- Nasılsınız eyi misiniz? Böyle gece vakti zahmet ettiniz.
- Eyyiz Paşa Hazretleri, sizi görmekle çok sevindik.
  - Bu sene hasılatınız nasıldır? Memnun musunuz?
  - Hasılatımız pek eyidir, memnunuz Paşa Hazretleri.
  - Zaten uğradığım her yerdeki halk ta hasılattan memnuniyetini söylediği için ben de memnunum. Nasıl mültezimlerin kalkması eyi oldu, değil mi?
  - Çok şükür Paşa Hazretleri, mültezim belâsından kurtulduk, bize işkence eden kalmadı.
  - Biliyor musunuz, âşar kalkmaz diye söyleyenler olmuştu. Hatta âşar şer'idir, onun kalkması şeriatın kalkması demektir diye işaatta bulunmuşlardı size de bunu söyleyenler oldu mu?
  - Evet söyleyenler oldu.
  - Demek işittiniz?
  - Evet işittik.
  - Halbuki işte görüyorsunuz ve memnuniyetle söylüyorsunuz ki, Türkiye'de âşar kalktı. Bu sözlerin ne kadar yalan olduğunu ve bunu söyleyenlerin ne kadar yalancı olduğunu gördünüz ve anladınız değil mi?
  - Evet gördük ve anladık Paşa Hazretleri!"

(4) Âşar vergisinin kaldırılması ile ayrıca, Mültezimlerin yoksul Türk köylüsünden sağladıkları haksız kazanç yolu da kapatılmış oluyordu. Çünkü, Mültezimler âşar vergisini topladıklarından dolayı kâr ediyorlardı. "Köylüden toplanan ver-

(241) TÜRK TARİHİ TETKİK CEMİYETİ, Tarih IV: Türkiye Cumhuriyeti, İstanbul, 1934, s. 280.

gi hükümetin eline geçenden % 20 daha fazlaydı" (242). Dolayısıyla, Cumhuriyet hükümeti, âşarı kaldırmakla Türk çiftçisine ve tarımsal gelişmeye önemli bir kaynak aktarımında daha bulunmuş oluyordu (243).

b. Tarım Kesiminden Alınan Diğer Vergiler

1. Ağnam Vergisi

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyete intikâl eden geliri bol ve tahsil edilmesi nisbeten kolay tarım vergilerinden biri de ağnamdır (244). Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında bu verginin toplam bütçe gelirleri içindeki payı % 8 idi" (245). T.B.M.M.'nin 1920'de çıkardığı 1'No'lu kanunla dört katına yükseltilecek ağnam vergisinin, 12 Şubat 1924'de 410'No'lu kanunla da verginin tahsiline ilişkin esaslar yeniden tesbit edildi. "Âşarın kaldırılmasından doğan boşluğu doldurmak için konusu genişletildi ve vergi büyükbaş hayvanları da kapsamaya başladı (246).

1926 yılında "canlı hayvan" vergisi daha çok gelir sağlamak amacıyla, yeniden düzenlendi ve her çiftlik hayvanı için ödenecek vergi miktarı artırılarak, 1924'te toplanan vergi miktarının iki katını geçti. Bu vergi, 1929'a kadar toplam vergi gelirlerinin % 6-7'sini oluşturmaktaydı. 1929'da vergi miktarı tekrar iki katına çıkarılınca arazi ve ağnam vergilerinden elde edilen toplam devlet gelirleri içindeki payı %12'ye yükseldi. Bu oran iki verginin 1925 öncesi katkılarından % 7 daha fazlaydı (247).

(242) C. KEYDER, a.g.e., s.53.

(243) Âşar Vergisi, Hükümet'in paraya en muhtaç olduğu bir zamanda kaldırılmıştır. Bu sırada, "Şeyh Sait İsyanı" devam ediyordu ve isyanı bastırmak için kısmi seferberlik ilân edilmiştir. (13 Şubat - 31 Mayıs 1925). Bkz.: Ahmet MUMCU, Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, Ankara, 1976, s.136-140.

(244) Daha geniş bilgi için bkz.: M.Z.PAKALIN, Maliye Teşkilatı Tarihi (1442-1930) c.IV, Ankara, 1978, s.453 vd.

(245) İsmail TÜRK, "Atatürk ve Türk Malî Sistemi", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara, 1982, s. 17 (yazının bütünü için bkz.:Ss.7-21

(246) 1831'de kabul edilen "Hayvanlar Vergisi Kanunu" ile beyan usulü getirildi. Bkz.: G. AKALIN, a.g.e., s.102.

(247) C. KEYDER, a.g.e., s.54.

Ağnam vergisi de, âşar gibi gayri safi gelirden alınıyordu. Ancak, ağnam hayvan sayısı başına belli bir miktar alındığı için (spesifik) "gerçek usul" ile bağdaşmıyor ve hayvancılığın gelişmesini önlüyordu. Küçük üreticinin bu vergiyi öderken çeşitli zorluklarla karşılaştığını da ayrıca belirtelim (248). Ağnam vergisinin miktarının sabit oluşu, tarım kesimi için bir bakıma da leyhte bir uygulama sayılabilir. Çünkü, 1923-1929 yılları arasındaki fiyat artışları bu verginin ödenmesini daha kolay hale getirmiştir (249).

2. Arazi Vergisi

Daha önce, âşar vergisinin kaldırılmasıyla vergi gelirlerinde ortaya çıkan açığın bir bölümünde arazi vergisi miktarlarının artırılmasıyla kapatılmaya çalışıldığını belirtilmiş ve bu vergi konusunda da kısaca bilgi verilmiştir. Burada, bazı ilavalar yapmakla yetineceğiz:

Arazi vergisi oranları, kaldırılan âşar vergisi gelirlerinin bir bölümünü telâfi etmek üzere, oranları eskiden öşür'e tabi olan arazi ve eskiden öşür'e tabi olmayan arazi ayırımına göre yeniden tesbit edildi (250). % 0,6'dan % 4,8 yükseltilen bu vergi miktarı, toprağın takdir edilen değerine göre ve 1915 yılındaki altın liralara göre hesaplandığından (251) pek etkili olamadı. Ç. KEYDER'e göre bu "verginin gerçek oranı toprağın cari değerinin % 0,6 ile % 0,8'i arasındaydı". Arazi vergisi, 1926-1929 döneminde, toplam devlet gelirlerinin % 5-6'sını oluşturuyordu. "1929 'da vergi oranı bir kez daha % 4.8'den % 6.5'e çıkarıldı" (252).

(248) Daha geniş bilgi için bkz.: G. AKALIN, a.g.e., s.102.

(249) Ağnam Vergisi 1962 yılında gelir vergisinin tarım kesimine de uygulanmaya başlaması ile kaldırıldı. Bkz.: Kenan BULUTOĞLU, Türk Vergi Sistemi, İstanbul, 1967, s.154.

(250) İ. TÜRK, a.g.m., s.17.

(251) Bkz. Düster, Üçüncü Tertip, c.6, s.53, Madde 5 ve 6.

(252) Ç. KEYDER, a.g.e., s.54.

3. Yol Vergisi

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk Köylüsünden, dolayısıyla tarım kesiminden dolayı ya da doğrudan alınan vergiler çok ve çeşitlidir. Ekonomisi tarıma dayalı bir ülkede, devlet hizmetlerinin yürütülebilmesi, için nüfusun büyük bir kesiminin çalıştığı tarım sektöründen şu ya da bu şekilde, hükümetlerin kaynak sağladığını ve bunun hiç de azımsanmayacak ölçüde olduğunu tahmin etmek güç değildir. Aşar vergisinin kaldırılmasından sonra, tarım sektöründen alınan vergilerin toplam devlet gelirleri içerisindeki payı önemli ölçüde küçülmüştür. Ancak, Türk köylüsünün 1923-1929 döneminde vadediği diğer vergilerin de bir bütün olarak azaltıldığı söylenemez.

1921'de yürürlüğe giren Yol Vergisi, daha sonra 1925 ve 1929 yıllarında bir takım değişikliklere uğramıştı. 18-60 yaşları arasındaki bütün erkek nüfusun vergi mükellefi olarak kabul edildiği bu vergiye göre, vergi yükü yılda on gün çalışma mükellefiyeti ve 6 lira olarak tesbit edilmiştir. Güneri Akalın'a göre bu vergi "baş vergisi" niteliğinden çok, aynen de ödenebildiği için "zorunlu iş mükellefiyetlerine veya angaryaya yaklaşımdır..." (253). Bu verginin köylüye yüklediği külfeti İ.H.Tonguç, somut bir örnekle şöyle açıklamaktadır (254):

"Bir köylü ailesinde altı lira yol vergisi vermek zorunda olan üç kişi varsa, vergilerinin tutarı olan on sekiz lirayı verebilmek için iki dana veya bir inek satmaları lâzımdır!"

4. Maarif Vergisi

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk köylüsünün ödediği vergilerden biri de Maarif Vergisi'dir. Eğitim vergisi de Osmanlı Devleti'nden miras kalmıştır. Halkın eğitim harcamalarına katılmasını sağlamayı amaç edinen bu vergi, 1923 ve 1924'de çıkarıldı.

(253) Bkz.: G. AKALIN, a.g.e., s.108.

(254) Bkz.: T. TİMUR, Türk Devrimi ve Sonrası, s.100.

rılan kanunlarla oranları nüfus esasına göre % 35 ile % 65 arasında değişen oranlarda tesbit edilmiştir (255).

Dolaylı ve dolaysız vergilerden sonra, devlet gelirleri içinde üçüncü büyük kalem, inhisarlar gelirleridir. İnhisar geliri 1924'de toplam gelirlerin % 12,4'ünü, 1929'da % 27,8'ini oluşturuyordu. İnhisarlar gelirleri içinde de gelir düzeyi ne olursa olsun nüfusun büyük bir çoğunluğunun ya da tamamının aldığı tütün, şeker, tuz ve kibrit gelirlerinin % 67 gibi yüksek bir oranı bulması, Türk köylüsünün bu gelir kalemi için ödediği payın büyüklüğünü göstermektedir (256).

Genel tutarı tedricen artmak üzere 50 milyon lira tutarındaki "İdarei Hususiye" bütçesindeki köylünün iştirak ettiği iki vergiden Yol Vergisi: 16 milyon lira, Maarif Vergisi 19 milyon liradır. Ancak, köy ve şehir tarafından müştereken ödenen bu vergilere köylünün katılımı ise, Şevket Süreyya (Aydemir'e) göre, 12,5 milyon lira tutmaktadır (257).

Özetlersek, Türk köylüsünün, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Devlet'e ödediği vergiler, Arazi ve Müsakkafat (Bina) ile Sayım Vergisi'ni genel bütçe gelirleri için ödemektedir. Tarım kesiminin Özel İdare'lere ödediği vergilerin başında ise, Yol Vergisi ve Maarif Vergisi gelmektedir. Belediyelere ödenen vergiler ve Köy Kanunu'nun uygulanması için, Muhtar, Kâhya gibi kişilere ödediği ücretler de buna eklenmelidir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında köylünün Devlet'e ödediği tarımsal vergiler, "Tablo 4" te görülmektedir.

-
- (255) 8 Nisan 1923 ve 28 Şubat 1924 tarihli kanunlar, Düster, Üçüncü Tertip, c.4, s.23 ve Düster, Üçüncü Tertip, c.5, s.5, s.662, Bkz. a.g.e., s. 101.
- (256) F. ÜNAL - M. TIRAŞ, Z. KÜKRER (Derleyenler), a.g.e.,
- (257) Şevket Süreyya (AYDEMİR), "Zirai Vergilerimiz", MİLLÎ İKTİSAT VE TASARRUF ÇEMİYETİ, a.g.e., c.2, s.1916 (Raporun tamamı için bkz.: Ss. 1912-1918).

Tablo 4: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Köylünün Ödediği Bazı Tarımsal Vergiler

Yıllar	Âşar Vergi - si Lira	Arazi ve Bi - na Vergisi (1) Lira	Ağnam - Sa - yım Ver. Lira	Toplam Lira	Genel Bütçe Gelirine Oranı %
1924	27.500.000	2.270.000	4.700.000	34.770.000	27
1925	15.350.000	5.600.000	5.700.000	26.650.000	14
1926	—	6.840.000	9.450.000	16.290.000	8
1927	—	7.500.000	12.541.000	20.041.000	10
1928	—	6.400.000	13.000.000	19.400.000	9
1929	—	8.000.000	15.500.000	23.500.000	10
1930	—	8.155.000	15.250.000	23.405.000	10

(1) Bütçe'deki Arazi ve Bina vergilerinin, yalnızca köyde yaşayanlarca ödenen miktarıdır.

Kaynak: Şevket Süreyya (AYDEMİR), "Ziraat Vergilerimiz" MİLLÎ İKTİSAT ve TASARRUF CEMİYETİ, İhtisas Raporları: 1931 Birinci Ziraat Kongresi, c.2, Ankara, 1931, s.1915.

Tablo 4'deki verilerden de açıkça görüldüğü gibi, Cumhuriyet yönetimi tarım sektöründen daha önce alınan vergi hasılatının önemli bir bölümünü çiftçiye devretmiştir. Tarım kesiminden alınan Âşar vergisinin kaldırılmasıyla, köylünün ödediği Ağnam, Arazi ve Bina vergileri tutarının genel bütçe gelirleri içindeki payı, 1924'de % 27'den 1929'da % 10'a indirilmiştir. Ancak, Türk köylüsünün bu vergileri bile ödeyecek malî imkânı yoktur. Kıtlıklar, afetler, murabahacılık gibi çeşitli nedenlerden dolayı Türk köylüsü vergilerini ödemekte güçlük çekmektedir. 1931'de Birinci Ziraat Kongresi'ne sunulan ve kabul edilen raporlara göre, "Köy vergilerinin mümkün olduğu kadar, köylünün eline geçen paraya, köylünün nakdî tediye kabiliyetine göre tanzimi zarureti vardır (258). Şevket Süreyya Aydemir'e

(258) Ş. Süreyya (AYDEMİR) "Ziraat Vergilerimiz", a.g.e., s.1919.

göre, köy iktisadiyatında mali politikanın "istikameti", "Gelire göre vergi, yerine göre vergi, murabahacılığın ilgası,(259) olmalıdır.

Tarım kesiminden alınan vergiler, Cumhuriyet'in ilk yıllarında önemli ölçüde azaltılmış olmasına rağmen, Türk köylüsü bu vergileri bile ödeyebilecek malî imkandan yoksundur. Âşarın kaldırılması ve tarım kesiminden alınan tüm vergilerin nakdi biçime dönüştürülmesi pazara yönelik tarım ürünleri üretimini teşvik ederek, pazar ilişkilerinin gelişmesini sağlamıştır. Âşarın kaldırılması, dolaylı vergi yükünün artmasına neden olmuş ise de, tarımsal gelişmenin önündeki engellerden en önemlisi, "İzmir İktisat Kongresi"nde çizilen iktisat politikası doğrultusunda aşılmıştır.

---

(259) Ş. süreyya (AYDEMİR), "Ziraî Vergilerimiz", a.g.e., s.1928.

B. TOPRAK MÜLKİYETİ POLİTİKASI

a. 1920'lerde Türkiye Tarımında İşletme ve Toprak Dağılımı

Daha önce de belirtildiği gibi, Cumhuriyet Türkiye'sinin devraldığı toprak dağılımı tarımda gelişmeyi engelleyici bir nitelik taşımaktadır. 1913 yılında derlenen bilgilere göre, çiftçi ailelerinin % 1'i ekilen arazinin % 39'una, % 4'ü 26' sını, % 87'si ise % 35'ine sahiptir. Topraksız köylülerin sayısı 80.000 olup, çiftçi ailesi sayısının % 8'ini teşkil etmektedir (260).

1927 Tarım Sayımı, Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de tarımsal ya ının analizinde önemli verileri içermektedir. Bu tarım sayımında toprak mülkiyeti'nin dağılımı konusunda ise, bir bilgi bulunmamaktadır. 1927 Tarım Sayımı sonuçlarının değerlendirildiği kitapta, "... köylünün elindeki toprağın miktarı da sorulmuştur, fakat bu hususta elde edilen cevaplar istatistiki incelemeye esas teşkil edecek derecede doğru görülmemiştir" denilmekte ve toprak mülkiyeti ile ilgili herhangi bir bilgi de verilmemektedir (261). Atatürk döneminde, toprak dağılımı hakkında yapılmış iki araştırma vardır. Bunlardan birincisi, 1934-1935 yılında Ekonomi Enstitüsü tarafından Tarım Bakanlığı'nın da yardımları ile, ikinci de bizzat Tarım Balanlığı tarafından 1938 yılında iki anket yaptırılmıştır. Bu araştırmalardan yalnız biri, "1939 Toprak Anketi, Köylünün İşlediği Toprakların Vüs'at ve Nev'ileri adı altında Devlet İstatistik Enstitüsü'nce yayınlanmıştır (262). 1939 Toprak Anketi Trakya Bölgesi'ni kapsamaktadır. 1934-1935 yılında yapılan araştırma

(260) Bkz.: Tablo: 2, Bölüm I.

(261) Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE,), 1927 Tarım Sayımı, Ankara, 1970, s.XIII.

(262) Başvekâlet Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE,), 1939 Toprak Anketi: Köylü'nün İşlediği Toprakların Vüs'at ve Nev'ileri, İstanbul, 1941, bkz.: Önsöz (Trakya Ummi Müfettişlik Bölgesinin 1310 köyünde yapılmıştır). Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.: Kazım KÖYLÜ, Ziraat İşletmecilik, Ziraat İktisat, c.I, Ankara, 1959, s.1161. (Prof. Dr. Kazım Köylü her iki anket çalışmasını da yönetenlerdendir).

ise yayınlanmamıştır. Bu nedenle, biz de burada Cumhuriyet'in devraldığı tarımsal geri kalmışlığın en büyük etkenlerinden biri olan toprakların işletme büyüklüğü açısından dağılımının bir özetini vereceğiz (263):

Cumhuriyet in ilk yıllarında mevcut tarımsal işletme sayıları ve büyüklükleri hakkında pek az bilgi bulunmaktadır. 1924 yılında yayınlanan bir yabancı kaynağa göre, Türkiye'de büyüklükleri 20 dönümle 1000 dönüm arasında değişen yaklaşık olarak 1 milyon tarım işletmesi bulunduğu kaydedilmekte, bazı illere ait ortalama tarım işletmeleri bir tabloda verilmektedir (264).

Tablo 5: Bazı İllerde Ortalama Tarım İşletmesi Büyüklükleri

Yer	Ortalama Büyüklük (Hektar)	<u>Toplam İşletme Sayısının Yüzdesi</u>		
		1 Hektarın altında	1 - 5 Hektar arası	5 Hektardan fazla
Bitlis	8.3	21	41	38
Trabzon	1.6	38	46	16
Harput	1.9	27	45	28
Erzurum	1.5	45	40	15
Van	3.3	36	37	27
Diyarbakır	4.0	17	36	47
Urfa	3.1	18	53	27
Canik	1.7	19	60	21
Adana	4.5	18	36	46
Ankara	4.1	13	58	29
Konya	3.5	23	46	31
Sivas	2.4	32	46	22
Kastamonu	1.9	28	58	14
Karasi	5.4	35	43	22
Aydın	4.5	18	36	46
Bursa	2.3	15	60	25
Biğa	2.0	21	49	30
İzmit	2.7	—	67	33
İstanbul	1.1	43	35	22
Bolu	2.0	19	66	15

Kaynak: E.G. Mears, Modern Turkey, New York, 1924, s.296,
Tevfik ÇAVDAR, "Cumhuriyet Dönemi Başlarken Türkiye Eko-

(263) Türkiye'de ve Orta Anadolu Bölgesi'nde Toprak Dağılımı ve Tarımsal İşletmelerin yapısı hakkında daha geniş

(264) E.G. MEARS, Modern Turkey, New York, 1924, s.296.

nomisinin Görünümü ve Yapısal Kökenleri" Türkiye Ekonomisi'nin 50. Yılı Semineri, (Bursa I.T.İ.A. tarafından düzenlenmiştir), İstanbul, 1973, s.103, (Tebliğin tamamı için Bkz.: Ss. 11- 165).

Tablo 5'e göre, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde işletme büyüklükleri 11 dönümle 83 dönüm arasında değişmektedir. Bölgeler arasında işletme büyüklüğü dağılımları farklılıklar göstermekte, 10- 50 dönüm arasındaki işletmeler en büyük oranlara erişmekte, 10 dönüm en küçük işletmeler Erzurum, Trabzon, Van, İstanbul'da önemli oranlara çıkarken, 50 dönümden büyük işletmeler ise Diyarbakır, Adana ve Aydın'da çoğunlukta görülmektedir. İşletme büyüklükleri hesabına mera ve çayır lar katılmadığından, hayvancılığın geliri dikkate alınmadan yapılan bu işletme büyüklükleri gerçek büyüklükleri vermemektedir (265).

Akdeniz ve Güney Doğu Anadolu Bölgeleri dışında, diğer bölgelerde 50 dekar dan küçük toprağa sahip işletmelerin oranı % 70 ile 85 arasında değişmektedir. İç Anadolu ve Doğu Anadolu'da ise, "cüce işletme" olarak tanımlanabilecek 10 dekar dan küçük işletmelerin, 50 dekar dan küçük işletmelerin yarısına yakın bir bölümünü oluşturması, diğer bölgelere göre bu bölgelerin pazarla ilişkilerinin daha zayıf olması, iklim koşullarının sertliği, yetiştirilen ürün türleri ve kullanılan teknolojinin daha geri oluşu gibi nedenlerle açıklanabilir. Orta Anadolu ve Doğu Anadolu başta olmak üzere tarımsal işletmelerin büyük bir bölümü, köylü ailesine "askâri - geçimlik gelir" sağlayan bir işletme özelliğine bile sahip değildir (266).

1927 tarım sayımına göre ise, Türkiye'de ortalama işletme büyüklüğü 25 dönümdür ve toplam 1.751.239 aile işletmesi bulunmaktadır (267). 1927 tarım sayımı sonuçları analizlerine

---

(265) Aslında, gerçek tarım işletme büyüklükleri gelir ve üretim değeri ile ölçülür.

(266) Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.: Mehmet KAYIRAN, Orta Anadolu'da Tarımsal Gelişme ve Tarım Sorunları (1923- 1938), Yayınlanmamış Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1978, s. 23- 32 (Tablo: 4,5,6,7).

(267) D.İ.E., 1927, Tarım Sayımı, s.XIII.

göre, her çiftçi ailesinin ektiği arazi Adana ve Mersin gibi illerde Türkiye ortalamasını geçmektedir. Sanayi bitkileri ve pamuk ekiminin yoğun olarak yapıldığı Mersin ilinde çiftçi ailesi başına ekilen arazi 108 dönümdür. En düşük oran 7 tarım bölgesinde (Karadeniz Bölgesi) bulunmaktadır. Bu tarım bölgesinde (268), çiftçi ailesi başına ekilen arazi 15 dönümdür. Bu tarım bölgesinde, Rize'de 4 dönüm, Trabzon'da ise 6 dönümdür. Diğer bazı illerde çiftçi ailesi başına düşen ortalama arazi, Tekirdağ'da 63,7, Edirne'de 53,4, Eskişehir'de 42,4, Artvin'de 7,7, Van'da 10, Bitlis'te 11,4, Siirt'de 12, Bolu'da 14,2, Erzincan'da 14,6 dönümdür (269).

Görüldüğü gibi, Türkiye'de, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki işletme büyüklükleri tarımsal gelişmeyi engelleyici niteliktedir.

1930'lardaki toprak dağılımı ve işletme büyüklüklerini tesbit eden veriler ile, 1920'lerdeki durum karşılaştırıldığında toprak dağılımındaki dengesizliğin hemen hemen hiç değişmeden sürdüğü anlaşılmakta, ve tarımsal gelişmeyi engelleyen küçük tarımsal işletmelerin sayılarının fazlalığı da dikkati çekmektedir (270).

---

(268) Türkiye, 1925 yılında 9 tarım bölgesine ayrılmıştır. Bu ayırım, 1848-1863 yıllarında Türkiye'nin coğrafi ve tarımsal durumu hakkında incelemeler yapan Fransız doğabilimcisi P.D.Tschisautehe'nin çalışmaları esas alınarak yapılmıştır. Bu ayırım özellikle iklim farklılıklarına dayanarak, sadece coğrafi özellikler dikkate alınarak yapılmıştır. Bununla beraber bu ayırımda her tarım bölgesi belli sayıda ili içine almaktadır. Ek 4'de verdiğimiz 9 tarım bölgesi, bugün de İstatistik Genel Müdürlüğü'nün tarım hakkındaki inceleme ve tahminlerinde kullanılmaktadır. Bu tarım bölgeleri ve kapsadığı iller için bkz.: Ek 4. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.: Ekrem GÜNAY, Halim ERGUN vd., Türkiye'nin Ziraat Bölgeleri (T.M.M.O.Birliği Ziraat Mühendisleri Odası Çalışmaları), Ankara, 1963, 8-21, 67-92.

(269) DIE, 1927 Tarım Sayımı, s.XIII-XIV.

(270) 1930'lardaki toprak mülkiyeti ve tarımsal işletme büyüklüklerinin dağılımı hakkında bkz.: M. KAYIRAN, a.g.e., s. 28-30. Ö.L. BARKAN "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Ziraat Bir Reformun Ana Meseleleri", İktisat Fakültesi Dergisi, c.VI (Ekim 1944-Ocak 1945), S.2, s.89 (Ss. 52-148), S. AKSOY, a.g.e., s. 56-58. Oya SİLİER, Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938), İstanbul, 1981, s. 61-74. İsmail CEM de,

1920'lerde Türk tarımında toprak mülkiyeti incelendiğinde şu üç husus önem kazanmaktadır. Bunlardan birincisi, tarımda hiç toprağı olmayan köylülerin büyük bir sayı teşkil etmesi, ikincisi, çok büyük topraklara sahip olan kişilerin ekilebilir toprakların önemli bir bölümüne sahip olması, üçüncüsü ise, Türkiye'deki tarım işletmelerinin gereğinden fazla parçalı olmasıdır. Bu tarımsal yapı ise, tarımsal üretimi ve gelişmeyi engelleyici bir rol oynamaktadır.

Ziya Gökalp, topraksız ve az topraklı köylülerin durumundan şöyle söz eder:

Tarlaları olmayan bu zavallılar bir köy ağasının esiridirlere. Bazı yerlerde bunlar evlerini buldukları köyden, başka bir köye nakletmek hakkından bile mahrumdur. Çünkü köy ağası onları bitmez tükenmez bir borç senedi ile ebedi bir surette köyüne bağlamıştır" (271).

1920'li yıllarda Türkiye'de tarımın gelişmesini engelleyen en önemli sorunlardan biri de mevcut tarımsal arazinin kullanımındaki yetersizliktir. 1927 Tarım Sayımı sonuçlarına göre, Türkiye'de ekilen topraklar, 43.637.724 dönümdür. Yani, tarımsal üretimin yapıldığı toprakların Türkiye'nin yüzölçümüne oranı % 4,86'dır (272).

P.Zhukovsky'ye göre, "büyük arazi sahipleri toprakla meşgul olmazlar, işlerinin kâhyalara veyahut çiftçiye kiraya verir ve kendileri şehirlerde yayarlar"(273). Yahya Kanbolat da toprak sahiplerinin genel olarak şehirlerde oturduklarını, sanayi bitkilerinin geniş çapta ekildiği Adana, Ege ve Trakya bölgelerindeki arazi sahiplerinin işgücü kiralayarak topraklarını işlettiklerini belirttikten sonra şöyle devam etmektedir (274):

"Devirler Değişiyor, Toprak Dağılımı Değişmiyor" alt başlığı altında, 1913, 1938, 1950, 1963 tarihleri arasındaki verileri karşılaştırmaktadır. Bkz.: İsmail CEM, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, İstanbul, 1977 s. 476 - 480.

- (271) Ziya GÖKALP, "Yeni Türkiye'nin Hedefleri", s. 150. Zikreden: Reşat AKTAN - Baran TUNCER, "Türkiye'de Arazi Parçalanmasının İktisadi Cephesi Hakkında Rapor", T.O.D.A. İ.E., İdari Reform Serisi VI, Ankara, 1961, s.21.
- (272) D.İ.E., 1927 Tarım Sayımı, "2 Numaralı Analiz Tablosu", s.5.
- (273) P.SHUKOVSKY, Türkiye'nin Ziraf Bünyesi, Ankara, 1951, s.130.
- (274) Yahya KANBOLAT, Türkiye Ziraati'nde Bünye Değişikliği,

"Bu bölgelerde orta veya büyük arasisi olup da şehirde oturan ve tarımla uğraşmayan şahıslar, mülklerini kiracılıkla işletmeyi diğer işletme sistemlerine tercih etmektedirler..."

Fakat küçük şehirlerde veya köylerde oturan mülk sahipleri arazilerini kiracılık yerine ortaklıkla işletme eğilimindedirler!"

Büyük toprak sahiplerinin köy dışında yaşaması, bütün Atatürk dönemi boyunca sürmüştür. "Büyük ve orta işletmelerin sahipleri tarafından işletilmesi nadirattandır" (275). Büyük toprak sahipleri tarımsal üretim faaliyetini ortakçıya bıraktıkları için, tarımsal girdilerin iyileştirilmesi ile ilgilenmemektedir. Ortakçı ise, ne elde eliden ürünün ne de toprakla gerektiği gibi ilgilenmemektedir. İsmail Hüsrev Tökin'in de belirttiği gibi:

"... Türk mahsulünü ıslah, Türk hayvancılığını ihya etmek ve Türk köyüne rasyonel tekniği sokmak için evvel emirde köylünün toprağına ve mahsulüne karşı alâkasını temin veya iade etmek lazımdır. Bu ise, köylüyü mülkiyetine sahip kılmakla, topraksız köylüyü topraklandırmakla mümkündür. Kat'iyetle söyleyebiliriz ki ortakçılık, yarıcılık usulleri Türkiye köy iktisadiyatında rasyonel inkişafın önüne dikilmiş irticâî cemiyet engelleridir" (276).

Özet olarak, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk tarımına eğemen olan küçük köylü işletmeleri, orta ve büyük işletmelerde uygulanan ortakçılık gibi geri bir işletmecilik şeklinin uygulanması sermaye birikimini önleyerek geri bir üretim tekniği ile tarımsal faaliyetin yapılmasına neden olmuştur. Büyük toprak sahiplerinin ellerindeki toprakların ancak % 5-10'unu ekip (277) ise, tarımsal üretim artışını ve tarımsal kalkınmayı önleyen bir başka etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şimdi de, 1920'lerde Cumhuriyet hükümetlerinin uygulamaya çalıştıkları toprak mülkiyeti politikasını ve bu tarımsal yapıyı hangi yönde etkilediğini araştıracağız:

-
- Ankara, 1963, s.16-17.
- (275) Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi, A. Serisi, Takım 11, Ankara, 1938, s.16.
- (276) İsmail Hüsrev TÖKİN, "Türk Köylüsü Bir Toprak Reformu Bekliyor", (Cem AYPAR, Kadro, 1933 - c.2, Tıpkıbasım, Ankara, 1982) (Eylül 1933) S.21, s.23-24 (Ss.21-24).
- (277) Kazım KÖYLÜ, Türkiye'de Büyük Arazi Mülkleri ve Bunların İşletme Şekilleri, Ankara, 1947, s.120-121. 1930'larda da durum pek farklı değildir, bu konuda bkz.:Sadri ARAN, İvedik Köyü, Bir Köy Monografisi, Ankara 1938, s.69 vd.

b. Toprak Mülkiyeti İle İlgili Hukukî Düzenlemeler

Cumhuriyet'in ilk yıllarında toprak üzerindeki özel mülkiyet haklarının pekiştirilmesi, amaçlanan iktisadî kalkınma modelinin önündeki engellerin ortadan kaldırılması yönünde olmuştur. 1920'li yıllarda, toprakla özel mülkiyeti pekiştirici nitelikte genel ve özel kanunlar çıkarılmıştır. Bu yönde yapılan bazı önemli hukukî düzenlemeleri şu şekilde özetleyebiliriz.

1. 20 Nisan 1924 ve 491 sayılı "Teşkilâtı Esasiye Kanunu" nun 74. maddesi kamulaştırmada değer pahasının peşin ödenmesi koşulunu getirmekte "o dönemler için kamulâştırmayı imkânsız kılacak bir hüküm olarak kabul edilmelidir" (278). 1924 Anayasası'nda 74 maddenin birinci fıkrasında şu hüküm yer almaktadır (279).

"Kamu faydasına gerekli olduğu usulüne göre anlaşılmadıkça ve özel kanunlar gereğince değer pahası peşin verilmedikçe hiç kimsenin malı ve mülkü kamulaştırılmaz".

2. 1925 Nisan'ında kabul edilen Kadostra Kanunu toprakta özel mülkiyeti pekiştiren adımlardan birini teşkil etmiştir (280).

3. 17 Şubat 1926'da kabul edilen 743 sayılı "Türk Kanunu Medenisi" (281), toprakta özel mülkiyet tam olarak, sağlanarak, toprağın alınıp satılabilmesi de hukukî olarak tanınmıştır.

(278) M. DOĞAN, a.g.e., s.187.

(279) Bkz.: Suna KILI - Şeref GÖZÜBÜYÜK, Türk Anayasa Metinleri, "Senedi İttifaktan Günümüze", Ankara, 1985, s. 125. 1930'larda toprak reformu sözkonusu olunca, Anayasa'nın 74. maddesi 5 Şubat 1937'de değiştirilmiştir.

(280) Bkz.: Halit Ziya TÜRKKAN, Toprak Meselesinin Hallinde Kadostranın Rolü", Türkiye Ekonomisinin Başlıca Meseleleri, ("Türk İktisat Cemiyeti'nde Verilmiş Konferansların Hulasaları"), Ankara, 1944, Ss. 65 - 79.

(281) Bkz.: Hıfzı Veldet VELİDEDEOĞLU (Sadeleştiren), Türkçeleştirilmiş Metinleriyle Birlikte Türk Medenî Kanunu ve Borçlar Kanunu, c.I, Ankara, 1979, s.2, Medenî Kanun'un "Ziraat İşleri" ile ilgili önemli bazı hükümleri için bkz.: a.g.e., s.324, 337, 347, 352 - 360, 364 - 366, 371, 376 vd.

"... Medenî Kanun Liberal bir mülkiyet telâkkisinin eseridir. Bu çerçeveye içinde, Medenî Kanun'la mirî arazi rejimi, hukukî olarak da son bulmakta ve toprakta tek tip ferdi mülkiyet devri açılmaktadır" (282).

4. Cumhuriyet'in ilk yıllarında toprak meselesi ile ilgili hükümler taşıyan kanunlardan bazıları ise, "Köy Kanunu" (17.3.1924), "1925 yılı Bütçe Kanunu" ve "Borçlanma Kanunu" (14.1.1926) dur (283). 1929 yılında çıkarılan bir kanunla da "timar, iltizam gibi kurumlarla ilgili olarak Osmanlı Hükümetinin çeşitli ailelere vermiş olduğu ve geniş tarımsal alanlara tasarruf hakkı sağlayan belgeler, bu alanların 1926 Medeni Kanun'u çerçevesinde özel mülk olarak tapuya kaydettirilmesi için yeterli sayıldı (284).

c. 1920'li Yıllarda Toprak Dağıtılması

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, toprakta özel mülkiyete ilişkin haklar çeşitli kanunlarla sağlamlaştırılırken, özel mülkiyetten yoksun topraksız çiftçilere sınırlı bazı uygulamalarla toprak dağıtılmıştır. Türkiye genelinde köylüyü topraklandırma tartışmaları 1930'ların ikinci yarısında yoğunlaşmış ve 1945'de ancak kanunlaşabilmiştir (285). 1920'lerde bu konuda çıkarılan kanunlar savaş, isyan, tabii afetlerden zarar görenlere, nüfus mübadelesi sonucunda Türkiye'ye gelen göçmenlerin iskânının sağlanmasına yönelik olmuştur (286). Bu amaç doğrultusunda dağıtılan topraklar da, hazine arazisi ve yurt dışına göçen Rum, Ermeni gibi müslüman olmayan unsurların terkettiği topraklarla sınırlı kalmıştır.

Lozan Antlaşması hükümlerine göre, Türkiye ile Yunanistan Batı Trakya'daki Türklerin ve İstanbul'daki Rumların dışında kalan Türk ve Rum nüfusun mübadelesine karar vermişlerdi. Buna göre 1923-1926 yılları arasında 1.200.000 Rum, 400.000 Türk'le

(282) M. DOĞAN, a.g.e., s.194.

(283) a.g.e., s. 207-208.

(284) Y.S.TEZEL, a.g.e., s.318.

(285) Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Ö.L.BARKAN, "Çiftçiyi, Topraklandırma Kanunu ve...", s.449 vd.

(286) Fehmi YAVUZ, Toprak Ya Da Tarım Reformu, Ankara, 1968, s. 12-24.

değiştirildi (287). Çağlar Keyder'e göre, "Rumların sahip olduğu toprak miktarınının 2,7 milyon dönüme ulaştığı" tahmin edilmektedir (288).

Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra 1927-1929 yıllarında Doğu Anadolu Bölgesi için çıkarılan kanunlarla (289) bazı nüfus sahibi ailelerin toprakları ellerinden alınmış, bu topraklarına karşılık kendilerine Batı bölgelerinde toprak tahsis edilmiştir. Doğu bölgelerinden göçürülenlerin topraklarından bir bölümü kamulaştırılarak bölgedeki topraksız çiftçilere veya göçebe ve göçmenlere dağıtılmıştır (290). Ancak, Batı bölgelerine nakledilen toprak sahiplerine 500 dönümden 2000 dönüme kadar toprak istihdamının tanınması (291), Doğu bölgelerindeki toprak dağıtımını sınırlayıcı nitelikte bir karar olmuştur.

1920'lerde toprakların kamulaştırılarak topraksız köylülere dağıtılması uygulamasının işlerlik kazandırılmamasının nedeni Prof. Dr. Berki'ye göre:

"... O zaman devlete ait arazi kâfi ve köylü ve kasabalı nüfus azdı. Binnetice, dağıtım için başkalarına ait arazinin istimlâkine ihtiyaç hissedilmemekte idi"(292).

Ayrıca, Prof.Dr.Berki, bu sırada "milletin ve hükümetin istiklâl mücadelesi ile meşgul" olduğunu ve "asli bir dava ile uğraşılırken, buna kıyasen önem verilmesine imkân olmayan toprak davası elbette ihmal edilecekti (293).

(287) Ç. KEYDER, a.g.e., s.38.

(288) a.g.e., s.39. Toprak yoğunlaşması ve azınlıkların Türkiye ekonomisi ve tarımı üzerinde oynadıkları rol hakkında bkz.: a.g.e., s. 35 - 44.

(289) Bkz.: TARIM BAKANLIĞI NEŞRİYAT MÜDÜRLÜĞÜ, Ziraat Kanunları, Ankara, 1950, s.366 vd.

(290) Reşat AKTAN, "Türkiye'de Toprak Reformu", Türkiye Ekonomisinin 50. Yılı Semineri, İstanbul, 1973, s.646 (Yazının tümü için bkz.: Ss. 637- 673).

(291) M. DOĞAN, a.g.e., s.201.

(292) Şakir BERKİ, Türkiye'de Toprak Davası ve Mevzuat Karşısında Toprak Rejimi (Devlet Planlama Teşkilatı - D.P.T), Ankara, 1970, s.63.

(293) a.ğ.e., s.53.

Gerçekten de, bu dönemde Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere, Cumhuriyet'in yöneticileri toprak reformu konusunda kamulaştırma yolunun tercih edilmesini savunur görünmemektedir. Kamulaştırmaya gidilememesinin nedenlerinden birisi de hiç kuşkusuz, çağdaşlaşma yolunda eğitim, sağlık, ulaşım, bayındırlık vb. alanlardaki yatırımlara girişen devletin malî kaynaklarının çok sınırlı olmasıdır. Mustafa Kemal, İzmir İktisat Kongresi'nin açılmasından on gün önce yaptığı bir konuşmada toprak meselesi hakkındaki düşüncelerini şöyle açıklamıştır (294):

"... Biliyorsunuz ki, memleketimiz çiftçi memleketidir. O halde milletimizin ekseriyeti âzimeyi çiftçi ve çobandır. Bu böyle olunca buna karşı büyük arazi ve çiftlik sahipleri varidi hatır olur. Bizde büyük araziye kaç kişi kalıktır? Bu arazinin miktarı nedir? Tetkik edilirse görülür ki, memleketimizin vüsatine nazaran hiç kimse büyük araziye malik değildir. Binaenaleyh bu arazi sahipleri de himaye edilecek insanlardır!"

Başbakan İsmet Paşa'da, "... Büyük çiftlik işletmekte olan gayret ve servet sahiplerine dokunmak şöyle dursun aksine olarak bunların da iyi çalıştıklarını ve kazandıklarını görmekten memnun oluruz", sözleri ile aynı düşünceyi savunmuştur (295).

Bununla birlikte, İsmet İnönü'nün 1929'da T.B.M.M.'de yaptığı konuşmaya göre, Doğu illerinde hazineye ait araziden 90 bin dönüm, ayrıca istimplâk edilerek ve bedeli peşin ödenerek 20 bin dönüme yakın arazi dağıtılmıştır.

Batı bölgelerindeki illerde ise, hazineye ait olan veya satın alınarak bazı çiftlikler köylüye maledilmiştir. Yine, İnönü'nün belirttiği gibi, Cumhuriyet hükümetlerinin amacı, "topraksız köylüye" kendi tarlasında "çalışmak imkanını hazırlamaktır" (296). Cumhuriyet'in ilk yıllarında kamulaştırma yolu ile satın alınan çiftlikler ile hazine arazisinden toplam 1.077.526 dönüm (297) toprak göçmenler de dahil olmak üzere Türk köylüsüne dağıtılmıştır.

(294) Bkz.: "Balıkesir'de Halkla Konuşma", 7 Şubat 1923, SD, II, s.97.

(295) İsmet Paşa'nın 9 Kasım 1929'da T.B.M.M.'de yaptığı konuşma. Bkz.: İsmet Paşa'nın Siyasi ve İctimaî Nutukları, s.257.

(296) a.g.e., s.257.

(297) NEŞAT HALİL, Büyük Meclis ve İnkılâp, Ankara, 1933, s.99.

İsmet İnönü'nün daha sonraki yıllarda açıkça belirttiği gibi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında ve tüm Atatürk dönemi süresince toprak meselesine dokunulmamıştır (298).

Özetlersek, 1920'li yıllarda Cumhuriyet'in devraldığı toprak ve işletme dağılımını iyileştirici önemli düzenlemelere gidilememiştir. Ancak, toprakta özel mülkiyeti sağlamlaştırıcı kanunlar ve uygulamalarla arzulanan iktisat modeli çerçevesinde tarımsal gelişmeyi engelleyici önemli bir engelin ortadan kaldırılması da sağlanmıştır.

---

(298) İsmet İnönü, Abdi İpekçi'nin "O devirlerde arzu edilen toprak reformu, bugünden daha kolay gerçekleştirilebilir miydi?" sorusuna verdiği cevapta, "Biz buna dokunmadık. Dokunduktan sonra anlaşılır böyle şeyler...", demiştir. Bkz.: Abdi İPEKÇİ, İnönü Atatürk'ü Anlatıyor, İstanbul, 1981, s.39 - 40.

C. TARIMSAL ÜRETİM TEKNİĞİ Ve MAKİNALI TARIMIN TEŞVİKİ

a. Tarım Kesiminde Çalışan Nüfus

Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarıma yönelik politikaları üç grup etrafında toplayabiliriz. Bunlardan birincisi nüfusun artırılma çabası, ikincisi tarımla üretim tekniklerinin yenileştirilmesi, üçüncüsü ise, Türk tarımının pazara açılmasını sağlamak için yapılan çalışmalardır. Biz bu alt bölümde, makineleşme ile ilgisi bakımından tarımda çalışan nüfus hakkında kısaca bilgi verdikten sonra "Makineli Tarımın Teşviki" konusunu incelemeye çalışacağız. Türk tarımında iktisadî bütünleşme sorununun çözümüne yönelik çabalardan ulaşım, tarıma bağlı sanayiler kurma, kredi ve kooperatifçilik vb. girişimlerden de ileride söz edeceğiz.

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki çabalardan birisi de nüfusun artırılması çabasıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, uzun yıllar devam eden savaşlar nedeniyle Cumhuriyet yönetimi tarım kesiminde çalışan insan gücünde de önemli kayıplara uğramıştır. Azınlıkların, özellikle de Rum azınlığının Lozan Antlaşması hükümlerine göre Türkiye'yi terketmeleri ve Türkiye'ye gelen - "Müslüman" - Türk nüfusun sayısının gidenlerden daha az olması tarım kesiminde çalışan nüfus açığını daha da artırmıştır.

Türkiye, 1923'e kadar son on yılda 4 milyon civarında nüfus kaybına uğramıştır. Bu nüfus kaybı, savaşlarda ve daha çok 18 - 50 yaş arasındaki erkek nüfusta olduğu için ekonomik etkisi de daha fazla olmuştur(299). Yalnızca Trakya'dan 250.000 Yunanlı çiftçi nüfus mübadelesi sonucu Türkiye'yi terkederken, Hükümet bunların yerine Yunanistan'dan gelen 160.000 Müslüman göçmeni yerleştirdi (300). Nüfus mübadelesine göre Türkiye'ye 400.000 göçmen gelmiştir. Bunların % 90'ını Yunanistan'da iken tarım kesiminde çalışıyor ve tütünçülükle uğraşı-

(299) Ç. KEYDER, a.g.e., s.38.

(300) Ç. KEYDER, a.g.e., s.39.

yorlardı (301). 1928'de Yunanistan'da yapılan nüfus sayımlarına göre, Türkiye'den göç eden 880.000 Rum'dan 250.000'i tarım sektöründe çalışıyordu (302). Türkiye'ye gelen göçmenlerin sayısı 1927-1935 yılları arasında ise 200.000 civarında tahmin edilmektedir (303). Yakup Kepenek'e göre, "Sonuçta bir milyon 300 bin dolayında Rum Yunanistan'a, 400 bin Türk de Türkiye'ye göç et(mişdir)" (304).

1927 Nüfus Sayımı'na göre ise, Türkiye'de 13,6 milyonluk nüfusun % 99'u Müslüman'dı. "Türkiye'de hemen hemen tamamı İstanbul'da oturan 110.000 kadar Rum ve 77.000 Ermeni kalmıştır" (305). 1927'de yapılan "Tarım Sayımı" sonuçlarının analizine göre, 1.751.239 çiftçi ailesinin toplam nüfusu 9.145.000'dir. Bu nüfusun genel Türkiye nüfusuna oranı, % 67,7 dir (306). 1927 sayımına göre, köylerde yaşayan nüfus 10.345.224 olup, Türkiye nüfusuna oranı % 75,8 dir. Şehirlerde yaşayan nüfusun Türkiye nüfusuna oranı, aynı nüfus sayımına göre, % 24,4 dir (307). Şehirlerde yaşayan nüfusun bir bölümünün de geçimini tarım sektöründen sağladığı düşünülürse, bu sektörün % 80'ni bulan bir nüfusu istihdam ettiği anlaşılır.

1927 Tarım Sayımına göre çiftçi nüfusunun genel nüfusa göre oranı VII tarım bölgesinde (308) % 81,2, I. V ve IX tarım bölgelerinde % 75'i geçmektedir. Bu oran, III. bölgede (Trakya ile Bursa ve Kocaeli illeri) % 50'ye ulaşmaktadır. Karadeniz sahilinde fındık bahçesi sahiplerinin çiftçi nüfusu içinde sayılmış olması bu bölgedeki çiftçi nüfusu yoğunluğunu artırmıştır. III. tarım bölgesinde, İstanbul ili nüfusu,

---

(301) a.g.e., s.43.

(302) a.g.e., s.43.

(303) Kubilay BAYSAL, Türkiye Ekonomisi, c.I, İstanbul, 1984, s.102.

(304) Yakup KEPENEK, Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi, Ankara, 1987, s.35.

(305) Y.Z.TEZEL, a.g.e., s.89,

(306) Her çiftçi ailesi ortalama 5 nüfus olarak kabul edilmiştir. Bkz.: D.İ.E., 1927 Tarım Sayımı, s.XIII.

(307) Selim Sabit AYKUT, Rakamlarla Türkiye, c.1, Ankara, 1947, s.13.

(308) Tarım bölgeleri için bkz.: Ek:4.

çiftçi nüfusun genel nüfusa oranınının % 50'ye inmesine neden olmuştur. Çiftçi nüfusunun % 50'ye ulaşmadığı iller ise, Mersin % 34,1, Gaziantep % 41,1, İzmir % 45,1, Urfa % 45,9, Diyarbakır % 48,2, Siirt % 48,9, Mardin % 49,2 (309).

Türkiye'de, 1927'de kilometre koreye 18 nüfus düşmektedir. Bu miktar 1935'de 21'e çıkmıştır (310). Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Türkiye ile komşu ülkeler ve diğer sanayileşmiş Avrupa devletleri nüfus yoğunluğu karşılaştırıldığında bu oranın en düşük olduğu devlet, Türkiye'dir (311). Ancak, ekilmekte olan tarım arazisi üzerinde çalışan çiftçi nüfusu yönünden, Türkiye'deki nüfus yoğunluğu, diğer devletlerinkinden hiç de az değildir. Resmî bir kaynakta bu konuda şu değerlendirme yapılmaktadır (312):

"Bu cetvelin tetkikinden Avrupa kıtası üzerinde faal ziraf nüfus başına düşen ekilen ve sürülen topraklar bakımından vaziyetimiz için gayri müsait olduğu anlaşılmaktadır. Avrupa Memleketlerinin en büyük kısmında nüfus kesafeti, ziraf mahsul fiyatları, ziraf teknik ve dolayısıyla ziraf randımanlar bize göre yüksek olmakla beraber ziraf faal nüfus başına düşen ekilen ve sürülen topraklar mesahasının da daha fazla oluşu çiftçimizin refah itibar ile Avrupa çiftçisine kıyasen geri bir vaziyette bulunduğunun sarih bir müşuridir. Bugün çayır, mer'a ve yayla olarak istimal edilmekte olan büyük bir tarla arazisi ihtiyatı teşkil eden bu toprakların ziraf kalkınmamızda birinci plânda rol oynamağa namzet olacağı şüphesizdir!"

Görüldüğü gibi, ekilen tarım arazisi üzerinde çalışan çiftçi nüfus yoğunluğu yüksek olduğu halde, tarım üretim tekniğinin geri oluşu, ziraf mahsul fiyatları vb. nedenler yüzünden Türkiye'de birim alandan alınan ürün miktarı az ve refah düzeyi geri bir durumdadır. Fakat, Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfusun artırılması yoluyla daha fazla toprağın tarıma açılacağı ve bu yolla üretimin artırılarak ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilebileceği yönünde bir yaklaşım benimsenmiştir.

(309) D.İ.E. 1927 Tarım Sayımı, s.XIII.

(310) S.S.AYKUT, a.g.e., s.12.

(311) Daha geniş bilgi için bkz.: ULUSAL EKONOMİ Ve ARTTIRMA KURUMU, Halk İçin İktisadi Bilgiler, c.II, Ankara, 1940, s.22-29.

(312) İKTİSAT VEKALETİ KONJONKTÜR SERVİSİ (IVKS), Türk Çiftçisinin Geçinme ve İstihsal Vaziyeti, Ankara, 1938, s.13.

Örneğin, "Doğumların çokluğu, tarla aleyhine olan boşluğu örtmektedir... Böyle olması tabiidir ki ziraat müessir olacaktır" (313) biçimindeki yazılardan, "Türkiye Dünya üzerindeki yerini bol nüfus ile alabilecektir" (314), ya da, nüfusumuzu artırmanın yollarını "Hudutlarımızın dışında ana vatanına dönmeyi sabırsızlıkla bekleyen milyonlarca Türk'ün memlekete getirilmesi ile temin edeceğiz" (315) gibi fikir ve önerilerde bulunanlara pek sık rastlanmaktadır.

Ömer Celâl Sarç ise, ziraatte yeni sahalar açmak, bataklıkları kurutmak ve sulama gibi ıslah tedbirleri ile bugünkü nüfustan daha fazla nüfusun beslenebileceğini (316), Prof.Dr. Kazım Köylü de, "az bir gayretle tarla arazisi şekline sokulabilecek sahalarımız pek çoktur. Bunlar ıslah edilirse bugünkü nüfusun bir kaç mislini besleyecek ekim sahasına pek az masrafla malik olabiliriz" (317). Kazım Rıza, Hayvan varlığı hakkında ise, "Türkiye toprakları bugünkünün üç misli hayvanı beslemeye kafidir" (318), demektedir.

Nüfus yoğunluğu doğal olarak ekim sahasının genişlemesinde rol oynar. Fakat, nüfusun sayısından öte, niteliği ekonomik faaliyet üzerinde daha etkili bir unsurdur. Bu bakımdan, nüfus azlığı gelişmeyi engeller, ya da yoğunluk gelişmeyi hızlandırır görüşü yanlış değilse bile eksiktir.

Özetlersek, Cumhuriyet'in ilk yıllarında insan kaynakları yönünden Türkiye sayı ve nitelik yönünden pek fazla bir potansiyele sahip değildi. Nüfusun sayısı ve niteliği okur ya-

---

(313) Hakimiyeti Milliye, 17 Eylül 1929, s.1.

(314) Orhan CONKER, Büyük Türkiye, Ankara, 1939, s.169.

(315) a.g.e., s.168.

(316) Ömer Celâl SARÇ, "Toprak Meselelerimiz", İktisat Fakültesi Mecmuası, c.IV, S.4 (Mart - Temmuz 1941), s.294 (Ss.293 - 320).

(317) Kazım Rıza (KÖYLÜ), Türkiye Ziraati ve Türkiye Ziraati'nin Mühim Şubeleri, Ankara, 1935, s.16.

(318) a.g.e., s.88.

zarlık, eğitim ve sağlık şartları değiştirilmeye çalışıldı (319). Tarım kesiminde ekilen topraklarda çalışan nüfus yoğunluğu az olmamakla birlikte, ekilebilir toprakların miktarının artırılması için, insan sayısının çoğaltılması gerektiği yönünde fikir ve öneriler ileri sürülmüştür. Türkiye'deki tarım üretim tekniğinin geri oluşu ve insan emeği ile hayvan gücüne dayanılarak yapılan üretim faaliyeti, nüfusun artırılması yoluyla kalkınmanın sağlanabileceğini savunanlara bir gerekçe olmuştur. Tarımda makineleşmeyi isteyenler de, nüfus sayısının azlığından söz ederek, tarımda üretim tekniğinin geliştirilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

b. Hayvan Varlığı: Çeki Hayvanları

"Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı Anadolu hayvan varlığını geniş ölçüde tahrip etmiştir. Bu varlığın Millî Mücadele sonunda adeta bir hiç düzeyine indirilmiş olduğunu ileri sürmek pek de hatalı olmaz" (320).

Gerçekten de, uzun yıllar süren savaşlar, Türkiye de yalnızca insan gücü açığını yaratmakla kalmamış, özellikle çeki hayvanları sayısındaki azalma Türk tarımındaki gelişmeyi de önlemiştir. Tablo: 6'da (321) görüldüğü gibi, at, katır, öküz ve deve gibi hayvanların sayısındaki tahribat, Türkiye'de tarıma açılabilir nitelikteki toprakların işlenememesini doğurmuştur (322).

Tablo 6: 1914 - 1918 Yıllarında Çeki Hayvanları

<u>Hayvan Türü</u>	<u>Savaş Başında</u>	<u>Savaş Sonunda</u>
At	1.050.850	630.000
Katır	144.600	85.000
Eşek	1.373.700	825.000
Deve	314.000	95.000

KAYNAK: Alptekin MÜDERRİSOĞLU, Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları, Ankara, 1974, s.73.

(319) 1927 Nüfus Sayımı'na göre, nüfusun % 11'i okur-yazardı. Bkz.: Y.S.TEZEL, a.g.e., s.91.

(320) T. ÇAVDAR, a.g.e., s.29.

(321) Yalnızca, Birinci Dünya Savaşı sırasındaki tahribatı göstermektedir.

(322) M. KAYIRAN, a.g.e., s.51.

Türkiye'de çeki hayvanlarının sayılarındaki azalma Milli Mücadele sırasında da sürdü. Bu savaşlar sırasında Anadolu'da koyun, keçi, inek gibi diğer hayvanların sayısı da yarı yarıya düştü. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, tarımda gücünden yararlanılan hayvan miktarının önemini Ayaş çiftçilerinden Halim Gökmen'in şu sözleri açık-seçik ortaya koymaktadır.

"Cepheden yeni dönmüştüm. Babamı ağırlarken buldum. Ne olduğunu sorduğumda öküzümüz öldü dediler. Bütün aile matem içindeydi. Ben önce pek önemsemedim. Ama, para bulamayıp bir çift hayvanı alamayıp, ölen öküzün, yerini benim almama neden oldu. Tamı tamına 3 sene boyundurukta kaldım... Biz, bir öküzü, at bulmak mümkün değil, kendimizden, çocuğumuzdan, ailemizden üstün tutardık..." (323).

Gerçekten de, buğday, arpa gibi tahılların ekiminin yapıldığı bölgelerde çeki hayvanı, sebze, fındık gibi hayvan gücüne az gerek duyulan yörelerden daha fazla önem taşır. Tarlası olsa bile, atı, öküzü olmayan, başkasının hizmetinde çalışmak zorundadır. Nusret KÖYMEN, ziraat aletlerinin yokluğundan, parası olmayan köylünün çift hayvanı alamadığından, çiftçiye gerekli kredi verilmedikçe, köyde kalkınmadan bahsetmenin hayal olduğunu, haklı olarak öne sürmektedir (324).

1927 Tarım Sayımı'na göre, Türkiye'de her çiftçi ailesine ortalama 2, yani bir çift hayvan düşmektedir. Bu ortalama tarım bölgelerine göre de farklılık göstermektedir. Türkiye ortalamasının altında olan iller ve her çiftçi ailesi başına düşen çeki hayvanı oranları şöyledir, Rize 0,21, Trabzon 0,23, Giresun 0,58, Hakkarı 0,92, İzmir 1,12, Elazığ 1,26, Mardin 1,28, Niğde 1,32, Kırklareli 1,38, Aydın 1,39, Siirt 1,46, İstablul 1,46, Edinne 1,47'dir (325). I. Tarım Bölgesi'nde bu oran 1,97, 9. Tarım bölgesinde 2,12, Sivas'ta 1,95'dir.

1927 sayımına göre, her 20 dönümde 1,4 çeki hayvanı ile tarım yapılabilmektedir (326). 6 Numaralı Analiz Tablosu'na

(323) Mehmet KAYIRAN, a.g.e., s.5 .

(324) Nusret KÖYMEN, Türk Köyünü Yükseltme Çareleri, Ankara, 1939, s.12 - 13.

(325) D.İ.E., 1927 Tarım Sayımı, s.XIV.

(326) a.g.e., s.XIX.

dayanılarak yapılan hesaplamalar çeki hayvanlarının toplam kıymetinin 227 milyon 750 TL. olduğunu göstermektedir (327).

Türkiye'deki çeki hayvanları konusundaki yetersizlik, Atatürk'ün 1 Kasım 1937 yılındaki Meclis'i açış konuşmasında da dile getirilmekte ve şu hedef gösterilmektedir (328):

"... Her hadde, en küçük bir çiftçi ailesi, bir çift hayvana sahip duruma getirilmelidir; bunda ideal olan öküz değil, beygir olmalıdır!"

Sonuç olarak, 1920'li yıllarda Türk tarımında üretim faaliyeti büyük ölçüde insan emeği ve hayvan gücüne dayanmaktadır. Bu yönde bile bir yetersizlik kendini açıkça göstermektedir. Şimdi de, tarım alet makinelerinin durumuna ve bu yöndeki teşvik tedbirlerinden bazılarına değineceğiz.

c. Tarım Alet ve Makinaları

1920'lerin Türk tarımında, köylünün % 20'sinin tarım araçları yoktu. Çiftçi ailesi başına bir karasaban bile düşüyordu (329). 1927'de Türkiye'de toplam, 15.711'i tarım makinası, 1.413.509 tarım aleti sayılabilmektedir. Ortalama olarak ekmekte olan her 100 dönüm araziye üç makina rastlamaktadır. Tarım makinalarının yarısı birinci ve dördüncü bölgelerdedir. Diğer tarım bölgelerindeki makina sayısı çok az olup, beşinci bölgede yok denecek kadar azdır (330). Tarım makinelerinin sayısı, toplam tarım aletlerinin ancak % 1'ini teşkil etmektedir (331).

Bu rakamlardan da anlaşıldığı gibi, Türk tarımı geri bir teknikle yapılmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Anadolu'nun Akdeniz ve Ege bölgelerinde bazı çiftliklerde tarımda makine kullanılmıştır. 1924-1929 yılları arasında, Türkiye'de bulunan traktör sayısı 220'den 1000'e çıkmıştır (332). Tarımda traktör kullanımının en yoğun olduğu il

(327) a.g.e., s.111.

(328) A. İNAN, Devletçilik İlkesi ve T.C.Birinci..., s.27.

(329) İsmail HÜSREV, Türkiye'de Köy İktisadiyatı, İstanbul, 1934, s.42.

(330) D.İ.E., 1927 Tarım Sayımı, s.XIX.

(331) a.g.e., s.15.

(332) DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (DPT), Kalkınan Türkiye

Adana'dır. Yalnızca 1925 yılında, Ziraat Bankası aracılığıyla Tarsus'lu çiftçilere 50 adet Fordson traktör dağıtılmıştır (333). Ancak, bu traktörler 5-6 yıl sonra yedek parça, tamir başta olmak üzere bazı sorunlardan dolayı kullanılamamış ve "traktör mezarlıkları"na terk edilmiştir (334).

Tarım makinalarının Türkiye'de en yoğun olarak kullanıldığı iller arasında Eskişehir, Ankara ve Afyon başta olmak üzere Orta Anadolu Bölgesi, Türkiye toplamının 1/3'ünü oluşturmaktadır. Bölgeler arası farklılıkların yanında, tarım makinaları kullanımında iller arasında da farklılıklar görülmektedir. Örneğin, Mardin'de 1, Bitlis'te 3 tarım makinası kullanılmaktadır. İç Anadolu Bölgesi'ndeki illerden Çorum, Niğde ve Sivas'da daha az sayıda makina bulunmaktadır (335).

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki toplam "tarım alât ve e-devatı ithalât kıymeti"ndeki miktarlar ve yıllara göre değişmeler Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: Tarım Araçları İthalâtı

<u>Yıllar</u>	<u>İthalat (lira)</u>	<u>Yıllar</u>	<u>İthalât (lira)</u>
1927	1.946.803	1933	224.331
1928	2.398.703	1934	555.888
1929	1.841.629	1935	389.465
1930	1.386.452	1936	826.112
1931	775.754	1937	1.788.008
1932	648.073	1938	1.536.005

KAYNAK: Selim Sabit AYKUT, Rakamlarla Türkiye, c.I, Ankara, 1947, s.300. (T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayını, Yayın No:260, İnceleme No:118).

(Rakamlarla 1923-1968), Ankara, 1969, s.44.

(333) Cumhuriyet, 22 Temmuz 1925, s.1.

(334) İ.HÜSREV, a.g.e., s.44. Traktör sayıları çeşitli kaynaklarda farklı olarak verilmiştir. Türk Tarımında traktör kullanımını teşvik eden tüm çabalara rağmen 1933'de 1132 olan kullanılabilir traktör sayısı 1936'da 961'e düşmüştür. Bkz.: D.İ.E., 1940 Ziraat Alât ve Makinaları İstatistiği, s.27.

(335) Tarım Makinaları: Traktör, çayır makinası, tırmık, mibzer, biçer-bağlar, harman makinesi, tınaz makinası, triyörler dahildir. Tarım aletleri: orak, çapa, karasaban vb. Türkiye'de, 1927, 1933, 1936 ve 1940 senelerinde

Tablo 7'de görüldüğü gibi, Dünya ekonomik buhranı'nın Türkiye üzerindeki etkilerinin ortadan kalkmasıyla birlikte tarım araçları ithalât kıymeti de 1920'lerdeki seviyesine ulaşmıştır.

Buraya kadar verilen bilgilerden, 1920'lerde Türk tarımında tarım makinalara kullanımının, özellikle de traktör sayısındaki artmanın tarım üretim tekniğini değiştirici yönde ve ölçüde olmadığı söyleyebiliriz. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, tarımda makineleşmeyi teşvik çabalarından bazılarının ve bu teşvik tedbirlerinin neden başarılı olamadığını da şu şekilde özetleyebiliriz:

d. Makinalı Tarımı Teşvik Tedbirleri

1920'li yıllarda Türk tarımında kullanılan teknoloji'nin geriliği ortadadır ve makina kullanımı tarımsal yapıyı değiştirici yönde önemli bir işleve sahip değildir. Ancak, hükümetleri makinalaşmayı teşvik yönünde bazı teşvik tedbirlerini uygulamaya koymuştur.

Cumhuriyet yöneticileri tarım kesimindeki işgüca kıtlığının farkındaydı. Hem tarımdaki işgücü açığını kapatmak, hem de ekilen tarım arazisi miktarını genişleterek Türkiye'nin tarımsal üretimini artırmak amaçlanıyor ve bunun için de makinalı tarımın teşvik edilmesi isteniyordu. Mustafa Kemal 1 Mart 1923'de T.B.M.M.'de yaptığı konuşmada bu konuda şunları söylüyordu (336):

"Memleketimizin vüsatine nisbetle nüfusumuz az olduğundan ziraat hususunda makine ve alât - ı fenniye istimaline diğer memleketlerden daha ziyade bir mecburiyet vardır."

Atatürk'ün tarımla ilgili görüşleri arasında teknolojiye verdiği önem özellikle dikkati çekmektedir:

"... bilhassa memlekette makine ithaline ve tedrisat - ı iktisadiyeye ehemmiyetle çalışılacaktır" (337).

---

tarım alet ve makinalar hakkında bilgi toplanmış ve özet olarak yayınlanmıştır. Bkz.:DİE, 1940 Ziraat Alât ve Makinaları İstatistiği, İstanbul, 1941, s.1 vd. Ayrıca Bkz.: M. KAYIRAN, a.g.e., s.45 - 50.

(336) SD., I, s.293.

(337) a.g.e., a.293.

Mustafa Kemal, T.B.M.M.'nin ikinci dönem dördüncü toplanma yılını açarken (1 Kasım 1926), teknik ziraat ve tarım girdilerinin iyileştirilmesi hakkında şu bilgileri veriyordu (338).

"Tohumların emrazdan tahlisi ve istifası, mezruata, eşcara ve hayvanata arız olan haşarat ve emrazın imhası için aldığı vâsı ve müessir tedbirler şayanı memnuniyet neticeler vermektedir."

Atatürk, 1 Kasım 1928'de T.B.M.M.'de yaptığı konuşmasında, "Yeni faaliyet devremizde, gerek bu havalide, (Şark vilâyetlerinde) gerek memleketin diğer kısımlarında toprağı olmayan çiftçilere toprak tedarik meselesiyle ehemmiyetli olarak iştiğal bulunacaksınız" (339), direktifini vermiş ve bu konuşmasında teknik yöntemlerle tarım yapılması onusunda şöyle söylemiştir (340):

"Umumi surette ziraatte ve memleketin hayvan servetinde de menfi tesirata karşı müdafaa ve mukavemet semereli tedbirlerin başındadır. Bir taraftan müdafaa, diğer taraftan hayvan ve nebatın cinslerini islah için ciddi, sebâtlı tedbirler istihsalâtımızın miktarını ve nefasetini artıracaktır."

1920'li yıllarda makineleşmeyi teşvik politikası ile ilgili olarak İzmir İktisat Kongresi'nde bazı kararlar alınmıştır (341), ülkenin ihtiyacına göre tarım araçlarının alınması, "ziraat alâtı ve makineleri sergisi ve müsabakası"nın yapılması, "makinist mekteplerinin açılması, ziraat aletlerin tamir edebilecek ustaların yetiştirilmesi istenmişti. Ayrıca, ülkenin ulaşma elverişli bir yerinde "bir alât-ı ziraiyye fabrikası açılarak şimdilik hic olmazsa sabany pulluk, tırmık, merdane, çapa makinası, tınaz makinesi" gibi basit tarım araçlarının bu fabrikada yapılması "ve fabrikanın gittikçe terakki ve tekamül ettirilmesi", Kongre'ye katılan üyelerce "müttefiken kabul" edilmişti. "Alât-ı ziraiyenin gümrük resminden muafiyeti müddetinin devam ettirilmesi ve gümrükten muaf tutulacak tarım araçlarının listesinin genişletilmesi (342) "işçi-

(338) a.g.e., s. 346 - 347.

(339) a.g.e., s. 355.

(340) a.g.e., s. 358.

(341) G. OKÇUN, Türkiye İktisat Kongresi... s. 403 - 405.

(342) a.g.e., s. 405.

ler red, diğer gruplar müttefikten kabul", traktörler için kullanılan petrol ve benzininde olduğu gibi, her tür ziraat makineleri için gerekli olan vakum vb. yağların da gümrük vergisinden istisnası ("Tüccar ve işçiler red diğerleri müttefikten kabul"), "köylere gönderilen makinistlerin ve umum işçilerin hukukunun tanınması ve müteakabil mukaveleler akdi" ("Zürâ grubu red, diğerleri kabul"), bu Kongre'de kabul edilmiştir (343).

Cumhuriyet hükümetlerinin 1920'li yıllarda makineleşmeyi teşvik politikasında şu üç önemli uygulama dikkati çekmektedir:

Bunlardan birincisi, genel olarak büyük çiftçiler ile tarım makinalarını kullanan büyük çiftçilerin ve yardımcılarının askerlikten muaf tutulması (344) ikincisi, mikanalarda kullanılan akaryakıtta ve bazı tarım girdilerine (kimyevi), gümrük muafiyeti uygulanması, üçüncüsü ise, devlete ait traktörlerin büyük çiftçilere uygun koşullarla kiralanması.

Cumhuriyet'in ilânından sonra, makineleşmenin teşvik edilmesi için alınan bazı önemli karar ve ufulamalar şunlardır.

22 Şubat 1926'da kabul edilen 752 sayılı bir kanunla, "Traktör veya motörlü pulluk veya biçer döğör makine ve kamyon ve kamyonet kullanan çiftçilerin alâtı mezkûre için sarfedecekleri petrol, benzin ve mazot gümrük ve istihlak ve inhisar resimlerinden muaf" (345), tutulacağı kabul edilmiştir.

752 Sayılı kanun aynı istisnaları tarımda kullanılan kimyevi ilaçlara da tanımıştır. Bu kanuna göre (346):

"Nebatat, eşcar ve hayvanata âriz olan emrazı sariye ve haşaratın tedavi ve imhasında veya üzümün kurutulmasında kullanılıp esamesi Ziraat ve Maliye Vekâletlerince müştereken tayin ve lüzumunda tebdil edilecek olan mevaddı kimyeviye, ziraatte istimal edilmek şartıyla, birinci maddede tadat edilen rüsumdan muaftır"

(343) Bkz.: a.g.e., s.405, Madde: 6,7,8.

(344) Tarımsal alanların genişletilmesi için makinalı ya da makinasız tarım yapan büyük toprak ve sürü sahipleri Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Sırasında askerlikten muaf tutulmuştur.

(345) Madde: 1, Bkz.: Resmi Ceride, 25 Şubat 1926, Kanun No:752. Ayrıca Bkz.: TARIM BAKANLIĞI NEŞRİYAT NÜDÜRLÜĞÜ, Ziraat Kanunları, s. 64-65.

(346) Madde: 2, a.g.e., s.64 (Madde: 2).

13 Haziran 1929 tarihinde çıkarılan bir kanunla da (347), 2.2 Şubat 1926 tarihli kanunla muafiyet tanınan çiftçilerin ve tarım makinelerinin kapsamı genişletilmiş "Doğrudan doğruya veya ortakçılık veyahut isticar suretiyle ziraat ettiği arazi bağ ve bahçeler dahilinde yapacağı her nevi amaliyatı ziraat için" kullanılacak tarım araçlarına, kamyon ve kamyonet dışında "gümrük, istihlak ve inhisar resimlerinden muaf" tutulmuştur.

Türkiye'de 1926-1927 yıllarında başlayan buhranın artması üzerine, "Makineli ziraat mı, hayvanlı ziraat mı?" tartışmaları da başladı (348) ve üç yıl sonra 19 Haziran 1930'da çıkarılan 1710 sayılı kanun ile akaryakıtta tanınan gümrük muafiyetlerine son verildi. Ancak, "5 yıldan eski tarihlerde alınmış makinelere beşinci yıl tazminatı verileceği kanunda belirtilmiş"tir.

Traktör bedelleri ile ilgili ödenecek ikramiyeler 1927'de açıklanmış, 1929'da muafiyetten yararlandırılan kişi ve tarım araçlarının kapsamı genişletilerek, 1930'da çıkarılan bu kanunla "olağanüstü tazminatlar" ödenmiştir (349). Doğan Avcıoğlu Cumhuriyet'in ilk yıllarında ödenen bu tazminatlarla ilgili olarak şunları yazmaktadır (350):

"1927 yılında Ziraat Vekâleti bütçesi 3 milyon 727 bin lira iken, makina kullanan çiftçiye devlet 1926-1930 döneminde 6 milyon 652 bin lira tazminat ödemiştir. Makinayı kullanacak ve tamir edecek personel yetiştirmek için tarım okulları açılmıştır"

Cumhuriyet'in kurulmasından hemen sonra Ziraat Bankası 70 traktör alarak büyük çiftliklere dağıtmış, 30'unu da kendisi işletmeye koymuştur. Anadolu Demiryolu Şirketi ise, köylülere rehin karşılığı her türlü makina ve âlet satmak için büyük bir çaba harcamıştır. 1924 yılında Atatürk'ün şeref başkanı olduğu "Adana Ziraat Makinalar Sergisi" açılmıştır (351)

-
- (347) Resmi Gazete, 13 Haziran 1929, Kanun No: 1527.
 (348) Bu tartışmalar için bkz.: O. SİLİER, a.g.e., s.22-23.
 (349) a.g.e., s. 23-24.
 (350) D. AVCIOĞLU, Türkiye'nin Düzeni, Birinci Kitap, s.480.
 (351) O. SİLİER, a.g.e., s.20-21.

Ayrıca, Atatürk'ün yurdun çeşitli yerlerinde kurduğu çiftliklerde, teknik ziraat yöntemleri ile yapılan çalışmalar Türk çiftçisine gösterilerek, özendirilmek istenmiştir. Belediye meclislerine, Ziraat Bankası kanalıyla, çiftçiye traktör temin etme görevinin verilmesi de, makinalı tarımın teşviki yönündeki uygulamalardan sadece birisidir (352).

1920'li yıllarda Cumhuriyet hükümetlerinin makinalı tarımı teşvik politikaları Türkiye'de tarımsal yapıyı değiştireci yönde önemli bir işleve sahip olamamıştır. Devletin değişik yöntemlerle özendirilmesine karşın tarımda makineleşme yaygınlaşmamıştır (353). Türkiye'deki traktörlerin sayısı Yahya Tezel'e göre 1924'te 500'den 1930'da 2000'e (354), Çelik Aruoba'ya göre de, 1926 yılında 600'den 1929 yılı sonunda 2000'e yükseldi. 1930'lu yılların sonuna doğru ise, "faal traktör sayısının binin altına düşmüş olduğu anlaşılmaktadır" (355). 1927 yılında anket suretiyle yapılan ilk tarım sayımında tesbit edilen alet ve makinaların miktarları, tarımsal üretim tekniğinin geriliğini göstermektedir. Bu sayıma göre, Türkiye'de 1.187.004 adet karasaban, 210.794 pulluk, 15.717 adet çeşitli alet ve makina (traktör, mibzer, pompa, triyör, batoz, vb.) mevcuttur (356).

Görüldüğü gibi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında tüm makinalaşmayı teşvik uygulamalarına rağmen tarım makinalarını kullanımı yaygınlaştırılamamış ve karasaban hakimiyetine son verilememiştir (357). Bunun nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- (1) Türkiye'nin arazi koşullarına uygun traktörlerin ve tarım makinalarının seçilmemesi. Çoğu Amerika gibi deniz aşırı bir ülkeden alınan traktörlerden yedek

(352) C. KEYDER, a.g.e., s.44.

(353) Yakup KEPENEK, a.g.e., s.36.

(354) Y.S.TEZEL, a.g.e., s.357.

(355) Çelik ARUOBA, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye'nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma İyinelik Politikaları", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara, 1982, s.83, (yazının tümü için bkz.: Ss. 79-87).

(356) D.İ.E., 1927 Tarım Sayımı, s.56.

(357) 1927 sayımına göre Türkiye'de 211.000 demir pulluk kullanılmaktadır. Bunun önemli bir kısmı da Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra üretime girmiştir. Bkz.: Y.S.TEZEL, a.g.e., s.92.

parça, kullanma, tamir vb. sorunlar yüzünden yeteri kadar yararlanılamaması (358).

- (2) Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarımın makineleşmemesinin üretim ilişkilerinin bir sonucu olduğu ileri sürülmüştür. Osmanlı Devleti döneminde tarım üretiminin pazara açılması iç dinamiklerden değil, dış ekonomik ilişkilerden kaynaklanmıştı. Tarım kesiminde "derebeylik ve ortakçılık" ilişkileri egemendir ve emek ucuzdur. İsmail Hüsrev'e göre (359):

"Teknik vasıtların girdiği bazı mıntikalarda ve ticarî ziraat yapan sermayeder çiftliklerde makine ile kol kuvvetinin rekabeti vardır. Kol kuvvetinin bu ucuzluğu tekniğin ziraate girişine mani olan amillerin mühimlerinden biridir".

- (3) "1923-1929 döneminde tarımda nisbi bir gelişme görülmekle birlikte, değişmeyen mülkiyet ilişkileri, hızlı bir üretim artışı ve modernleşmeye engel teşkil" etmiş ve "Muraba ve ortakçı olarak, boğaztokluğuna çalıştırılan bir köylü kitlesinin varlığı mülk sahibinin modern teknikleri kullanmasını" engellemesi (360).
- (4) 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın Türkiye'de etkilerinin görülmeye başlamasıyla "daha geri bir teknoloji tercih edilmeye" başlanması (361), vb. etkenler sayılabilir.

Sonuç olarak, 1920'lerde Türk tarımında uygulanan üretim tekniği, makinalı tarımın teşviki yönündeki tüm çabalara karşın önemli ölçüde değiştirilememiştir. Tarımsal üretimde ve yapıda insan emeği ve hayvan gücünün yerini makina alamamış, üretim faaliyeti tabiiat güçlerinin tam olarak denetiminde kalmaya de-

(358) Bkz.: O.SİLİER, a.g.e., s.21.

(359) İsmail HÜSREV, "Köy İktisadiyatında Teknik İnkılâp" Kadro, c.1, (Tıpkıbasım, yayına hazırlayan: Cem ALPAR), S. 2 (Şubat 1932), s.20 (Ss. 15-21).

(360) D. AVCIOĞLU, Türkiye'nin Düzeni, Birinci Kitap, s.481-482.

(361) A. Kürşat KÖKKAYA, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın Türkiye Üzerindeki Etkileri, (Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nce kabul edilen yayınlanmamış "Yüksek Lisans Tezi"), Ankara, 1985, s.58.

vam etmiştir. Ancak, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki makinalaşmayı teşvik çabaları, Reşat Aktan'ın da belirttiği gibi, "Birinci Ziraî Makinalaşma Hareketi" (362) olarak adlandırılabilir.

---

(362) Reşat AKTAN, "Ziraî İstihsalde Makine Kullanılması", S.B.F. Dergisi, Mart 1954, s. 42'den aktaran: D. AV-
CIOGLU, a.g.e., s.479.

D. TARIMSAL KREDİ POLİTİKASI Ve KOOPERATİFÇİLİK

a. Ziraat Bankası ve Tarımsal Kredi

1920'lerde Türkiye'de tarım üretimini artırmak için uygulanan destek politikalarından birisi de, çiftçiye ziraat kredisi temin etmektir. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında iflasın, eşliğinde olan (363) Ziraat Bankası, çiftçiye teşkilatlı ziraat kredisi veren tek kuruluştur.

Ziraat Bankası'nın kuruluşundan (364) Milli Mücadele başına kadar 32 yılda köylüye verilen ziraat kredisi miktarı 22 milyon lira, Millî Mücadele sırasında 7 milyon lirayı geçen ikrazat, Ocak 1932'de (8 yılda) ise, 121 milyon liraya (365) yükselmiştir.

Ziraat Bankası'nın sermayesini, Menafi Sandıkları'ndan devralınacak paralar ile âşar vergisinden alınacak onda bir oranındaki pay teşkil ediyordu. Ziraat Bankası'nın ilk nizamnamesine göre, çiftçilere sadece gayrimenkul karşılığı borç veriliyordu. 1916-1917 yıllarında çıkarılan kanunlarla Ziraat Bankası geliştirilmişti (366). Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra, Ziraat Bankası'nın Türk çiftçisine daha yararlı hizmet edebilmesi için önemli çabalar harcandı. Bu çalışmalarını şu şekilde özetleyebiliriz:

Ziraat Bankası 19 Mart 1340 (1924) tarihli Bütçe Kanunu

(363) Y.Z.TEZEL, a.g.e., s.348.

(364) Türkiye'de teşkilatlı tarımsal kredi çalışmaları gelişimi: (1) Memleket Sandıkları (1863-1883), (2) Menafi Sandıkları (1883-1888), (3) Ziraat Bankası (1888-...). Daha geniş bilgi için Bkz.: T.C.ZİRAAT BANKASI, Ziraat Bankası'nın Elli Senelik Hayatı ve Faaliyeti, Ankara, 1938, s. 1-21, T.C.ZİRAAT BANKASI, Yüz Yıllık Teşkilatlı Ziraat Kredisi, İstanbul, 1964, s.95 vd., Yusuf Saim ATASAGUN, Türkiye'de Ziraat Kredisi Kooperatifleri, c.I, İstanbul, 1940, s.I vd.

(365) TÜRK TARİHİ TETKİK CEMİYETİ, a.g.e., s.289.

(366) İbrahim AKSÖZ, Ziraat Kredisi, Erzurum, 1972, s.132, Ayrıca Bkz.: T.C.ZİRAAT BANKASI, Yüz Yıllık Teşkilatlı..., s. 122-126.

ile yalnızca tarımsal kredi veren bir kuruluş olmaktan çıkarılarak çok yönlü bir kredi kurumu haline getirilmiştir (367). Banka hükümetlerin denetiminden kurturularak, bir köylü bankası yapılmak istenmiş ve "30 milyon lira sermayeli, 99 yıl süreli bir anonim şirket(e)" (368) dönüştürülmüştür. 28 Temmuz 1926'da "T.C.Ziraat Bankası Anonim Şirketi Nizamname-i Esasisi" başlığını taşıyan nizamnamesi ile ziraat kredi alanında önemli yenilikler de getirilmiştir (369). Çiftçiye kredi verirken, "müteselsil kefalet ve toprak temhini" dışında, "iki tacir kefaletiyle veya sair suretlerle para ikraz eder" hükmü getirilerek köylünün kredi alma imkanı genişletilmiştir (370).

Mustafa Kemal, Türk tarımının en önemli sorunlarından birisinin, Ziraat Bankası'nı güçlendirerek, çiftçiye verilecek tarımsal kredileri yeterli düzeye yükseltmek gerektiğine inanıyordu. 1 Mart 1923 tarihinde T.B.M.M.'nin dördüncü toplantı yılını açış konuşmasında bu konuda şunları söylemiştir (371):

"Erbabı ziraate muavenetle mükellef olan Ziraat Bankası şube ve sandıklarını dört ay evveline kadar yalnız yüz on iken bugün üç yüzden fazla bir miktara çıkarılmış bulunuyor. Bu bankayı son iki ay zarfında iki milyon liraya garip bir sermaye tedarik edilmiş ve bilhassa düşmandan kurtarılan akşam-ı vatanda vasi mikyasta ikrazata başlanmıştır".

5 Eylül 1923 tarihinde T.B.M.M.'ne sunulan Birinci Fethi Okyar Hükümeti'nin Programı'nda tarımsal krediye verilen önem ve bu konuda yapılacak çalışmalar anlatılmaktadır (372):

"Ziraatın inkişaf ve terakkisi ve bilhassa kredi maamelelerinde çiftçilerimize azamî teshilat iraesiyile kabil olabileceği malûm bir keyfiyettir...".

-
- (367) T.C.ZİRAAT BANKASI, a.g.e., s.127.
(368) Öztan AKGÜÇ, 100 Soruda Türkiye'de Bankacılık, İstanbul, 1987, s.26.
(369) T.C.Ziraat Bankası, a.g.e., s.127, Banka, 12 Haziran 1937 de İktisadi Devlet Teşekkülü haline dönüştürülmüştür". Bkz.: a.g.e., s.135 vd.
(370) a.g.e., s.128.
(371) ŞD., I, s.292.
(372) İsmail ARAR, Hükümet Programları 1920-1965, İstanbul, 1968, s.28.

T.C.Ziraat Bankası'nın kredi işlemleri "1922 yılı sonun-
da 4.390.812 liradan" "1923 senesinde 8 milyon" (373) liraya
yükselmiştir. Neşat Halil'e göre, Banka'nın köylüye verdiği
borç miktarı 1927'de 4,7, 1924 de 11,6, 1925'te 9.0, 1926'da
8,6, 1927'de 9,9, 1928'de 18,6, 1929'da 13,7 milyon liradır(374).

Ziraat Bankası'nın çiftçiye verdiği krediler, Selim Sabit
Aykut'un daha sonraki yıllarda hazırladığı ve "Başvekalet İsta-
tistik Umum Müdürlüğü" tarafından yayınlanan eserinde farklı-
lık göstermektedir (375). Bu farklı verilerin bilimsel bir a-
çıklamasını yapmak bu araştırmanın boyutlarını aşmaktadır. Bu
nedenle biz, 1923-1929 yılları arasında Türk çiftçisine ve-
rilen tarımsal kredileri "Tablo: 8'de vermekle yetineceğiz.

Tablo 8: Ziraat Bankası Tarafından Çiftçiye Verilen
Krediler

Yıllar	Z.B. Kredileri (1)	Yıllık Artış(2) %	Z.B.Kredileri Toplam Krediler Oranı % (2)
1923	3.774.000	—	—
1924	16.401.000	112.0	61.1
1925	15.457.000	17.0	31.4
1926	16.294.000	2.8	37.7
1927	17.125.000	0.6	21.4
1928	29.046.000	31.6	25.5
1929	25.881.000	1.4	21.1

KAYNAK: (1) Selim Sabit AYKUT, Rakamlarla İktisadî ve İçtimai
Türkiye, c.II, Ankara, 1943, s.195. (2) Yakup KEPENEK,
Gelişimi Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekono-
misi, Ankara, 1987, s.37.

Tabloda görüldüğü gibi Cumhuriyet'in ilk iki yılında
tarımsal kredide büyük bir artış olduğu halde, daha sonraki
yıllarda ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik durum nedeniy-
le devam etmediği anlaşılmaktadır.

- (373) CUMHURİYET HALK PARTİSİ, On Beşinci Yıl Kitabı, Basıldı-
ğı il yok, Cumhuriyet Matbaası, 1938, s.513.
(374) NEŞAT HALİL, a.g.e., s.92-93 (2 No'lu dipnot).
(375) Bkz.: Selim Sabit AYKUT, Rakamlarla İktisadî ve İçti-
mai Türkiye, c.II, Ankara, 1943, s.195.

1920'li yıllarda Ziraat Bankası'ndan başka yerli ve yabancı özel bankalar da özellikle tarımsal ihraç maddeleri üreticileri ve tüccarlarına kısa vadeli krediler açıyorlardı. Ancak, bu kredilerin bir bölümü de Ziraat Bankası kaynaklarından sağlanarak veriliyordu. Bu bankalardan bazıları, "Aydın İncir ve Himaye - i Zürra Osmanlı Anonim Şirketi", "Karaman Çiftçi Bankası", "Köy İktisat Bankası (1920'den sonra Kayseri Çiftçiler Bankası O.A.Ş.), "Akşehir Osmanlı İktisat Anonim Şirketi "Manisa Bağcılar Bankası", "Eskişehir Çiftçi Bankası" "Akhisar Tütüncüler Bankası", "Niğde Çiftçi ve Tüccar Bankası T.A.Ş." vb. (376).

1920'lerde Ziraat Bankası'nın kredileri yalnızca tarım kesimi için kullanılmamış, Banka'nın anonim şirkete çevrilmek daha özel bir statüde çalıştığı yıllarda, yöneticiler kredileri daha kârlı durumdaki ticaret alanına kaydırma eğilimi göstermişlerdir (377).

1920'li yılların Türkiye'sinde bütçe harcamaları incelendiğinde birinci sırayı "Milli Savunma Vekaleti", ikinci sırayı "Nafia", üçüncü sırayı "Duyunu Umumiye" giderleri oluşturmaktadır. Daha sonra ise "Maarif Vekâleti" ve "İktisat Vekâleti" harcamaları gelmektedir (378). Devletin sınırlı bütçe imkanları nedeniyle, Türk çiftçisine verilen tarımsal krediler köylünün ihtiyacını karşılayamamış, dolayısıyla köylü başka borç kaynakları bulmak zorunda kalmıştır. Çok yüksek faizlerle alınan bu borçlar ise, çiftçinin geçinme ve üretim durumunu olum-

-
- (376) Bkz.: Gündüz ÖKÇÜN, "1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar", Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler Tartışmalar (8-10 Haziran 1973) Editör: Osman OKYAR - H. Ünal NALBANTOĞLU, Ankara, 1975, Ss.409-484. Bu konuda ayrıca bkz.: Gündüz ÖKÇÜN, 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye, Ankara, 1971, s.53-54, 95-96. "Dalaman Ziraat ve Sanayi T.A.Ş." ve Çangal ve Zindan ormanlarını işletmek amacıyla kurulan "Ozin Alumétier de Flandre Şirketi" gibi.
- (377) M.Naci BOSTANCI, Türk İktisat Düşüncesi'nin Dönüşümü (1840-1940), Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1987, s. 223.
- (378) Bkz.:Fikret ÜNAL- Muzaffer TIRAŞ- Zafer KÜKRER (Derleyenler), a.g.e., s.22.

suz yönde etkiyeyerek, Türkiye'nin 1920'lerdeki tarımsal gelişmesini engelleyici bir rol oynamıştır (379).

Türk köylüsüne yeterli kredi sağlanamaması konusu da, "Ülkü Mecmuası'nın Türkiye genelinde başlatıldığı anketlerine katılan köy öğretmenleri ve hakimler vb. kişiler tarafından dergiye gönderilen yazılarda yer almıştır. Köylü-tüccar ilişkilerini inceleyen bu tür makalelerin en güzel örneklerinden birisi olarak Konya'nın Kadıhan kazası stajyer hakimi Yalçın'ın yazısı gösterilebilir. Bu yazıda Kadıhan köylüsünün önce Birinci Dünya Savaşı, sonra Kurtuluş Savaşı'nın tabii sıkıntılarına katlandığını, Yurt kurtarıldıktan sonra da Mehmetçiklerin köyllerine döndükleri anlatılır. Hakim Yalçın'ın yazısı şöyle devam eder (380):

"Parasızdılar... İlk işleri kasabadan giyecek tedariki oldu. Düşmanlar da onları bekliyordu. Onlar da veresiye pahalıca mal satarak kazanacaklardı. Köylüler kafile kafile çarşıya borçlandılar Harmanda verecekleri borç için, birici senet tüccarın defteri idi. 1927 senesine kadar yıllar iyi gitti. Yağmurlar eksik değildi. Ancak bu suretle borçlarını ödeyebiliyorlardı. Vakta ki, o mahut kuraklık geldi, artık köylü giyecekten vazgeçti, artık boğaz kavgası başladı. Tüccarın elinde buğday vardı. Onu, bir sene evvel köylüden alacak yerine almıştı. Köylüler tüccarlara yalvardılar yakardılar, aç kalmayalım da gelecek sene bire üç vermeye razıyız dediler. Bir sene evvel yüz liraya verdiğini üçyüz liraya alan köylü, belli bir akıbeta doğru sürükleniyordu. 929 senesinde köylünün katmerleşen borçlarını ödemek imkanı olmadı. Mahsul vardı fakat fiyatlar geçmiş senelerden düşüktü. Köylü buğdayı alırken pahalı satın almıştı. Elindekini sattı. Bir kilenin borcunu üç kilenin değeri ile ödeyemedi. Beş sene evvel yüz liraya bir öküz alan köylü bugünkü değeriyle üç öküz bedelini vermiş olduğu halde daha üç öküz bedeli vermeli ki borcundan kurtulsun. Köylü borcunu veremedi ve veremiyor. Tüccar da icra kanununa dayandı. Ektiği tohumu alamayan veya ancak yiyintisi kaldıracabilen köylülerin borçlarına bu sene de icra masrafları memur harçları biniyor".

- (379) Tarımsal kredinin gelişmeye etkileri için bkz.: Fethi ACIL, Tarım Ekonomisi, Ankara, 1980, s. 307-320, Ali ÖZGÜVEN, Tarım Ekonomisi ve Politikası, Bursa, 1975, s. 86-88, 182-185, Cemil ÇALGÜNER, Ziraat Politikası, Ankara, 1979, s. 158-161, Necat BERBEROĞLU, Sanayi Öncelikli Gelişmede Türkiye Tarımının Finansmanı ve Tarımsal Kredi Uğulaması, Eskişehir, 1981, 39-75.
- (380) Stajyer Hakim YALÇIN, "Kadıhan Köylüsü Nasıl Borçlandı?" Ülkü Mecmuası, s. 11(Birinci Kanun 1933), s. 431-432.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kredi sorunu, Türk köylüsünün hangi yollarla borçlandığını, içinde bulunduğu maddi sıkıntıları ve tarım sektöründen hangi yollarla diğer alanlara kaynak aktarıldığını yukarıdaki alıntı açık bir şekilde göstermektedir. Köylü borçlarını ödeyebilmek için Ankara, İstanbul ve Eskişehir gibi illere göç etmekte, yeniden toprak ve çeki hayvanı alabilmek için para biriktirmeye çalışmaktadır (381).

1920'lerde tarım sektöründen diğer alanlara nasıl sermaye aktarıldığını ve bu yıllardaki köylü-tüccar ilişkilerinin en canlı örneklerinden birini de Şevket Raşit Hatipoğlu vermektedir. "... Köylü'nün kasabada veya şehirde tanıdığı tüccar dostu yanında bir veresiye alış hesabı vardır. Köylü'nün yıl boyunca satın aldığı emtia en yüksek fiyatlarla bu hesaba geçirilir" diyen Hatipoğlu, bu konuda şu bilgiyi vermektedir (382):

"Bundan başka köylünün satın aldığı emtianın sermayesi için de ayrıca faiz hesapların... Köylü harman sonunda mahsulünü, kasabada veya şehirde borçlu bulunduğu bu ahbab tüccara satmaya mecburdur. Zira veresiye artış bu şartla yapılmıştır. Bu sebepten o, mahsulü sürükleneye sürükleneye, ister istemez en aşağı fiyatla ve en hileli tartılarıyla bu tüccar dostuna teslim etmeye mahkumdur... Kabaran borçlarını köylü bütün bütün mahsulünü verdikten sonra da ödeyemez, daha bir kısım borç tıpkı bir maya gibi gelecek seneye devredilir... Bu hal bir gün, yıllanmış ve altından kalkılamayacak derecede kocaman bir yığın teşkil eden borçlarını ödemek için köylünün arazi ve istihsal vasıtalarının satılmasına kadar devam eder... Veresiye alışlarla biriken borçlarını, harman sonunda ödeyebilenler ise, ömürleri boyunca kasabadaki tüccarlar hesabına çalışan kimselerdir..."

Gerçekten de 1920'li yıllarda, murabahası ve tüccar tarım sektöründe yaratılan kaynağı tarım dışına taşımak için en zor-

(381) Türk köylüsünün tüccar ve tefeci ile ilişkilerini inceleyen benzer örnekler için ayrıca bkz.: Köy Muallimi Nuri, "Kütahya'da Alayurt Köyü", Ülkü Mecmuası, Sayı 8 (Eylül 1933), s. 152, Trakya'lı Ali GALİP, "Köylü" Ülkü Mecmuası, S. 10 (İkinci Teşrin 1933), s.229-230, A. SÜREYYA İZGÖR, "Giresun Çayır Köyü, Ülkü Mecmuası", Sayı 32 (Birinci Teşrin 1935), s.148-150.

(382) Şevket R. HATİPOĞLU, Ziraat Aleminden Vakıflar ve Düşünceler, Ankara, 1939, s.104-105, 108.

baca yollara başvurmuştur. Şevket Raşit Hatipoğlu'nun deyimiyle, "murabaha" Türkiye'de köylü iktisadının hayat usaresini yıllar ve yıllardır emip sömüren bir sülüktür"(383).

Cumhuriyet hükümetleri, Türk köylüsünü murabahacı ile tefesi tüccarın elinden kurtarabilmek ve çiftçinin kredi ihtiyacını karşılamak için, "İtibarı Ziraf Birliklerin" de kurulmasına karar vermiştir.

b. İtibarı Ziraf Birlikleri

1920'li yıllarda, Cumhuriyet hükümetlerinin Türk köylüsünün durumunu iyileştirmeyi ve tarımsal kalkınmayı sağlama yolundaki çabalarından birisi de, hiç kuşkusuz İtibarı Ziraf Birlikleri'nin kurulmasıdır. Türk Milleti'nin siyasi ve ekonomik bağımsızlığına kavuşkasından sonra, her tarafı harap bir halde bulunan ülkeyi imar etmek ve kalkındırmak çabası içine girmiş olan Cumhuriyet hükümetleri, tarım sektörünün geliştirilmesine öncelik vermiştir. 1920'li yıllarda bu amaçla, Türk köylüsünün kredi ihtiyacını kolaylıkla ve ucuz olarak karşılamak için çalışmalara başlanmıştır. Bir taraftan Ziraat Bankası'nın geliştirilmesi ve çalışma alanları genişletilmiş, diğer taraftan, köylülere kredi vermek amacıyla 1924 yılında kooperatifleşme hareketi başlatılmıştır (384).

İtibarı Ziraf Birlikleri kurulmasına karar verildikten sonra, bu amaçla hazırlanan bir kanun teklifi, T.B.M.M. Başkanlığı'na 10 Ocak 1924'te sunulmuş, 21 Nisan 1924'te görüşülerek (385) kabul edilmiştir.

1 Haziran 1929 tarihinde kabul edilen 1470 No'lu "Ziraf Kredi Kooperatifleri Kanunu" ile yürürlükten kaldırılan "İtibarı Ziraf Birlikleri Kanunu" (386), "Cumhuriyet köycülüğünün ilk merhalesi"dir (387). Bu kanunla, Ziraat Bankası'nın ulaşma-

(383) a.g.e., s.108.

(384) Bkz.: Y.S.ATASAGUN, a.g.e., c.II, s.1-24.

(385) Bkz.: T.B.M.M. Zb. C., c.8, s.1119-1137.

(386) Nurettin HAZAR, Kooperatifçilik Tarihi, Ankara, 1970, s. 270.

(387) NEŞET HALİL, a.g.e., s.92.

madığı yerlerde köylülere kredi vermek ve çiftçinin tefecilerin elinden kurtarılması amaçlanmıştır. "İtibarı Ziraf Birliği Kanunu"nun birinci maddesi aynen şöyledir (388):

"Kanunu mahsusa mucibince şahsiyeti hükmü yeyi haiz olan bir veya birkaç köy veya nahiye, şehir ve kasaba çiftçileri ve aynı cins mahsulâtı ziraiye müstahsilleri birleşerek ehvali iktisadiyenin islahı için gayri mahdut ve kefaleti müteselsileli itibarı ziraf birlikleri teşkil ederler".

İtibarı Ziraf birlikleri, Ziraat Bankası'nın göstereceği bölgelerde köy, nahiye, şehir, kasaba çiftçi ve üreticilerinin çoğunluğunun muvafakati ve Ziraat Bankası'nın onayı ile teşkil edilebilecekti. Birliklerin kurulması ve yönetimi Ziraat Bankası'nca düzenlenecek ve Hükümetce tastik olunacak bir nizamnameye göre yürütülecekti (389).

"Bu kanun bilhassa münferit müteşebbislerle Ziraat Bankası'ndan kredi alamayan ve kredi işlerinde menkul mallarından faydalanamayan bu suretle muhtekir ve murabacılar elinde esir kalan küçük arazi ve mal sahiplerini himaye için neşredilen ilk kanundur" (390).

İsmail Hüsrev'e göre, "Kredi kooperatifleri demokratik esaslara sadık kalmıştır" (391):

"Ortaklık hissesi ne olursa olsun heyeti umumiye müzakaratında yalnız bir rey olması" kaydı, fazla hisse sahibi olanların bir hakkı rüçhan talep etmelerini birveçhi peşin bertaraf etmiştir. İdare meclisi âzaları da temettü payları hariç kalmak şart ile fahriyen ifayı vazife ederler. Yalnız hariçten tayin edilen müdür ve muhasiplere heyeti umumiyece tensip edilecek miktarda maaş ve ücret verilir .

1920'li yıllarda kabul edilen "İtibarı Ziraf Birlikleri Kanunu", incelediğimiz dönemde kooperatifleşme yolunda atılan önemli bir adım olmakla birlikte, bu alandaki ilk ve en önemli

(388) Düstur, Üçüncü Tertip, c. 5, s.1090. Tamamı 13 madde olan bu Kanun'un tam metni için bkz.: 1090 - 1092.

(389) Bkz.: Madde 2, a.g.e., s.1090.

(390) NEŞET HALİL, a.g.e., s.92.

(391) İsmail HÜSREV, Türkiye'de Ziraf Kooperatif Hareketi, İstanbul, 1932, s. 42 - 43.

uygulama değildir. Şimdi de bu alandaki gelişmeleri özetlemeye çalışacağız (392):

Kooperatifçiliği teşvik ve kurulmasını kolaylaştırmak üzere ilk uygulamaya 1923'de başlandı. 1923 tarihli ve 97 maddelik "İstihsal, Alım ve Satım Ortaklık Kooperatifleri Nizamnamesi" hükümlerine dayanılarak çoğu tarımsal nitelikli kooperatifler kurulmuştur. Çoğu Ege, Marmara ve Trakya yörelerinde kurulan bu kooperatiflerin sayısı 1928'de 40'a ulaşmıştır(393).

1923 yılında düzenlenen nizamnameye göre kurulan kooperatifler şunlardır (394):

- "Ödemiş Tütün Müstahsilleri Kooperatifi (1924)
- Bursa Halk Tütünleri Kooperatifi (1925)
- Hendek Tütün Kooperatifi (1925)
- İzmit Tütüncülük Kooperatifi (1925)

1926 yılında kabul edilen 865 No'lu "Türk Ticaret Kanunu"na, dört çeşit ticaret şirketi arasına beşinci olarak "Kooperatif Şirketi"de katılmıştır (395). Türk Ticaret Kanunu'na göre kurulan kooperatiflerde şunlardır (396):

1. Bergama Tütün Müstahsilleri Kooperatif Şirketi (1927)
  2. Ödemiş Tütüncüler Kooperatifi (1927)
  3. Tire Kazası Çiftçiler Kooperatifi (1927)
  4. Demirci Tasarruf Kooperatif Şirketi (1927)
  5. Samsun Tütün Müstahsilleri Kooperatif Şirketi (1928)
  6. Uşak ve Köyleri Çiftçiler Birliği (1928)
  7. Çeşme Tütün Müstahsilleri Kooperatifi (1929)
  8. Manisa Üzüm Müstahsilleri Kooperatif Ortaklığı (1929)
- Bunlardan başka Hendek, İzmit, Bursa, Alaşehir ve daha bazı yerlerde mümesil kooperatifler kurulmuştur".

-
- (392) Bu konuda ayrıca bkz.: a.g.e., s.1- 65, Y.S.ATASAĞUN, a.g.e., c. II, s. 1- 18, CEVDET NASUHI, Kooperatif, Yitirenler ve Bitirenler Davası, İstanbul, 1929, s. 1-285, N. HAZAR, a.g.e., s. 248- 251, Cemil KIVANÇ, Türkiye Ekonomisinde Tarımsal Amaçlı Kooperatifçilik İşletmeleri, Ankara, 1982, s. 107- 111, Nazike BİLGE, "Atatürk ve Kooperatif Hareketinin Gelişimi", Kooperatifçilik Dergisi 100 Yıl Özel Sayısı, Ankara, 1981, Ss. 10- 20.
- (393) Bkz.: N. HAZER, a.g.e., s. 248, Y.S.ATASAGUN, a.g.e., c. II, s. 2-3.
- (394) Y.S.ATASAGUN, a.g.e., s. 3.
- (395) N. HAZER, a.g.e., s. 250.
- (396) Y.S.ATASAGUN, a.g.e., s. 28.

Bu kooperatifler, "nüfus azlığı, köylerin dağılık olu-
şu ve ekonomik şartların noksanlığı" (397) gibi genel neden-
lerin yanında, bazı özel nedenlerle gelişmemiş, hatta bir
bölümü hiç çalışmaya başlayamamış, kuruluş aşamasında kalmış-
tır. Türkiye Cumhuriyeti'ne "Aydın İncir Müstahsilleri Ortak-
lığı" adıyla devredilen tarım satış kooperatifi ise, 1925'te
tekrar çalışmaya başladı (398).

"1924'de Kanunu ve 1926 yılında da Nizamnamesi çıkarılan
İtibarı Ziraî Birlikleri hiçbir gelişme gösteremeyince,
sebepler halinde bulunarak, daha elverişli olacağı düşün-
cesiyle yeni bir kanun yapıldı. Bu 498 sayılı kanunun
yerine geçecek olan, 1929 tarihli ve 1470 sayılı Ziraî
Kredi Kooperatifleri Kanunu idi" (399).

1926 yılında itibarı Ziraî Birliklerinin kuruluş ve yö-
netimi hakkındaki esasları gösteren 58 maddelik bir kararname
çıkarılmış ise de, 1920'lerde kooperatifçilik geliştirilememiş
ve bu yolla köylüye ucuz ve kolay bir yolla tarımsal kredi sağ-
lamak mümkün olmamıştır. Ancak, ilk adımlar sözü edilen bu ka-
nun ve nizamnamelerle atılmış ve Ziraî Kredi Kooperatiflerinin
bugünkü şekliyle kurulmasına 1929 yılında başlanmıştır (400).

1920'lerde kurulan "İtibarı Ziraî Birlikleri" nin bir bö-
lümü 1 Haziran 1929 tarihli, 1470 No'lu kanun (401) ile "Tarım
Kredi Kooperatifi" olarak çalışmalarını sürdürmüştür. Tarımsal
alandaki kooperatiflerin yaygınlaşması ise, 1930'lu yıllarda
olmuştur. Birincisi 18 Eylül 1929 tarihinde Giresun ilinin Bu-
lancık nahiyesi merkezinde kurulan kredi kooperatiflerinin sa-
yısı 1 Haziran 1932 tarihinde 421'e yükselmiştir (402).

Sonuç olarak, 1920'lerde tarımsal amaçlı kurulan koopera-
tifler Türkiye çapında yaygınlaşmamış (403) ve Türk çiftçisi-

(397) Bkz.: a.g.e., s. 29.

(398) N. HAZAR, a.g.e., s. 272.

(399) a.g.e., s. 260. Bu kanuna dayanılarak 1935 sonuna kadar
2977 köyde 67.332 ortaklık ve 668 kooperatif kurulmuş-
tur. Bkz.: s. 260-261.

(400) Bkz.: Y.S. ATASAGUN, a.g.e., c. I, İstanbul, 1939, s. 1-21.

(401) 1470 No'lu kanun ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Y.S.
ATASAGUN, a.g.e., c. II, s. 32 vd., 160 vd.

(402) Bkz.: İ. HÜSREV, Türkiye'de Ziraî Kooperatif Hareketi,
s. 42.

(403) Bkz.: a.g.e., "Cetveller".

nin kredi sorununu çözebilecek bir düzeye ulaşamamıştır. Bunun bir sonucu olarak da Türk köylüsü ve çiftçisi murabahacı ile tefeci tüccara borçlanmış, borcunu ödeyebilmek için ya tarlasını ya da çift hayvanlarını satmak zorunda kalmıştır. Türk tarım sektörünün gelişmesinin engelleyen, bu önemli sorunun Cumhuriyet'in ilk yıllarında çözümü mümkün olmamıştır (404).

Köylülerin tüccarlardan aldıkları borçlara uygulanan faiz oranları, bazı durumlarda % 100'ü aşıyordu. Ziraat Bankası'nın tarım kesimine 1923-1940 yılları arasında sağladığı krediler toplamının "% 60-80'ini arasında değişen bir bölümü ticari kredilere ayrıldı" (405). Tezel'e göre, Ziraat Bankası'nın aracılara büyük krediler tahsis etmesi, aracılardan da bu Banka'dan kredi alma imkanı bulunmayan küçük üreticilere "tefeci faiz oranları" ile yeniden borç vererek haksız kazanç sağlamalarına (406) neden olmaktadır.

Şevket Raşit Hatipoğlu'na göre, "Memleketimizde kanunlar murabahayı yasak etmektedir. Bu kanunlara göre murabahacılar cezaya çarptılacaklardır".

"Fakat, bizde murabahacılar öyle kökleşmiştir ki onu umumî kanunların içindeki hükümlerle, müeyyidelerle söküp atmak imkansızdır. Sonra bizdeki murabahacılar ustalaşmış insanlardır. Bunun yanında onların maatteesüf muhtellerinde söz sahibi insanlar olduklarını da buraya ilave etmek lazımdır" (407).

1920'lerde Türkiye'de küçük çiftçilerin üretim ve yaşam koşullarını etkileyen önemli bir diğer etken de yüksek enflasyon oranıdır. "İngiltere, İsviçre ve A.B.D. gibi ülkelerde fiyat düzeyi 1914'e göre 1928 yılında % 50-60 fazla iken, Türkiye'de % 1447 olmuştur". O. Silier'e göre, "bu dönemdeki enflasyonun belli başlı nedenleri arasında dış ticarete yabancı malların dünya ortalamalarından daha pahalı olarak alınması ve ihracatın daha ucuza yapılmasından doğan farkların iç fiyatlara zam yapılarak karşılanmaya çalışılmasıdır ve vergilerin hız-

(404) Daha geniş bilgi için bkz.: a.g.e., s. 20-65.

(405) Y.Z.TEZEL, a.g.e., s. 348-349.

(406) a.g.e., s. 349.

(407) Ş.R. HATİPOĞLU, Ziraat Aleminden Vakıflar ve Düşünceler, s. 109.

la artması gösterilmektedir" (408). Herhangi bir mal, İstanbul'daki ithalat tacirlerinden, Anadolu'daki tüketim yerine gelinceye kadar "3-4 defa" vergi resmine tabi tutulmaktadır. İstanbul'da yapılan bir ankete göre, "1914-1918 arasında vergilerin 9,6 kat artmış ve 1914'de kişi başına düşen vergi miktarı 2 lira 38 kuruş iken bu miktar, 1928'de 32 lira 84 kuruşa çıkmıştır" (409).

Özetlersek, 1920'li yıllarda Ziraat Bankası'nın Türk Çiftçisine verdiği tarımsal krediler ve bu dönemde kurulan tarımsal amaçlı kooperatifler (410), Türkiye'nin o yıllardaki malî imkanları nisbetinde gelişme gösterebilmiş ise de, çiftçinin "nakit üzerinden", "mal üzerinden" ve "iş üzerinden" murabahalara borçlanması (411), sürmüştür.

-
- (408) İstatistik Yıllığı 1932-1933, s. 341'den aktaran O. SİLİER, a.g.e., s. 46.
- (409) Ali İktisat Meclisi Raporları (1928), s. 81-82'den aktaran: O. SİLİER, a.g.e., s. 46.
- (410) Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki tarımsal yapının belirlenmesinde ve tarım sorunlarının bilinmesinde hiç şüphesiz, 1931'de toplanan "Birinci Ziraat Kongresi" ne sunulan raporların önemi tartışılmaz. Kongre'de "Ziraat Kooperatifleri" sorunu da ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bkz.: MİLLÎ İKTİSAT VE TASARRUF CEMİYETİ, a.g.e., c. 2, s. 1929-1991.
- (411) Bu konuda geniş bilgi için bkz.: İsmail Hüsrev TÖKİN, "Millet İktisadiyatı: Türkiye Köy İktisadiyatında Borçlanma Şekilleri", Kadro, S. 3 (Mart 1932), (Tıp-kıbasım c. 1), Ss. 25-34.

E. TARIMSAL EĞİTİM POLİTİKASI

Osmanlı İmparatorluğu'nda devralınan geri tarımsal yapının nedenlerinden birisi de eğitim eksikliğidir. Bu konuda, Osmanlı zamanında resmi devlet memurlarının batıl itikat ve hurefilere dayanan yazıları ilgi çekicidir (412). İmparatorluğun son yıllarında Ankara kadısı tarafından çekirgelere hitaben yazılmış "Emirname" (bugünkü Türkçe'mizle) şöyledir(413):

"Çekirge adıyla anılan kuşlar olup Tanrı kullarının yetiştirdiği ürünleri yiyerek onlara zarar verdiğiniz, yine Tanrı kullarının açıktan açığa şikâyet etmele-riyle anlaşılmiş olduğundan, uyarmak amacıyla sizlere şeriat tarafından bu mektup gönderiliyor. Bu mektubu aldığınızda ve buralardan çekilip gitmeniz gerekir. Şayet gitmezseniz, her şeyi yaratan Ulu Tanrı'ya havale olunuyorsunuz."

İmparatorluk döneminde vilâyet, Resmi Gazete ve Salnamelerinde bile batıl hurafeler yer almıştır. Örneğin, "Bağdat Vilâyetinin resmî gazetesi olan Zevra'da şu içinde kalan bir kılın bir müddet sonra yılan olduğu yazılmıştır" (414).

"Ulu önder Atatürk, memlekette halkı aldatan ve zihnini bozan bütün batıl hurafelerin köklerini kurutmakla halkı ve köylüyü en büyük beladan kurtarmış ve memleket havasını temizlemiştir" (415).

Cumhuriyet yönetiminin benimsediği dünya görüşünden kaynaklanan en önemli ilkelerden biri de, "pozitifistik bir bilimcilik" dir. Türk tarımının geliştirilmesi için her alanda olduğu gibi, eğitim ve öğretime özel bir önem verilmeye çalışılmıştır.

Türkiye'deki tarımsal eğitim, 1926'ya kadar ikinci Meşrutiyet'ten kalan eğitim sisteminin etkisinde yürütüldü (416). Cumhuriyet'in İmparatorluk'tan devraldığı eğitim kuruluşları

(412) Bkz.: BKZKK., a.g.e., s. 189-192.

(413) Bkz.: a.g.e., s. 190/3, Turgut YAZICIOĞLU, "Yüzyıl Önceli Ziraî Bünyemize Bir Bakış", T.C.ZİRAAT BANKASI, Yüz Yıllık Teşkilatlı Ziraî Kredi, Ankara, 1964, s. 66-67. Yazının tümü için bkz.: Ss. 58-72.

(414) BKZKK, a.g.e., s. 190. Diğer örnekler için bkz.: a.g.e., s. 190 vd.

(415) a.g.e., s. 192.

(416) İlhan TEKEL - Selim İLKİN, "Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları: (Modernleşme Çabaları)", Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000), (Derleyenler: Şevket PAMUK - Zafer TOPRAK), Ankara, 1988, s. 42.

ile bu okullarda öğretim gören öğrenci sayısı çok az ve yetersizdi (417). Tablo 9'da İmparatorluk döneminde açılmış olan okullar ile 1920'li ve 1930'lu yıllardaki tarım öğretim kuruluşları görülmektedir. Ayrıca, bu tabloda Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve 1920'lerde öğretim gören toplam öğrenci ile, okulu bitirebilen tarım okulları mezunlarının sayısal durumları hakkında bilgiler de yer almaktadır (418).

(Sayfa 112'de) Tablo 9'da görüldüğü gibi, Cumhuriyet'te önce ve 1920'li yıllarda tarım okullarında öğretim görenlerin genel toplamı ile bu okullardan mezun olan öğrenci sayısı tarımsal kalkınmayı hızlandıracak bir işleve sahip değildir. Tabloya göre, Cumhuriyet yönetimi "Halkalı Ziraat Mektebi Ali"sini eğitime devam eder durumda devralmıştır. Bursa, Adana ve Ankara, Kastamonu, Sivas, Elazığ ve Antakya'da "mıntika ziraat" okulları ile Elazığ İpekçilik Mıntika Ziraat Okulu" Birinci Dünya Savaşı öncesinde açılan orta dereceli tarım okullarıdır. Bu okullardan Ankara, Adana, Bursa, Kastamonu, Sivas illerindeki tarım eğitim kuruluşlarının öğrenimi devam ettikleri ya da savaş sırasında kapananların T.B.M.M. veya Cumhuriyet hükümetlerince yeniden açıldıkları anlaşılmaktadır. Cumhuriyet'ten sonra açılan tarım okulları ve bu okullardan mezun olan öğrenci sayıları ise, yıllara göre farklılık göstermektedir.

Mustafa Kemal Paşa, 1 Kasım 1926 tarihinde yaptığı T.B.M.M. ni açış konuşmasında, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki tarım eğitim sisteminin yetersizliğini şöyle ortaya koyuyordu (419):

"Cesaretle söylemeliyiz ki, memleketimizin ziraf sahadada müsait olduğu inkişafı temin edeceğimiz ilmî ve amelî iktidara sahibi salâhiyet mütehassıslarımız azdır. Bineanaleyh, ziraf faaliyetimizi, fenni usuller dâhilinde esasından tanzim edecek tedbirleri, hakikî erbabı delâletiyle, ittihazda tereddüde mahal olmadığı kanaatindeyim!"

1920'li yıllarda, tarım eğitim ve öğretimi konusunda yapılan çalışmalar özetle şöyledir:

-
- (417) Osmanlı Devleti'nden devralınan tarım okulları hakkında bkz.: BKZKK, a.g.e., s. 192-198, Ragıp Ziya MAĞDEN, 110 Yıl, Ankara, s. 28-371.
- (418) Bkz.: Tablo 9, s. 111.
- (419) "İkinci Dönem Dördüncü Toplanma Yılıni Açarken" SD., I, s. 347.

Tablo 9: Tarım Eğitimi

ZİRAAT, ORMAN, BAYTAR OKULLARININ ADLARI	1913-14 ders yılı imtihan durumu		1924-25 ders yılı imtihan durumu		1925-26 ders yılı imtihan durumu		1926-27 ders yılı imtihan durumu		1927-28 ders yılı imtihan durumu		1928-29 ders yılı imtihan durumu		1929-30 ders yılı imtihan durumu	
	Mevcut talebe	Mezun- lar	Mevcut talebe	Mezun- lar	Mevcut talebe	Mezun- lar	Mevcut talebe	Mezun- lar	Mevcut talebe	Mezun- lar	Mevcut talebe	Mezun- lar	Mevcut talebe	Mezun- lar
Yüksek Baytar Okulu	—	—	64	12	57	12	57	12	54	12	46	15	24	12
Yüksek Orman okulu	37	16	102	12	109	17	109	17	53	11	40	16	15	14
Halkalı Yüksek Ziraat okulu	135	34	97	9	—	—	79	26	78	26	25	—	—	—
İstanbul Orman Ameliyat okulu	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü:														
Ziraat kısmı	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Sivil Baytar kısmı	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Askeri Baytar kısmı	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Orman kısmı	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ziraat Stajyeri kısmı	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ankara Mintaka Ziraat okulu	52	16	116	—	115	51	92	47	39	18	37	—	22	—
İstanbul Mintaka Ziraat okulu	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
İzmir Mintaka Ziraat okulu	—	—	91	—	95	20	72	29	80	30	80	—	—	—
Adana Mintaka Ziraat okulu	54	12	60	—	103	54	66	36	—	—	49	—	54	—
Adana Mintaka Makinist okulu	—	—	44	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Erzincan Mintaka Ziraat okulu	—	—	24	—	44	16	43	16	—	—	—	—	—	—
Edirne Mintaka Ziraat okulu	—	—	94	—	103	42	71	35	—	—	—	—	—	—
Bursa Mintaka Ziraat okulu	103	13	80	—	119	23	93	44	114	110	135	—	79	—
Balıkesir Mintaka Ziraat okulu	—	—	84	—	69	—	54	26	—	—	—	—	—	—
Kastamonu Mintaka Ziraat okulu	17	8	34	—	30	10	29	10	—	—	—	—	—	—
Çorum Mintaka Ziraat okulu	—	—	46	—	60	—	79	25	142	134	—	—	—	—
Sivas Mintaka Ziraat okulu	11	5	23	—	39	—	56	12	—	—	—	—	—	—
Konya Mintaka Ziraat okulu	—	—	—	—	34	—	47	18	45	45	—	—	—	—
Erzurum Mintaka Ziraat okulu	—	—	—	—	23	—	26	—	—	—	—	—	—	—
Aydın Mintaka Ziraat okulu	—	—	—	—	—	—	—	—	19	9	—	—	—	—
Elâzığ İpekçilik Mintaka Zi. okulu	12	12	—	—	14	—	5	—	10	—	—	—	—	—
Bursa Mintaka Ziraat okulu	—	—	18	—	103	—	175	—	166	—	175	—	116	—
Adana Mintaka Ziraat okulu	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Amasya Mintaka Ziraat okulu	4	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Antakya Mintaka Ziraat okulu	23	23	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Antalya Mintaka Böcekçilik okulu	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	30
Edirne Mintaka Böcekçilik okulu	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11	—	—	20
Adapazarı Mintaka Böcekçilik okulu	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7
Diyarbakır Min. Böcekçilik okulu	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Denizli Mintaka Böcekçilik okulu	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Erzincan Mintaka Böcekçilik okulu	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Uzunköprü Min. Böcekçilik okulu	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Erzurum Mintaka Böcekçilik okulu	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Bursa Orman okulu	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
İstanbul hayvan sağlık K. S. M. leri ve nalbant mektebi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

KAYNAK: BAŞBAKANLIK İSTATİSTİK GENEL DİREKTÖRLÜĞÜ, Tarım
İstatistikleri (1934-1937), Ankara, 1939. s. 503.

1922 tarihinde kabul edilen 254 No'lu kanunla, 12 yerde Orta Ziraat Okulunun açılması kararlaştırıldı. Bu okulların idaresi ve finansmanı Ziraat Bankası'nca sağlanacak eğitim biçimi ve programları ise İktisat Vekaleti'nce denetlenecekti (420).

1920'lerde Adana, Konya, Kastamonu, Sivas, Erzincan, Çorum, Erzurum, Edirne, İzmir, Kepsut'ta Orta Ziraat Okulları açıldı. Ankara ve Bursa'daki okullar ise öğretime devam etmektedir. "Ankara Ziraat Mektebi 1928 tarihinde ıslahı tedrisat kanunu mucibince kapanmıştır". Bu okullardan, "Bursa, İzmir, Adana mektep'leri ile Halkalı âli ziraat mektebi binasında açılan İstanbul Orta ziraat mektebi", Ortaokul mezunlarını kabul etmeye başlamıştır (421).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında her fırsatta ziraat memurları ve köy öğretmenleri için muhtelif bölgelerde kurslar açılmıştır. İpek böceği üretim bölgelerinde ipek böcekçiliği kursları ve Trakya genel müfettişliği bölgesinde de arıcılık kursları açılmıştır (422).

1923 yılından itibaren öğretim süresi 4 yıla çıkarılan "Halkalı Yüksek Ziraat Okulu", sulu, susuz geniş bir arazi içinde tahıl, bağ, bahçe, sebze tarlaları, sütçülük işletmesi, hayvancılık, tavukçuluk ve ziraat aletleri hakkında (423) çağdaş bir eğitim kurumu haline dönüştürüldü (424).

Halkalı Yüksek Ziraat Mektebi mezunlarından bazıları, daha ileri bir eğitim görmek, çağdaş araştırmaları yakından

-
- (420) İ. TEKELİ - S. İLKİN, a.g.m., s. 43.
 (421) NAKİ, AHMET TEVFIK "Ziraat Tedrisatı", MİLLİ İKTİSAT VE TASARRUF CEMİYETİ, a.g.e., c. 2, s. 2142. 1931 Birinci Ziraat Kongresi Raporları'nda "Ziraat Tahsil ve Neşriyat" konusu için bkz.: s. 2132 - 2218.
 (422) CHP, a.g.e., s. 440.
 (423) Arif AKMAN, "Cumhuriyet Döneminde Tarım Öğretimi", Ata'nın Anısına Doğumunun 100. Yılında Tarım Semineri, Atatürk ve Tarım Haftası, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi 12-16 Ekim 1981, s. 333 (Yazının tümü için bkz.: Ss. 331 - 343).
 (424) Halkalı Yüksek Ziraat Okulu'nun tarihçesi için bkz.: Turan GÜNEŞ, Selahâttin İREN ve ötekiler, Cumhuriyet'in 50. Yılında Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Ankara, s. 1 - 4.

tanımak ve labaratuvar yöntemlerini öğrenmek üzere Avrupa ülkelerini gönderildiler. 1928'de Almanya'ya 5 öğrenci gönderildi. Bu öğrencilerin toplam sayısı 25 idi. Aynı zamanda Orman ve Veteriner bölümlerinden de yurtdışına öğrenci gönderilmiştir (425). Eğitimden dönen tarımcılar ile birlikte tarımsal eğitim 1930'dan itibaren yeniden örgütlenmeye başladı. 1930 yılında İktisat Vekaleti'ne bağlı olan "Yükset Ziraat Mektebi" kuruldu. Bu okulun öğrencilerine Atatürk Orman Çiftliği'nde staj yapma imkânı tanındı (426).

1920'lerde Avrupa ülkelerine öğrenci gönderilmesi, 20 Haziran 1927 yılında çıkartılan 1109 No'lu "Ziraat ve Baytar Enstitüleri ile Âli Mekteplerin Tesisine ve Ziraat Tedrisatının Islahına Ait Kanun" ile sağlandı (427). Bu Kanun'un birinci maddesi ülke dışından ihtiyaca göre yabancı uzman getirilmesine de imkan hazırladı (428). Ayrıca, bu Kanun'un 1, 2 ve 4. maddeleri Ankara'da Ziraat ve Veteriner Yüksek Öğretim Kurumlarının açılmasına, eğitim-öğretim ve uygulama için her türlü araç-gerecin alınması için Ziraat Vekâleti'ne 1.500.000 lira tahsisat ayrılmasına, yabancı ülkelere bilim adamlarının getirilmesine, mevcut yüksek ve orta ziraat, baytar ve makinist mekteplerinden yararlanılabilecek olanlarının islahı, ötekilerin ise, en geç 5 yıl içinde geçici olarak kapatılmasına, öğretim üyelerinden uygun görülenlerin yabancı ülkelerde eğitim yapmak üzere gönderilmelerine dair hükümler yer alıyordu (429).

Türkiye'de, özellikle Orta Anadolu'da kuraklık dolayısıyla tarımsal üretimin 1928 yılında düşmesi ve bu Kanun hükümlerinin uygulanması sonucu, 1 Temmuz 1928'de, Halkalı Yüksek

(425) Arif AKMAN, a.g.m., s. 335.

(426) İlhan TEKELİ-Selim İLKİN, a.g.m., s. 43.

(427) Bkz.: T.C.TARIM BAKANLIĞI, Ziraat Kanunları, s. 37, Madde: 4.

(428) a.g.e., s. 37, Madde: 1.

(429) a.g.e., s. 37.

Ziraat Okulu ile birlikte tüm orta ziraat okulları kapatıldı. Bu okulların öğretmenlerinden secilenler Almanya başta olmak üzere yurt dışına eğitime gönderildi (430).

1920'li yıllardaki eğitim-öğretim ve araştırma çalışmalarının iki temel amacı vardı. Bunlardan birincisi tarım elemanlarının yetiştirilmesi, ikincisi Türkiye'nin tarımsal üretim şartları ve imkânlarının tesbit edilerek, üretimin artırılmasıdır. Cumhuriyet hükümetleri bu yöndeki çalışmalarını eğitim, ziraat kursları, yayın ve propaganda, kongreler, sergiler vb. yolların hemen hemen tümünü deneyerek gerçekleştirmeye çalışmıştır (431).

---

(430) İlhan TEKELİ - Selim İLKİN, a.g.m., s. 43.
(431) Bkz.: CHP., a.g.e., s. 439 - 441.

F. DIĞER, TARIMI TEŞVİK TEDBİRLERİ

a. Atatürk Çiftlikleri

1920'li yıllarda Cumhuriyet yöneticileri, tarımsal üretimi iki katına çıkarmak için her çareye başvurmuştur. Bu doğrultudaki çalışmalardan birisi de Atatürk'ün Türk çiftçisine örnek teşkil etmesi için kurduğu çiftliklerdir (432). Köylüyü güçlendirmenin devleti güçlendirmek anlamına geldiğini bilen ve buna inanan Mustafa Kemal, Türk çiftçisine tabiatın esiri olmamanın yolunu göstermek için 5 Mayıs 1925 tarihinden başlayarak fiili olarak tarımla ilgilendi. O'nun bu girişiminin asıl amacını, Kastamonu'da 24 Ağustos 1925'de yaptığı bir konuşmasındaki şu sözlerinden çıkarabiliriz (433).

"Ben de çiftçi olduğumdan biliyorum, makinasız ziraat olmaz. El emeği güçtür. Birleşiniz- Birliklerle makine alırsınız. Senede 100 dönüm ekeceğinize, on misli, yüz misli fazla ekersiniz. Memleketimiz hakiki çiftçi memleketidir. Henüz bu hususa kesbi istihkak etmiş değiliz. Fakat ziraat memleketi olacağız. Bu da makina ile olacaktır"

Bu sözlerinden de anlaşılacağı gibi, Atatürk'ün amacı, ekonomisi tarıma dayalı Türk toplumuna teknik yöntemlerle yapılacak çiftçiliğin yararlarını göstererek teşvik etmektir. "Atatürk Orman Çiftliği aynı zamanda uzun bir süre Ziraat Fakültesi öğrencilerine bir staj yeri olmuştur" (434). Bu çiftlikler, her bölümden tarım öğrencilerine bir laboratuvar olmuştur. Atatürk Orman Çiftliği'nde ayrıca, Cumhuriyet'in ilk bira ve malt fabrikasının (435) kurulmasıyla sanayi alanında ki gelişmelere de katkısı olmuştur.

-
- (432) Atatürk'ün kurduğu çiftlikler hakkında bkz.: T.C. ZİRAAT VEKÂLETİ DEVLET ZİRAAT İŞLETMELERİ, Atatürk Çiftlikleri, Ankara, 1939, Hamdi TUNCER, Devlet Üretim Çiftlikleri Umum Müdürlüğü, T.C.Ziraat Vekâleti, Ankara, 1957, TTTC, a.g.e., s. 291-294, BKZKK., a.ğ.e., s. 262-271, İzzet ASLAN, Atatürk Silifke'de, Silifke, 1969, s. 81-87.
- (433) Akgün AYDENİZ, "Atatürk ve Tarımda Verimlilik", Atatürk ve Tarım, s. 136 (Ss. 121-149).
- (434) Arif AKMAN "Atatürk ve Tarımsal Öğretim 1", Atatürk ve Tarım, s. 44, (Ss. 37-49).
- (435) a.g.e., s. 44.

Atatürk Orman Çiftliği'nin yerinin seçilmesi sırasında, uzmanların olumsuz raporlarına rağmen, kıraç ve bataklık bir arazide bu çiftliğin kurulması ve geliştirilmesi de anlamlıdır (436). Ankara'daki çiftlik arazisi hakkında, Tarım Bakanlığı yabancı uzmanlarından Schmid, "Bu, öyle bir teşebbüstür ki, elverişsiz toprak ve iklim şartalır altında burada ya sabır tükenir yahut para," demiştir (437).

Atatürk, Ankara, Yalova, Silifke, Dört Yol ve Tarsus'ta kurduğu numune çiftliklerde "traktör üstüne binerek tarım yapmış, çiftlik ürünlerini çevreye dağıtmış ve komşu çiftliklerle birleşerek kooperatifler kurulmasını teşvik etmiştir" (438). İsmet İnönü'nün 1937 yılında Başbakanlıktan ayrılmasının nedenleri arasında çiftliklerin yönetimi üzerindeki anlaşmazlık da rol oynamıştır (439). Mustafa Kemal 11 Temmuz 1937 tarihinde Başvekalete yazdığı bir yazı ile, bu çiftlikleri millete bağışlamıştır (440). Atatürk'ün hazineye bağışladığı çiftlikler şunlardır (441):

Ankara'da Orman, Yağmur baba, Balgat, Macun, Güvercinlik, Tahar, Etimesut, Çakırlar çiftliklerinden vücut bulmuş Orman çiftliği, Yalova, Millet ve Baltacı çiftlikleri, Silifkede, Tekir ve Şövalya çiftlikleri, Dört yolda, portakal bahçesi ile Karabasamak çiftliği, Tarsus'ta P.L oğlu çiftliği!"

Mustafa Kemal'in 13 yıl devam eden uğraşı ile meydana getirilen, toplam alanı 154.729 dönüm olan bu çiftlikler, "bütün tesisat, hayvanat ve demirbaşlarıyla beraber hazineye" edilmiştir (442).

(436) Bkz.: BKZKK, a.g.e., s. 365 - 367.

(437) a.g.e., s. 367.

(438) Doğan AVCIOĞLU, Türkiye'nin Düzeni, c. 1, s. 371.

(439) Bkz.: Cemil KOÇAK, Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938 - 1945), Ankara, 1986, s. 32, İsmet İNÖNÜ, "İsmet İnönü'nün Anıları", Milliyet, 16 Kasım 1987 (Yakın Siyasi Tarihimizdeki Olayların Perde Arkası: 2).

(440) BKZKK, a.g.e., s. 270 - 271.

(441) SD, c. IV, s. 587.

(442) Bkz.: SD, c. IV, s. 585 - 589.

Bu çiftliklerde yapılan hizmetler arasında, yerli ve yabancı birçok hayvan ırkları üzerinde yapılan incelemeler, tohum ıslah çalışmaları, tarım araç ve gereçlerinin kullanımı, tamiri, yeniden yapılması, arazi ıslah ve düzenleme, iç ve dış pazarlarla sıkı ilişkiler kurulması, halka dinlenecek bir yer olması, temiz gıda üretimi vb. sayılabilir. Atatürk çiftlikleri, her yönüyle bir laboratuvar işlevi görmüş ve Türk tarımının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Sonuç olarak, Atatürk'ün Türk köylüsüne nacizhane olsa da ufak bir vazife yapmış olduğum" dediği, bu çiftliklerdir.

b. Ulaştırma Politikası ve Tarım

1920'li yıllarda Türk tarımını teşvik politikası yönündeki çabalardan biri de, demiryollarının yapılması ve ulaşım politikasının tesbit edilmesinde iktisadî gelişme esasının da dikkate alınmaya başlanmasıdır. Cumhuriyet hükümetleri, tarımın pazarlara açılmasını, iç ve dış piyasalarla bütünleşmesini önleyen temel nedenlerden birisinin ulaştırma ve taşımacılık alanlarındaki gerilikten kaynaklandığı düşüncesinden hareketle, demiryolları başta olmak üzere ulaşım imkanlarının geliştirilmesine çalışmışlardır.

Gerçekten de, Türk köylüsünün 1920'lerde iç ve dış pazarlarla ilişkisi genel olarak çok zayıftır. 1931 yılında Ankara'da toplanan Birinci Ziraat Kongresi'ne yurdun çeşitli yerlerinden gelen 114 Ziraat Odası raporu okunmuş ve tartışılmıştır. Bu raporların hemen hepsinde, tarım üreticilerinin ve ürünlerinin piyasalarla olan ilgilerinin zayıflığı vurgulanmıştır. Bu konuda Kongre'nin vardığı ortak sonuçtan da anlaşılacağı gibi (443):

"Memleketimizde yol ihtiyacı büyüktür. Köyleri nahiye ve kasabaları birbirlerine ve anayollara bağlamak suretiyle yol şebekesini itmam ve bu suretle millî pazarımızın vahdetini ve tamamîyetini temin etmek en mühim iktisadî hedeflerimizden biridir."

Tarım ürünlerinin taşınması ile ilgili tarifelerde ise,

"aynı mahsulü, aynı pazara sevkeden muhtelif mıntıkalar arasında bir müsavatsızlık" olduğu ve tarifelerde bir "elastikiyat"ın bulunmadığı sonucunun çıkarıldığı 1931 Birinci Ziraat Kongre'sinde, "Yalnız bir kaç mahsul üzerinde tatbik edilen tenzilâtli tarife çiftçinin mütenevvi ve entansif ziraat yapmasına mani oluyor" (444) denilmektedir.

1920'li yıllarda Türk köylüsünün ve tarım ürünlerinin pazarla olan ilişkilerinin zayıflığını, İsmail Hüsrev'in verdiği şu iki örnek daha iyi açıklamaktadır. Birinci örnekte Doğu illerimizden birindeki durum anlatılmaktadır. Elazığ ilindeki çarşıdan alışveriş edenlerin hemen hemen tamamı hükümet memurlarıdır. Yazının devamı şöyledir (445).

"Bunun haricinde herkes ekmeğini tarlasından ve gömleğini kadınlarının işgüzarlığından, odununu ineğinin tezeğinden tedarik edip sanat ve hayat eşyasından yalnız şeker, gaz, çay, kahve gibi şeyleri pazardan alır".

İsmail Hüsrev'in verdiği örneklerin ikincisi ise, Bilecik ili Kurtköy öğretmeninin köyün yaşamını anlatan yazısıdır. Bu yazıda, köylünün pazarla olan ilişkilerinde şöyle söz edilmektedir (446):

"Bizim köy kasabaya gitmek için bir çift ayakkabı, kasabadan köye gelecekleri ağırlamak için bir okka kahveden başka bir şeye para vermez. Köyümüz pancar eker. Bütün tatlı ve şekerleme ihtiyacını bundan hazırlar... Köyümüz eskiden beri pamuk ekmektedir. Kadınlar kendi elleriyle, iğleriyle bu pamukları bükerek, işlik yaparlar. Bildikleri otlarla boyarlar. Öyle sanırım ki evinde tezgahı olmayan aile yoktur. Kadınlar üstlüklerini, don ve gömleklerini ve çarşafalarını bu pamuktan dokurlar. Terzileri de kendileridir...".

Cumhuriyet yönetimi, tarımsal kalkınmanın köylüyü pazarla bütünleştirmeden başarılamayacağı düşüncesinden hareketle 1920'li yıllarda demiryolları yapımı başta olmak üzere ulaştırma politikasına özel bir önem ve öncelik vermiştir (447).

(444) Daha geniş bilgi için bkz.: a.g.e., s. 2490 - 2492.

(445) Yusuf MAZHAR, "Şark Vilayetlerinden Mektuplar", Cumhuriyet, 25 Ağustos 1925'den aktarın İ.H.(TÖKİN), Türkiye Köy..., s. 22.

(446) a.g.e., s. 23 - 24.

(447) Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki demiryolları ve ulaştırma politikası için bkz.: CHP, a.g.e., s. 136, Muhlis ETE,

Atatürk, 1 Mart 1924'de T.B.M.M.'ni açış konuşmasında demiryolları hakkında şunları söylemiştir (448):

" .. Memlekette her vasıta ile bir karış fazla şimendifer vücuda getirmek, fakat vaziyet her ne olursa olsun bir gün geri kalmamak düsturu milletin hakiki ihtiyacına tamamen mutabık olduğu kanaatindeyim".

Mustafa Kemal, 1 Kasım 1924'de T.B.M.M.'de yaptığı konuşmasında da, ulaşım ve demiryollarının önemini şu sözleri ile ortaya koymuştur (449):

"... Milletimizin medeniyet yolunda inkışafı için bilûmum şuaat- ı devlette derbiş ettiğimiz maddi ve mâ-nevi bütün tedbirler, ancak şimendifer ve yollarla se-maratı hakikiye verebilir (çok doğru sesleri).

Medeniyetin bugünkü vesaitini, hattâ bugünkü fikriyatın demiryolu haricinde intişar ettirebilmek mateas-sirdir. Demiryolu refah ve umran yoludur. Âzayı kiram! Kabil- i dedarik ve kabil- i tasarruf her vasıta ile münakalâtı tezyitletmek bütün teşebbüslerimizin fevkında tereddüdsüz gayemiz olmalıdır".

Gerçekten de, Cumhuriyet'in ilk yıllarında kamu harcamalarının çoğu ulaştırmaya özellikle'de demiryolu devletleştirme ve yapımına harçanmıştır. İmparatorluktan Cumhuriyet'e, 4086 km'lik bir demiryolu devredildi. Bu şebekenin 2352 km. si yabancı şirketlerce, 1734 kilometresi devlet tarafından işletiliyordu (450). 1920'den 1931 sonuna kadar 1.843 km. demiryolu yabancı şirketlerden satın alındı, 225,6 milyon lira harcanarak da 1.595 km'lik yeni hat yapıldı (451). İmparatorluk döneminde yılda ortalama 66 km'lik demiryolu lahılabilirdi. Cumhuriyet hükümetleri ise Başbakan İnönü'ye göre, 1920'den 1930 Ağustos sonuna kadar yılda ortalama 180 km'li hattı hizmete sokmuştur (452). 1934 yılı sonlarında Türkiye'deki demiryolla-

---

Münakalat, İstanbul, 1938, s. 100 vd.

(448) SD, c. I, s. 328.

(449) SD, c. I, s. 335 - 336.

(450) O. Celal SARÇ, "Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi ve...", s. 382.

(451) Mete TUNCAY, a.g.e., s. 195.

(452) İsmet İNÖNÜ, Siyasi ve İqtimaî..., s. 299.

rının % 90'nu Devlet'in eline geçmiştir (453).

19 Nisan 1926 tarihinde 815 No'lu kanunla Türk karasularında kabotaj hakkı yalnız kendi vatandaşlarımıza verilmiş ve Seyrisefain İdaresi 4 Nisan 1925'de 597 No'lu kanunla "Müdiriyet - i Umumiye adı altında yeniden örgütlenerek deniz ulaştırmacılığı da güçlendirilmeye çalışılmıştır. 1934'de, gemilerle taşınan toplam 21.700.000 ton yükün 12.800.000 tonu Türk gemilerince taşınmaktadır (454).

Karayolu ulaşımında, Mete Tuncay'a göre (455):

"1923'te (4.450 km si toprak tevsiiye halinde) 18.335 km karayolu vardı. Fakat zaten karayolu ulaşımı, bütün tek parti dönemi boyunca ikincil önemde kalacaktır.

Havayolları ulaşımı ve taşımacılığı konusunda ise, 1920'ler Türkiye'sinde herhangi bir gelişme olmamıştır.

Sonuç olarak, 1930 lu yıllarda Türk tarımının pazara açılması, ulaşımın özellikle de demiryolu hat uzunluklarının artmasına bağlı olarak gelişme göstermiştir. Limanlar ve demiryollarının geçtiği bölgelerde özellikle pamuk, tütün, fındık gibi pazarlara gönderilen ürünlerin ekildiği yerlerde daha ileri bir teknoloji kullanılabildiği gibi, tarımsal üretim de daha yüksek olmuştur.

c. Türk Köylüsünün Sosyo - Ekonomik Durumunu Yükseltmeyi Amaç Edinen Bazı Çalışmalar

Cumhuriyet hükümetlerinin Türk tarımını geliştirmek için harcadığı çabalar hiç şüphesiz yalnızca bizim daha önce sözünü ettiğimiz tarımsal uygulamalardan ve teşvik tedbirlerinden ibaret değildir. Cumhuriyet yöneticileri 1920'ler Türkiye'sinde, Türk köylüsünün sosyo - ekonomik durumunu iyileştirmeyi amaç-

-
- (453) Şevket Süreyya (AYDEMİR), "Sosyal Milliyetçiliğin Zaferi", Kadro, S. 35 - 36 (İlk kânun-Son kânun... 1934-1935) s.14. (Ss. 8 - 22), Ayrıca Bkz.: Demiryol, Özel Sayı, Cumhuriyetimiz 60. Yılında 1923-1983, S. 693 (Ekim 1983), Ss. 4-32.
- (454) S. AYDEMİR, "Sosyal Milliyetçiliğin...", s. 14.
- (455) Mete TUNCAY, a.g.e., s. 195 - 196.

edinen daha pek çok hukukî ve fiili çalışmalar yapmıştır. Bunlardan bazılarını da şu şekilde özetleyebiliriz (456).

1. 1920'lerde İstanbul, Yeşilköy, Eskişehir-Sazova, Adapazarı ve Ankara'da tohum ıslah ve deneme istasyonları kurulmuştur(457). Örneğin, Türkiye'de çay konusundaki ilk araştırma Rize'de 1924 merkez fidanlığının kurulmasıyla başlatıldı.

2. Tarım ürünlerinin ıslahı ve korunması için bir çok yasa ve yönetmelik kabul edilerek uygulanmaya kondu. Bu kanunlardan bazıları şunlardır:(458).

- Türkiye'ye ithal edilecek buğday ve un mamulâtından 12 katı gümrük alınması hakkında 22 Nisan 1924 tarihli ve 514 No'lu kanun

- Pamuk tohumlarının ıslahı ve pamuk zararlıları ve hastalıkları ile mücadele hakkında 12 Aralık 1925 tarihli ve 541 No'lu kanun

- Çekirge Mücadelesi Kanunu, 26 Mayıs 1926 tarihli ve 858 No'lu kanun (459)

- İpek böceği yetiştirilmesi ve satılması işlerinin Ziraat Vekaleti'nin denetimine verilmesi hakkında 26 Mayıs 1926 tarihli kanun

- Hayvanların ıslahı hakkında, "Islah- ı Hayvanat Kanunu", 7 Haziran 1926 tarih ve 904 No'lu kanun,

- Sunî ipekten mensucat yapılmasının men'i hakkında, 8 Haziran 1926 tarihli ve 913 No'lu kanun,

-
- (456) Biz burada, her biri ayrı birer araştırma konusu olabilecek ölçüde kapsamlı olan bu çalışmalarını ana başlıklar halinde vermekle yetindik, Bu bölümde sözü edilen çalışmalar ve uygulamaları hakkındaki kaynakça için bkz.: "Bibliyografya"
- (457) Şevket Raşit (HATİPOĞLU) "On Yılda Türkiye Ziraatı" Dönüm, No:16(Ekim 1933) s. 7 (Ss. 3-13). Bu konuda ayrıca bkz.: Ziraat Vekaleti Mecmuası, S. 6 (Temmuz 1926) s. 3-5, 12, 96-99.
- (458) Cumhuriyet'in ilk yıllarında çıkartılan kanunlar hakkında daha geniş bilgi için bkz. T.C. ZİRAAT VEKÂLETİ, Kanunlar 1, a.g.e.; Ziraat Kanunları, a.g.e., Ayrıca bkz.: Düster, Üçüncü Tertip, c. 4-10.
- (459) 12 Ağustos 1928 tarihinde de "Çekirge ve Süne Nizamnamesi"⁷

- Ziraat ve Baytar Enstitüleri kurulması hakkında 20 Haziran 1927 tarihli ve 927 No'lu kanun,
- Hayvan Sağlık Zabıtası Kanunu, 9 Mayıs 1928 tarihli ve 1324 No'lu kanun,
- Ağıllar ile ilgili kanunlar, 23 Nisan 1923 tarih ve 1984 No'lu kanun ve 17 Haziran 1929 tarihli 1423 No'lu kanun,
- Damızlık Merinos koyunları ile ilgili 16 Haziran 1930 tarih ve 1703 No'lu kanun'dur (460).

Cumhuriyet hükümetleri ayrıca, bataklıkların kurutulması, sulama, yoksul çiftçilere tohumluk kredi verilmesi veyahayvan hastalıkları ile mücadele vb. konularda kanunlar çıkartarak maddi imkanları ölçüsünde Türk çiftçisine yardımcı olmuştur.

3. 1920'lerde hammaddesi yurt içinde yetişen veyayetistirilebi- len sanayi dallarının kuruluşuna öncelik verilmiştir. Ağustos 1924'de İş Bankası faaliyete geçirilmiş, 19 Nisan 1925 tarih ve 633 No'lu kanunla "Sanayi ve Maadin Bankası" kurularak, Bakır- köy Pamuklu Dokuma, Beykoz Deri ve Kündüra, Ferhane Yünlü Doku- ma, Hereke İpek ve Yünlü Dokuma Fabrikaları bu kuruluşca des- teklenmiştir. 1920'li yılların sanayi alanındaki en önemli gi- rişimi sayılan 28 Mayıs 1927 tarih ve 1055 No'lu "Teşvik- i Sa- nayi Kanunu (461) **çıkartılanak** uygulamaya geçilmiştir. Güm- rük korumacılığı 1929'a kadar uygulayamayan Cumhuriyet hükümet- leri şeker fabrikalarının Türkiye'de kurulmasını sağlamak ama- cıyla 6 Mayıs 1925 tarih ve 601 No'lu kanunla yeni kurulacak şe- ker fabrikalarına birçok ayrıcalıklar tanınarak (462):

---

kabul edilmiştir. Bkz.: Başvekalet Neşriyatı, Ankara, ta- rihsiz, 7 sayfa, Düster, Üçüncü Tertip, c. 9, s. 291- 293.

- (460) Ziraat Bankası'na köylüden buğday satın aldırılması hakkın- da 2056 No'lu kanun, 5 Temmuz 1932 tarihinde çıkarıtala- rak ilk kez buğdayda taban fiyatı uygulamasına başlan- mıştır.
- (461) Kanun Metni için bkz.: Düster, Üçüncü Tertip, c. 8, s. 655- 663.
- (462) T.C. SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI, 50 Yılda Türk Sana- yi, Ankara, 1973, s. 26. Sözü edilen 4 şeker fabrikasın- dan Eskişehir ve Turhal Şeker Fabrikaları 1933 tarihinde hizmete açılmıştır. Bkz.: Sanayi ve Teknoloji Dergisi, S. 4 (Nisan 1979), s. 5, Cumhuriyet döneminde izlenen sa-

"Özel sektör tarafından 1926 yılında kurulan Uşak ve Alpullu şeker fabrikalarından sonra devletin de katkısı ile Turhal ve Eskişehir şeker fabrikaları ayrı şirketlerce kurularak işletmeye açılmıştır. Şeker fabrikalarının çalışmalarını daha rasyonel ve prodüktif hale getirmek amacıyla ile dört şeker fabrikası devletleştirilerek T.C. Ziraat Bankası, İş Bankası, A.Ş. ve Sümerbank'ın eşit payları ile 1934 yılında Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. kurulmuştur."

Türkiye'de 1920'lerde kurulan tarıma dayalı sanayi, özellikle de şeker fabrikalarının açılması, sanayi bitkilerinin ekim alanlarında genişlemeye ve tarımsal üretimin artmasına neden olmuştur (463).

4. 1920'li yıllarda köyün ve köylünün sorunlarını çözmek amacıyla, 18 Mart 1924 tarih ve 442 No'lu "Köy Kanunu" (464) çıkarılmıştır. Köyün yerleşiminden, sınırlarının tesbit edilmesine, köylünün sosyal ve ekonomik yaşamının düzenlenmesinden muhtarın görevlerine varıncaya kadar, birçok yenilik getiren bu kanun, Cumhuriyet yönetiminin köycülük konusundaki önemli atılımlarından biri sayılabılır (465).

5. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ormancılık konusunda da yeni düzenlemeler gidilerek daha önce sözünü ettiğimiz "Baltalık Kanunu" değiştirilmiş ve Türkiye ormanlarından yararlanmanın gelecek kuşakları da hakkı olduğu esası benimsenmeye başlamıştır (466). Orman Genel Müdürlüğü 1923-1933 yılları arasında 3 şube-

-
- (463) nayi politikası hakkında ayrıca bkz.: Özlem ÖZGÜR, 100 Soruda Sanayileşme ve Türkiye, İstanbul, 1976, s. 164 vd.
- (464) Ekim alanlarının genişlemesi ve üretim artışı konusuna ileride değinilecektir.
- (465) Köy Kanunu'nun tam metni için bkz.: Düstur, Üçüncü Tertip; c. 5, s. 696-722. 97 madde olan bu kanun, 10 bölümden oluşmaktadır.
- (466) Cumhuriyet'in ilk yıllarında sosyolojik açıdan köyü, tarımsal yapıyı da inceleyen bir kaynak için bkz.: Cavit Orhan TÜRENGİL, 100 Soruda Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları, İstanbul, 1975, Emre KONGAR, İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, İstanbul, 1981, s. 19 vd. Cumhuriyet Dönemi'nde köylü ve tarımla ilgili hukuk kuralları ve uygulamaları için bkz.: Suat AKSOY, Tarım Hukuku, Ankara, 1984, s. 158 vd.
- (466) "Orman Talimatnamesine müzeyyel Talimatnamenin mer'iyete vaz'ı hakkında" 23 Ağustos 1925 tarih ve 2376 No'lu Kararname için bkz.: Düstur, Üçüncü Tertip, c. 6, s. 348-350. Ayrıca daha geniş bilgi için bkz.: Esat KORKMAZ "Türkiye'de Ormanlar ve Ormancılık", Cumhuriyet Dönemi Türkiye

den kurulu olarak görev yapmıştır.

6. İzmir İktisat Kongresi'nde, tekellere izin verilmemesi, tütün ekiminin serbest bırakılması ve reji'nin kaldırılmasına karar verilmişti. Ancak, 1920'lerde devletin maddi imkanlarının zayıf oluşu nedeniyle tekeller kaldırılmadığı gibi yenileri de kurulmuştur. "1925'de Reji İdaresi (Tütün Şirketi) 400.000 lira satım alındı" (467). 26 Şubat 1925 tarihinde ve 558 No'lu bir Kanun çıkartılarak hükümete bir yıl için, iç tüketimde kullanılmak üzere tütün alımı, işletmesi, sigara, imal ve satış yetkisi verildi (468). 8 Şubat 1926 yılında kabul edilen bir kanunla da yetki 1930'a kadar uzatıldı (469). İspirto ve alkol-lü içkiler tekeli ise, 1926'da kuruldu.

Başbakan İsmet İnönü'ye göre Türkiye'de 1920'lerde kurulan veya mevcut olan tekeller "umumî menfaat ve hazinenin hukuğu ile çerçevesindedir" (470). Örneğin, tütün tekeli gibi bazı tekeller, ürün fiyatlarını desteklemekle veya hükümetin politikasına uygun bir fiyat siyaseti izlenmesini sağlamakta kullanılmıştır. 1920'lerde, Türkiye'de tütün tarımı ve ticaretinin yapılması yabancı devletlerin denetiminden kurtarılmış, tütün ekicileri Cumhuriyet hükümetlerince fiyat ve tütün girdilerinin iyileştirilmesi, kredi sağlanması gibi tedbirlerle desteklenmiştir.

7. Tarımda Kurumsal Gelişmeler ve Âli İktisat Meclisi'nin kurulması:

1920'lerde Türkiye'deki tarım teşkilatı, İktisat Vekâleti veya Ziraat Eekâleti'ne bağlı olarak çalışmalarını sürdürmüştür. Cumhuriyet Türkiye'si'nin ilk Ziraat Bakanı Zekai Apaydın, 6 Mart 1925 - 30 Ağustos 1925 tarihleri arasında görev yapmıştır.

Ansiklopedisi, C. 6. Ss. 1590 - 1598 ve "Kaynakca"sında adı geçen yayınlar.

(467) T. TIMÜR, Türk Devrimi ve Sonrası..., s. 110.

(468) Korkut BORATAV, 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, İstanbul, 1974, s. 109.

(469) a.g.e., s. 109.

(470) T. TIMÜR, a.g.e., s. 113. 1920'lerde Türkiye'deki Tekeller konusunda daha geniş bilgi için bkz.: K. BORATAV, a.g.e., s.106 - 129, D. AVCIOĞLU, Türkiye'nin Düzeni, c.1, s. 214 - 224.

O'nun görevini sırasıyla şu kişiler devralmıştır, Şükrü Kaya, Hasan Fehmi ve Sabri Toprak (471). Ticaret ve Ziraat Vekâletleri teşkili hakkındaki 5 Mart 1924 tarihli kanun, 16 Ocak 1928'de yürürlükten kaldırılarak, tarım kuruluşları İktisat Vekâleti'ne bağlı bir müsteşarlık olarak örgütlendirilmiştir (472). 29 Aralık 1931 tarihinde ise, Ziraat Vekâleti bağımsız bir birim olarak ikinci kez yeniden kurulmuştur (473).

Türkiye'nin iktisadî gelişmesini hızlandırmak için, 25 Haziran 1927 tarihinde Ali İktisat Meclisi kurulmuştur (474). 24 üye ve üyelik hak ve yetkilerine sahip 1 genel sekreter ile 3 yardımcısından oluşan kurulun birinci fahri başkanı Başbakan, ikincisi de Ticaret Vekili'ydi. Üyeler, kendi aralarından bir başkan ve başkan yardımcısı seçebilecekti. Bu kurulun aldığı kararların bir yaptırım gücü yoktu. Ancak, danışma niteliğindeki bu iktisat Meclisi'nin teşkili "düşünce ve davranış olarak çok önemli bir girişimdir (475). Bu Meclis'in görevi ve çalışma alanı şu şekilde tesbit edilmiştir (476):

(a) Hükümetin iktisadi konularda hazırlayacağı kanun ve tüzük tasarıları hakkında görüş bildirmek,

(b) İktisat ile ilgili kanunları inceleyerek, ülke ihtiyaçlarına göre yapılması istenilen değişiklikleri gerekçeli o-

-
- (471) Bkz.: "Cumhuriyet devri İktisat ve Ziraat Vekâleti", Ek:3. Ayrıca bkz.: İ. ARAR, a.g.e., s. 498-509.
- (472) 16 Ocak 1928 tarihli ve 1200'No'lu, "Ticaret ve Ziraat Vekâletlerinin tevhiidiyle İktisat Vekâleti teşkili hakkında kanun", Madde 1 ve 2. Bkz.: Düster, Üçüncü Tertip, c. 9, s. 92.
- (473) 29 Ocak 1931 tarihli ve 1910 'No'lu kanun. Bkz.: T.C. TARIM BAKANLIĞI, Ziraat Kanunları, s. 1. Ziraat Vekâleti Vazife ve Teşkilat Kanunu ve diğer tarım kuruluşları ile ilgili kanunlar için bkz.: a.g.e., s. 1-6.
- (474) Bkz.: 24 Temmuz 1927 tarihli ve 1170'No'lu kanun, Düster, üçüncü Tertip, c. 8, s. 1015-1017.
- (475) Y. ÜLKEN, a.g.e., s. 91.
- (476) Düster, Üçüncü Tertip, c. 8, s. 1015, 1170'No'lu Kanun, Madde: 4.

larak Hükümet'e sunmak,

(c) İktisadî ihtiyaçlarımızın gerektirdiği yöntem ve sistemler hakkında araştırmalar yapmak,

(d) Genel iktisat akımlarını izlemek, Türkiye'nin ekonomisine etkilerini ve ilgilerini inceleyerek bu konudaki çalışmaların sonuçlarını "Hükümet'e arz etmek."

1935 tarihinde kaldırılan (477) Âli İktisat Meclisi, Türk tarımının gelişmesine yukarıda sözü edilen görev ve çalışmaları yaparak katkıda bulunmuştur.

(8) Cumhuriyet yönetimi, Türkiye'de ilk kez 1926'da içme ve sulama amaçlı bir hidroelektrik barajını hizmete açmıştır (478).

(9) 1924 yılında Ziraat Vekâleti Meteoroloji Enstitüsünün çekirdeğini oluşturan "Rasadat- ı Cevriye Müessesesi, Macaristan Budapeşte Rasathanesi Şube Müdürlerinden M. Rethly gözetiminde Etlik'te (Ankara) Bakanlığa ait bir binada çalışmaya başlamıştır" (479). 1924 yılından 1938'e kadar, Orta Anadolu'da 42, Türkiye'de ise 100 Meteoroloji istasyonu hizmete açılmıştır. Bu istasyonlarda, ziraat rasatları yapılarak Bakanlıkça sulama işleminde, kuru ziraat "Dryfarmiğ" tarzındaki çalışmalarda, bataklıkların kurutulmasında ve "ziraate muzur haşereler hakkında yapılan incelemelerde" vb. faydalanılmıştır (480).

Ayrıca, Ziraat Meteoroloji Enstitüsü yayınları üreticiye kadar ulaştırılmıştır. Ancak, Ankara Radyosu'nun 1938'de yayına başladığı bilinince çiftçiye ulaştırılacak hava durumu hakkındaki raporların pek yaygın olmadığını tahmin edebiliriz. Bunun-

---

(477) Y. ÜLKEN, s. 91. Âli İktisat Meclisi'nin raporları, dönemin iktisadi yapısı ve sorunları hakkında incelemeler yapanlarca önemli bir belgesel kaynak sayılmaktadır.

(478) Osmanlı'dan devralınan Konya Ovası Sulama tesislerinin idaresi dışında, bu dönemde sulama ile ilgili önemli bir girişimde bulunulmamıştır. Tarım alanlarının sulanması sorununa daha önce de belirttiğimiz gibi, 1928 kuraklığından sonra ilgi artmıştır.

(479) ZİRAAT VEKALETİ METEOROLOJİ ENSTİTÜSÜ, Tarım İstatistikleri, Ankara, 1936, s. 18-20.

(480) a.g.e., s. 3-4,

la birlikte, Türkiye'de ilk kez meteorolojik rasatların öneminin anlaşılması ile, bilimsel çalışmalara başlanması, ürün türlerinin bölgelere göre tesbit edilerek ekiminin yapılması önemli bir gelişme sayılmalıdır. Bu çalışmalar, "Ekstre" denilen sert buğdayın ekimi ile, Çorum, Sivas, Eskişehir, Konya gibi illerde ayrı senelerde buğday türlerinde yapılan ekim değişikliği, çiftçinin erken donlardan zarar görmesini önlemiştir (481).

(10) "Cumhuriyet dönemine kadar Türkiye'de süreklilik kazanmış bir istatistik çalışması yoktu. 1920'lerde, Başbakanlığa bağlı bir istatistik Umum Müdürlüğü kuruldu ve başına Belçikalı istatistik uzmanı Camille Jacquart getirildi. 1927 yılında 1153*No'lu Kanun çıkartılarak, aynı yıl birer nüfus, arazi (tarım) ve sanayi sayımı yapıldı(482).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Türkiye'deki tarımsal yapının gelişimini doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen daha pek çok çaba harcanmıştır. Biz, bu araştırmamızda, önemli gördüğümüz çalışmaların bazılarında yer verebildik. Bütün bu girişimlerden daha da önemlisi, hiç şüphesiz yeni bir rejimin kuru- olarak, Türk köyünde asayiş ve güven ortamının sağlanmasıdır. Bilindiği gibi, yeni rejime karşı tepkilerin görülmesi ve Cumhuriyet hükümetlerinin İstanbul'daki eski düzene dönülmemesi için verdiği siyasal ve sosyal mücadele 1920'ler Türkiye'si'ni birkaç yıl uğraştırmıştır. Yeni Türk Devleti'nin yöneticileri, 4 Mart 1925 tarihinde 578 No'lu "Tahriri Sükun Kanunu"nu çıkararak (483) asayişsizliğe son verdiler. Cumhuriyet yönetimi, aynı zamanda malî ve iktisadî konulara özel bir önem ve öncelik vererek, Türkiye'yi Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde içine sürüklendiği ekonomik ve siyasal bir çıkmazın eşğine bir daha getirmemek istiyordu.

(481) Bkz.: ZİRAAT VEKALETİ METEOROLOJİ ENSTİTÜSÜ, Tarihçesi, Teşkilatı, Hizmetleri, İstanbul, 1933, s. 2.

(482) Türkiye'de ikinci tarım sayımı 1950'de yapılmıştır. Nüfus sayımları ise, 1935'den başlayarak her 5 yılda bir tekrarlanmıştır. Türkler'de sayımların tarihi gelişimi hakkında bkz.: DİE, Devlet İstatistik Enstitüsünde 50 Yıl, Ankara, 1976, s. 4-5.

(483) Tahriri Sükun Kanunu için bkz.: Düster, Üçüncü Tertip, c. 6, s. 88. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: M. TUNCAY, a.g.e., s. 127 vd.

Atatürk döneminde izlenen ekonomi politikası, İngilizler'in Baş temsilcisi Lord Curzon'un söylediği sözler, hiç unutulmadan yürütülmüş ve tam bağımsızlık için malî ve iktisadî bağımsızlığın ön koşul olduğu ilkesine titizlikle uyulmuştur. Lord Curzon, Amerikan delegesinin de bulunduğu konuşmasında İsmet Paşa'ya şunları söylemiştir (484):

"Lozan'dan hiç memnun ayrılmıyoruz. Bir dediğimizi yaptıramadık. Her şeye itiraz ettin. Harap bir memleket alıyorsunuz. Bunu imar etmeyecek misiniz? Neyle yapacaksınız? Geleceksiniz, para isteyeceksiniz. Diz çökeceksiniz. Ben şimdi, bütün taleplerimi cebime koyuyorum. Gel-diğin zaman bunları tekrar tekrar cebimden çıkaracağım ve sana vereceğim."

Gerçekten de, Atatürk dönemindeki Cumhuriyet hükümetleri bu sözleri daima hatırladılar (485) ve ekonomi politikalarını yürütürken, 1920'lerde Avrupa'lı devletlerden hiç para istemediler, diz çökmediler. 1933 yılına kadar "iç istikraza" bile başvurulmadı. (486). 1929'a kadar etkili bir dış ticaret politikası izlemekten yoksun bırakıldığı, Batı'lı ülkelerin Türkiye'ye kredi vermemek, iktisadî ve malî bakımdan güç duruma düşürmek için "on beş sene uğraştıkları" bir dönemde, "kendi kendimize yetmeye çalışılmıştır" (487).

"... Harap memleketimiz imar olunabilmiş, malî ve ticari denge muhafaza olunarak memleket idare edilebilmiştir. Bütçe açık verecek, idare edemeyeceğiz, borç almaya mecbur olacağız, önemli işlerimizi yapamayacağız... Bu mefhumlar hiçbirimizin kafasında yoktu. Sıkıntılar devletin tabii sıkıntılarıdır. Bunların çaresi bizim elimizdedir, diye düşünüyorduk. Gerçekten biz her sene dertlerimizden bir kısmının çaresini buluyorduk" (488).

-
- (484) Milliyet, 29 Ekim 1973, 50'inci Yıl Özel Eki: Türkiye Cumhuriyeti 1923 50 Yıl 1973, s. 1.
- (485) İsmet İnönü, Lord Curzon ile yaptığı bu görüşme hakkında şöyle der: "... görüşmeyi aklımdan hiç çıkarmadım." "Bunu hiç unutmadım..." Bkz.: a.g.e., s.1.
- (486) Üren ARSAN, Türkiye'de Cumhuriyet Devrinde İç Devlet Borçları, Ankara, 1961, s. 17.
- (487) İsmet İNÖNÜ, Hatıralar, c. 2, Ankara, 1987, s. 260 - 261.
- (488) a.g.e., s. 260, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki ekonomi politikası ve uygulamaları konusunda İsmet İnönü'ünü görüşleri için bkz.: a.g.e., s. 258 - 265, 287 - 289.

Özetlersek, Cumhuriyet hükümetleri 1920'lerde Türk tarımını geliştirmek için, âşar ve iltizam sisteminin kaldırılması, Medenî Kanun'un kabul edilmesiyle toprakta özel mülkiyetin tam olarak yerleştirilmesi, özellikle, göçmenlere yönelik olmak üzere belli ölçüde toprak dağıtılması, tarım araç ve gereçleri kullanımının özendirilmesi, tarımsal kredilerin artırılması, asayişsizliğin önlenerek, Türk köylüsünün özgürce çalışabileceği bir ortamın hazırlanması, iç pazarın harekete geçirilmesi gibi uygulamalarda bulunmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki tarımsal politikanın amacı ise, ekilen tarım arazisini genişleterek, tarımsal üretimi iki katına yükseltmektir.

IV. TARIMSAL ÜRETİM

A. BİTKİSEL ÜRETİM

1920'li yıllarda Türk tarımının gelişmesini sağlamak amacıyla uygulamaya koyulan teşvik tedbirlerini ve bunun tarımsal yapıya olan etkilerini incelemeye çalıştık. Hiç şüphesiz tarımdaki gelişmeyi açıklıkla ortaya koyabilmek için, tarımsal üretimin miktarı, niteliği ve prodüktivitenin bilinmesi gereklidir. Bir bakıma, Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarımsal üretimi artırmaya yönelik politikaların sonucunu, araştırmamızın bu bölümünde özetlemeye çalışacağız. Ancak, burada belirtmemiz gereken diğer önemli bir husus da, tarımsal üretimde doğal koşulların da belirleyici bir öge olduğu gerçeğidir. Çünkü, Tarım kesiminde elde edilen ürünlerin nitelik ve niceliği, yalnızca üretim yöntemleri ve ekonomik koşullarca belirlenmez. Yeryüzü şekilleri, iklim koşulları, toprak özellikleri ve nüfus yapısı tarımsal üretimi önemli ölçüde etkiler. Tarımsal üretimde doğal koşulların ve bunların doğurduğu sonuçların tam anlamıyla denetlenmesi imkansızdır (489).

Türkiye'de de, bütün diğer ülkelerde olduğu gibi, doğal koşullara bağımlılığı ortadan kaldırma çabaları ve bunun göstergesi sayılabilecek olan tarımsal üretimdeki artış miktarıdır. Tarımsal üretimin potansiyel üretim düzeyine çıkartılabilmesi için, tarım alanlarının genişletilmesi ile birim alandan elde edilen verimin artırılmasının birlikte sağlanması zorunludur (490). Tarımdaki gelişmeyi ve tarımsal üretim miktarını belirleyen diğer genel ve evrensel özelliklerin başında ise, (491):

-
- (489) Türkiye'de toprak bitki ilişkilerini inceleyen teknik araştırmalar için bkz: P.ZHUKOVSKY, Türkiye'nin Ziraat Bünvesi, (Çev.: Celâl KIPÇAK, Haydar HÜRÜZHAN ve Sabir TÜR-KİSTANLI) Ankara, 1951 (Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayın No:20); E.GÜNAY, H.ERGÜN ve ötekiler, a.g.e., s.52-93; Besim DARKOT, Türkiye Coğrafyası, İstanbul, 1969. Ayrıca Bkz: "Bibliyografya".
- (490) Bkz.: Reşat AKTAN, Türkiye Ziraatinde Prodüktivite, Ankara, 1966, s. 10-57.
- (491) Daha geniş bilgi için bkz: Margeret CAPSTICK, The Economics of Agriculture, 3.Ed. Charles CARTER, London, 1970, s.86 vd.; C.E.BISHOP -WD TOUSAIN, Introduction to Agricultural Economic Analysis, New York, 1958, s.34-35; Gülten KAZGAN, Tarım ve Gelişme, İstanbul, 1983, s.3-17.

- (I) Tarım sektöründe sermaye miktarının kısıtlı ve sermaye devir hızının düşük olması,
- (II) Teknolojik gelişme ve verimi artırıcı gelişmelerin sonucunda görülen üretim artışı karşısında ürünlerin talebinin artırılmasının sınırlı oluşu,
- (III) Kırsal alanda doğum oranının yüksek olması ve bu sektörde gizli işsizliğin yaygın olması,
- (IV) Eğitim düzeyinin nisbeten düşük olması nedeniyle verimliliği ve kişi başına düşen geliri artırıcı iyileştirmelerin yeterince uygulanamayışı, sayılabilir.

Tarım sektöründen elde edilen verimin düşük olması, nüfusun hemen hemen tamamına yakını köylerde alıkoyan bir yapısal özelliğe sahip oluşu gibi nedenlerle bu ekonomi kesiminin ağırlıklı olduğu toplumlara yenilik yaratmayı engelleyici bir yaşam sürmeye zorladığı (492) da bilinmektedir. Bununla birlikte, mevcut ve hızla artan nüfusun beslenmesi, sanayinin gelişmesi için gerekli sermaye birikiminin, hammaddenin sağlanması, sanayi malları için istikrarlı bir pazarın yaratılması diğer ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de tarımsal gelişmeye bağlıdır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Türkiye'deki tarımsal üretimi ve gelişmeyi doğru ve sistematik bir şekilde ortaya koyan kaynaklar maalesef yetersizdir (493). Bu nedenle, biz de, eldeki verilere göre tarımsal arazinin kullanımı, ürün türlerine göre dağılımı ve üretim miktarlarındaki artışı vermekle yetineceğiz:

Çağlar Keyder'in Milli gelir dağılımı ile ilgili verilerden çıkardığı sonuca göre, 1920 ile 1929 arasında Türk ekonomisinin en hızlı gelişen sektörü tarımdır. Bu dönemde, tarımdaki artış % 115, imalat sektöründe % 56 ve ticaretle % 71 dir (494).

(492) Charles SEIGNOBOS, Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi (Çev.: Semih TIRYAKIOĞLU), İstanbul, 1960, s. 412.

(493) Türkiye'deki tarımsal yapı ve gelişmeyi konu alan araştırmaların başlangıç tarihi olarak 1950 ve sonrasını almalarının en önemli nedenlerinden biri de budur. 1923-1938 yılları arasındaki tarımsal üretim miktarları için bkz.: Tuncer BULUTAY-Yahya S. TEZEL-Nuri YILDIRIM, Türkiye Milli Geliri (1923-1948), Ankara, 1974, s.5-56; Tablolar, Tablo Ek 1 vd.

(494) C. KEYDER, a.g.e., s. 37-38.

Türkiye'nin 1923-1930 yılları arasındaki buğday ithalatı, 1923'de 11.621.000, 1924'de 16.23.000, 1925'de 18.903.000 liradan 1926'da 1.570.000, 1927'de 971.000 liraya inmiştir. Buğday üretimindeki artış ithalatın azalmasına neden olmuştur. Hatta, "1930 larda iktidar propagandası önce buğdayı bile dışarıdan alırdık, şimdi ipekliyi bile memlekette yapıyoruz" (495) diyebilecek duruma gelmiştir. TABLO 10'da bazı tarımsal ürün ekim alanları ve üretim miktarlarındaki değişme görülmektedir:

Tablo 10: Hububat Ekimi ve Üretim (1925-1929)

SENELER	Buğday		Arpa		Çavdar		Yulaf		Mahlut	
	Hektar	Ton	Hektar	Ton	Hektar	Ton	Hektar	Ton	Hektar	Ton
1925	3 129 640	1 075 287	862 988	1 251 541	139 146	116 076	106 415	165 336	76 826	93 325
1926	3 541 984	2 469 367	1 529 258	1 432 735	195 494	171 066	192 013	102 429	35 635	31 764
1927	2 439 838	1 333 151	1 010 360	629 281	174 664	101 057	104 598	59 188	—	—
1928	2 842 500	1 641 072	1 533 700	900 127	361 800	109 697	135 200	78 422	57 000	20 938
1929	2 774 420	2 718 143	1 380 400	1 699 114	222 000	331 102	175 100	141 250	49 405	26 683

KAYNAK: BAŞVEKALET İSTATİSTİK UMUM MÜDÜRLÜĞÜ, Tarla Mahsulleri İstatistiği, Ankara, 1940, s. 6.

Tablo 10'daki verilerden de anlaşıldığı gibi, hububat ekim alanları ve üretim miktarları yıldan yıla farklılık göstermektedir. Buğday ekilen topraklardaki verimlilik, tarım girdilerindeki iyileşmeye paralel olarak yükseldi. Türkiye'de ortalama olarak hektar başına buğday üretimi, 1926'da 690, 1927'de 550, 1928'de 580, 1929'da 980, 1930'da 920, 1931'de 1010 kg. olarak gerçekleşti (496). Ancak, birim alandan alınan verim, diğer ülkelere göre Türkiye'de çok azdı. Ş. Süreyya (Aydemir)e

(495) Feridun ERGİN, Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi, İstanbul, 1977, s. 24.

(496) Ç. KEYDER, a.g.e., s. 96.

göre, Buğday'dan hektar başına alınan verim Türkiye'de ortalama 600 kğ. iken, Bulgaristan'da 1300, İtalya'da 1400, İngiltere'de 2300, Danimarka'da 3300, Almanya'da 2100, Fransa'da 1600, Yunanistan'da 930 kğ. dir (497).

Başbakan İsmet Paşa, 9 Kasım 1929 tarihinde T.E.M.M.'de yaptığı konuşmada buğday üretimi, ithalâtı ve bu konuda Hükümet'in izlediği politikayı şu sözleri ile açıkladı (498).

" Buğdayı bilhassa himaye ettiğimiz doğrudur. Buğday politikasının bu güne kadar neticeleri ferah verecek bir haldedir. 1340'ta 18, 1341 de 19 milyon liralık ithalât 1926 da 2,5 milyon 1927 de 868 bin ve kurak senesi olan 1928 de 5 milyon liralık ithalât gösterdi. Un ithali 1339'da 3 milyon, 1928'de 18 bin liralıktır. Bizim halkımızın % 70'i çiftçidir. Takip ettiğimiz himaye sistemi % 70 çiftçiyi kuvvetlendirecek bununla alâkadar olan % 20'den fazla sair müstahsilleri sarsmayacak bir yoldur (Bravo sesleri) Senelerden beri takip ettiğimiz buğday himayesinden milletimizin % 70 işinin sefaleti bedeline olarak vaz geçemeyeceğiz (alkışlar). Bu memleketin her türlü inlaşafı ziraatten çıkan servete istinat eder. Türk köylüsünü zengin etmeye çalışmak siyasetimizin ana hatlarındanındır."

1920'lerde Tarımın Türkiye'nin "dayandığı ve güvendiği" birinci ve en önemli kaynak olduğunu vurgulayan K. Krüger, 762.736 kilometrekare olan Türkiye yüzölçümünün % 36'sını çayırlar ve otlaklarını % 12'sini taşlık kayalık bölgelerin, % 2 kadarını da bataklık arazinin oluşturduğunu, ekili alanın % 92'sinin tahıla, ancak % 3'ünün sebzeçiliğe ayrıldığını yazmaktadır (499). 1927 Tarım Sayıma'na göre, 43.637.727 dönüm olan ekilen tarım arazisi, Türkiye'nin yüzölçümünün % 4.86'sı kadardır. Toplam ekili arazinin % 89,5'inde tahıllar, % 3,9'unda baklagiller, % 6,6'sında ise sanai bitkileri ekimi yapılmaktadır. Tahıl ürünleri arasında %57,2 si buğday, %25,8'i arpa, %4,4'ü çavdar, %2,8'i darı, %2,6'sında yu-

(497) "Buğdaycılığımız geri ve ekstansiftir: Çok eker fakat az mahsul alırız; Yeni tarlalar açmadan evvel çiftçiliğimizi enstansifletirmeliyiz; Entansif çiftçilik demek makine, islah edilmiş tohum ve fennî ziraat usulü demektir". Bkz.: Şevket Süreyya (AYDEMİR), Cihan İktisatıyatında Türkiye, Ankara, 1931, s. 16'daki grafik ve yazı.

(498) İsmet Paşa'nın Siyasi ve İctimai Nutukları, s. 257.

(499) K. KRÜGER, Kemalist Türkiye ve Ortadoğu (Çev.: Nihal ÖNAL), Ankara, 1981, s. 54-55 vd. (Bu kitabın birinci baskısı 1932 yılında Berlin'de yayınlanmıştır).

laf ekimi, baklagiller arasında %38,7 si burçak, %16,1'i nohut, %15,7'sinde fasulye ekilmektedir. 2.804.104 dönüm olan Sanaî bitkileri ekiminin %35,3'ünde pamuk, %24,6'sında tütün, %16,4'ünde susam, %6'sında afyon %4,8'inde de patates tarımı yapılmaktadır(500).

Tarım ürünlerinin ekim oranları dağılımı da bölgelere göre değişiklik göstermektedir. Sanaî bitkileri ekimi dördüncü tarım bölgesinde (Akdeniz tarafı) %21,8'dir. Ekili araziler genel toplamına göre sanaî bitkilerin en çok ekildiği illerden, Adana %46,8, Mersin %30,9, Osmaniye %20,5, İzmir %18,4, Manisa %13,9, Antalya %13,8, Muğla %13,6 oranına sahiptir. Baklagillerin ekimi ise İzmir'de %13,8, Denizli'de %10,5 gibi yüksek bir oranda ekilmektedir. Tahılların ekilişinde en büyük oran sırasıyla %97,1 ve %96,5 olmak üzere beşinci ve altıncı bölgeler (Doğu Anadolu) ile %95,2 olmak üzere birinci bölgede (Merkezi Anadolu'nun Kuzeyi) gelmektedir (501).

Türkiye yüzölçümünün toplam %4,86'sı tarıma açılabilmiş, bu oran, altına tarım bölgesinde (Doğu Anadolu'nun Güneyi) %1,44, beşinci bölgede (Doğu Anadolu'nun Kuzeyi) %2,78 dir. En fazla ekilebilen arazi ise Kocaeli ve Bursa'da %9,43, ve ikinci tarım bölgesinde %7,16'yı bulmaktadır (502).

1927 Tarım Sayımı sonuçlarına göre, tarımsal üretimin toplam miktarları (503) ve birim alandan alınan ortalama verim bölgelere, illere göre farklılık göstermektedir. Tahıllarda, Türkiye'de 1927 yılında on dönümden alınan verim 614 kğ. iken, en fazla randıman Kocaeli ve Bursa illerinde, 750 kğ., en aşağı randıman ise 466 kg., olmak üzere birinci tarım bölgesinde görülmektedir(504). Bütün Türkiye için baklagillerde ortalama verim on dönümde 576kg. dır. Sanaî bitkilerinde Türkiye'de ortalama randıman 583 kg. dır. Baklagillerin ve sanaî bitkiler üretiminde çeşitli bölge ve illerin ortalama verimleri; toprağın yapısına, iklim koşullarına, tarımsal üretimde kullanılan girdilere ya da tarım teknolojisindeki

(500) DiE, 1927 Tarım Sayımı, s. XIV.

(501) a.g.e., s. XIV.

(502) a.g.e., s. XIV.

(503) Türkiye'de 1927 yılında başlıca ürünlerin toplandığı coğrafi bölgeler ve tarımsal üretim miktarları için bkz.: a.g.e., s. XV-XVII.

(504) Daha geniş bilgi için bkz.: a.g.e., s. XVII- XVIII.

farklılıklardan dolayı birbirinden çok ayrıdır. Sanâî bitkileri üretiminde, Bursa ve Kocaeli illerinde her on dönümden 1112 kğ. ürün alınırken, Merkezi Anadolunun batı tarafında bu miktar 572 kğ.a inmektedir (505).

1920'li yıllarda hububat, baklagiller ve sanâî bitkilerinin ekim alanları ve üretim miktarları genel olarak artmakla birlikte, yıldan yıla farklılık göstermektedir. Örneğin, Türkiye'de 1925 yılında 21.197 hektarlık bir alana piriñ ekimi yapılmış ve 29.857 ton ürün alınmıştır. 1929'da ise 19.700 hektarlık bir araziden 40.356 ton piriñ üretimi sağlanabilmiştir (506). Baklagillerin ekim alanları ve alınan ürün miktarları da yıldan yıla değişmektedir.

Tablo 11 : Baklagillerin Ekimi ve Üretim (1925 - 1929)

SENELER	Bakla		Bezelye		Nohut		Fasulye	
	Hektar	Ton	Hektar	Ton	Hektar	Ton	Hektar	Ton
1925	49 279	25 403	487	335	61 117	39 430	64 646	24 116
1926	108 096	35 753	1 035	464	28 184	26 436	32 137	37 564
1927	21 372	19 656	1 193	479	28 095	12 272	27 463	11 633
1928	58 100	28 656	400	1 052	34 400	18 222	81 300	55 617
1929	49 100	32 823	500	650	53 100	51 969	54 900	82 322

KAYNAK: BAŞVEKÂLET İSTATİSTİK UMUM MÜDÜRLÜĞÜ,

Tarla Mahsulleri İstatistiği (1937-1939), Ankara 1940,

Tablo 10'da görüldüğü gibi, 1925 yılında 49.270 hektar alana ekilen baklanın üretimi 25.403 ton iken, 1929'da hemen hemen

(505) Bkz.: a.g.e., s. XVIII. Hububat, baklagiller ve sanâî bitkilerinin ekim alanlarında ve üretim miktarlarında 1929 sonrasında görülen artışlar için bkz.: DİE, Tarım İstatistikleri (1934-1937), s. 6 vd.

(506) Daha geniş bilgi için bkz.: DİE, Tarla Mahsulleri İstatistiği, (1937-1939), s. 7.

aynı ekim alanından 3,3 katı fazla ürün alınmıştır. Fasulye ve diğer ürünlerde de ekim alanına bağlı olmayan üretim dalgalanmaları gözlenmektedir. Mercimek, börülce, fik, burçak gibi baklagillerde de yine, üretim alanına bağlı olarak elde edilen üretim miktarının genel artışı yanında, yine elde edilen üretimin yıllara göre değiştiğini istatistikî verilerden çıkartabilmekteyiz (507).

1925 - 1929 tarihleri arasında Türkiye'deki sanâî bitkilerinin ekim alanları ve üretim miktarlarında bir artma görülmekle birlikte, yıllara göre bu gruptaki tarımsal üretimde de farklılık bulunmaktadır (508).

1920'li yıllarda Türkiye'nin temel ihraç ürünlerinden olan tütün, üzüm, pamuk ve fındık gibi tarım ürünleri üretiminde önemli gelişmeler görüldü. 1922 - 1927 yıllarında tütün üretimi 20.544 ton'dan 64.393 tona, üzümde 37.400 tondan 40.000 tona çıktı. İncirde, 28.200 tondan 23.000 tona bir gerileme oldu. Misak-ı Millî sınırları içinde 1914 öncesinde pamuk üretimi 180.000 balya, işgal yıllarında 20.000 tona düşen üretim, 120.000 ton'a çıktı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında zeytin rekoltesi 145 milyon kilo, fındık rekoltesi ise, 25 - 40 milyon kiloyu bulmaktaydı (509).

1923 - 1929 döneminde Türkiye'nin ihracatı içinde tarım ürünlerinin payı %86,3, sanayi mallarının toplam ihracat içindeki payı ise %8,6 kadardır (510). Tarımsal ihraç ürünlerinden en ö-

(507) Bkz.: a.g.e., s. 9

(508) Sanâî bitkileri ekim alanları ve üretim miktarları hakkında bkz.: a.g.e., s. 10 - 11.

(509) F. ERGİN, a.g.e., s. 24. 1920'lerde Türkiye'de üretilen ihraç ürünleri miktarları ve ihracatı hakkında bkz. Ç. KEYDER, a.g.e., s. 60 - 66.

(510) Cumhuriyet'in ilk yedi yılında ticaret dengesi devamlı açık vermiştir. Bunun nedenleri arasında, savaş sonrası dönemde ithal talebinin serbest kalması ile Lozan Antlaşması hükümlerine göre devam eden düşük gümrük tarifeleridir. Bkz.: Tuğrul ÖZGÜR - Kenan MORTAN, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri" Para Dergisi: Atatürk Özel Sayısı, S. 6 (Kasım 1981), s. 29 (İncelemenin tümü için bkz.: Ss. 28 - 31; Necdet SERİN "Türkiye'de Dış Ticaret", Türkiye Ekonomisinin 50 Yılı Semineri (Bursa İ.T.İ.A. tarafından düzenlenmiştir), İstanbul, 1972, Ss. 373 - 391 (Türkiye'nin 1920'li yıllardaki ithalât ve ihracatı için bkz.: Tablo: 1, s. 376).

nemlisi olan Tütün, Türkiye'nin toplam ihracat gelirlerinin %25-%35'ini oluşturmaktadır (511). Her biri ayrı bir araştırma konusu olabilecek boyutta olan pamuk, tütün, incir, üzüm, fındık gibi tarımsal ihraç ürünlerinden tütünün ekimi ve üretiminde Cumhuriyet'in ilk yıllarında görülen gelişme Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12 : Tütün Ekimi ve Üretimi (1914 - 1934)

Yıl	Üretim (Kg.)	Bir dönümden alınan verim (Kg.)	Ekilen arazi	Ekim yapan köy sayısı	Çiftçi sayısı
1914	42 759 880	80	529 290	11 015	132 695
1915	12 963 315	73	177 528	7 517	63 419
1916	13 551 172	70	193 776	8 359	65 555
1917	15 517 310	72	214 289	9 181	68 829
1918	18 535 029	73	255 715	9 737	93 041
1919	19 656 668	79	245 280	8 001	80 858
1920	29 142 868	81	361 717	7 297	100 773
1921	15 579 592	68	228 155	7 185	80 252
1922	20 544 111	75	275 680	9 560	102 028
1923	26 090 033	74	351 521	12 108	125 542
1924	51 869 959	80	644 021	13 321	175 962
1925	56 293 901	84	662 876	11 361	179 651
1926	54 319 118	77	700 818	9 288	169 266
1927	69 603 894	78	886 052	9 261	148 496
1928	43 034 745	64	662 100	4 661	110 782
1929	36 503 307	69	526 474	3 998	81 550
1930	47 210 890	66	708 559	5 083	99 704
1931	51 111 051	68	746 833	6 565	119 756
1932	18 040 212	64	279 745	3 034	48 875
1933	40 148 007	78	510 368	4 360	84 589
1934	35 678 127	73	486 472	4 148	86 522

KAYNAK : EAŞBAKANLIK İSTATİSTİK GENEL MÜDÜRLÜĞÜ,
Tarım İstatistikleri (1928 - 1934), Ankara, 1936, s. 126.

Tablo 12'de görüldüğü gibi, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele sırasında tütün ekim alanlarında bir daralma ve üretimde azalma olmuştur. 1923 yılından başlayarak tütün ekim alanlarında bir genişleme ve üretimde yükselme (1932 yılı dışında) başlamıştır. Birim alandan alınan ürün miktarında bir gelişme olmamıştır. Genel üretim miktarı yıldan yıla değişmiştir. Üretimdeki artış, ekim alanlarının genişlemesinin bir sonucudur. Tütün ekimi yapan köy sayısı 1924'den sonra azalmıştır. Ayrıca, her çiftçinin ekti-

ği ortalama tütün arazisi ve üretiminde bir artış olduğu istatistik verilerden anlaşılmaktadır. (512).

1925 tarihinde çıkartılan Şeker Kanunu'ndan sonra, iç piyasanın şeker ihtiyacını karşılamak yolunda ilerlemeler sağlanmıştır. Daha önce ithal edilen şekerin 1927'de 5.100, 1928'de 5000, 1929'da 8.050 tonu Türkiye'de üretilebilmiştir. Şeker sanayiinin gelişmesi ile, 1934 yılında Türkiye'nin ortalama şeker tüketimi olan 50-60 bin ton civarındaki tüketimi iç piyasadan sağlayabileceği ileri sürülmektedir(513). Sanayideki bu gelişme, şeker pancarı üretiminin yaygın bir şekilde ekimini ve üretimini de başlatmıştır. Şeker fabrikaları hammaddesini güven altına almak için, bir tarım örgütü kurarak, entansif tarımın Türkiye'deki gelişmesinde etkili olmuştur(514).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında pamuk ıslah ve çoğaltma istasyonları kurulmuştur. 1926'da Adana'da iki pamuk istasyonu kurularak, dejenere olmuş Amerikan pamuk tohumlarının yerine Türkiye şartlarına uyacak cinslerin bulunması için çaba harcanmıştır. Pamuk üretimine büyük önem verilerek, tarımın teknikleştirilmesi ve hastalıklarla mücadele (515) Cumhuriyet hükümetlerinin başta gelen görevi sayılmıştır.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı, hububat ekimi yapan ve hayvancılıkla uğraşan Türk köylüsünün geçinme ve üretim durumunu önemli ölçüde geriletmişti halde (516), sanayisi Türkiye'de de kurulan şe-

(512) Bkz.: DİE, Tarım İstatistikleri (1928-1934), s. 126.

(513) Bkz.: Şevket Süreyya (AYDEMİR), "Millî İktisat Plânı ve Şeker Sanayimiz"Kadro, c. II, S. 24 (Birinci Kânun 1933), s.10 (Ss. 5-13).

(514) Daha geniş bilgi için bkz.: Orhan ÜÇÜK, Münici AKINCI, Sabri MALKOÇ, Cumhuriyetin 50. Yılında Şeker Sanayimiz, Ankara, 1973, s. 66-71.

(515) Bkz.: Antoine ZİSCHKA, Pamuk için Gizli Harp, (Çev.: İskeçeli Hasan ERDİNÇ), İstanbul, 1937, s. 140 vd.

(516) Bkz.: İlhan TEKELİ - Selim İLKİN, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Ankara, 1983. 1920'li yıllarda Tarım ve tarım sorunları hakkında bkz.: (Aynı kitap içinde) İktisat Vekili Şakir (KESEBİR), "İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor", Ankara, 1930. Ss.229-559; K. KÖKKAYA, a.g.e., s. 14-18, 56-58.

ker pancarı üreten çiftçiyi fazla etkilememiştir (517).

"1923- 1929 dönemini "açık ekonomi koşullarında yeniden inşa", olarak tanımlayan Korkut Boratav, bu yılların tarımsal üretim bakımından "altın yıllar olarak" kabul edilebileceğini (518) vurgulamaktadır. Boratav'a göre, Türkiye'de 1920'li yıllarda sanayinin gelişme hızı ortalama %8,5, "1924- 1929 yılları arasında tarımsal hasılanın yıllık büyüme hızlarının ortalaması %16,2'yi buluyordu"(519). Türkiye savaşın yaptığı tahribatı ve ekonomideki genel çöküntüyü tarım kesiminin dinamizmi sayesinde gerçekleştirebilmiştir. Türkiye'nin tarımsal üretimi, 1923- 1925 yılları arasında Birinci Dünya Savaşı öncesindeki üretim hacmine ulaştı ve bu yıllardan sonra da giderek arttı. Bu olumlu gelişmede 1920'li yıllarda Cumhuriyet hükümetlerinin izlediği tarım politikası ile birlikte barış koşullarının sağladığı çalışma ortamının da payı büyüktür(520). "Cumhuriyet'in ilân edildiği vakit bir avuç tohum ve bir topal 8-küzden bile mahrum olan Eskişehir'de her köylünün 100- 1000 dönüm toprak ekmeğe başladığı" 1923 yılına kadar yapılan "Nuh Peygamber Ziraati"nde önemli gelişmelerin görüldüğü anlatılmaktadır (521).

Tarımsal üretimin artması ile birlikte, Türkiye'nin ithalata tında tarım ürünlerinin payı giderek azalmıştır (522). Örneğin, 1926'da tahılların toplam ithalat içindeki payı %2,6'ya inmiştir. Türkiye'nin ihraç ettiği ürünlerden "Tütün, kuru üzüm, pamuk, incir, fındık, yün, yumurta, toplam ihracatın %60- 72'sini", sanai tüketim malları ise ithalatın büyük bir bölümünü oluşturuyordu. "Türkiye, dünya ekonomisine, esas olarak hammadde ihraç edip, sanai tüketim malı ithal ederek katılıyordu" (523).

-
- (517) "Alpullu civarında şeker yetiştiren köylü memnun... Fakat pancarcı olmayan köylüler bu sene asla düşünemeyecekleri, kadar büyük bir fiyat düşüşü karşısında şaşırmış kalmışlar..." Bkz. Ahmet Hamdi BAŞAR, Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye, İstanbul, 1981, s. 85.
- (518) K. BORATAV, Türkiye İktisat., s. 37- 38.
- (519) a.g.e , s. 39. Ayrıca bkz.: AKBANK, a.g.e ., s. 46- 47.
- (520) a.g.e ., s. 38.
- (521) Bkz.: C.H.P. ESKİŞEHİR İL YÖNETİM KURULU, Cumhuriyet'in 15inci Yılında Eskişehir, İstanbul, 1938, s. 37- 80. Eskişehir'de ekim alanlarındaki genişleme ve üretimdeki artışlar hakkında bkz.: a.g.e, s. 57- 60.
- (522) Bkz.: AKBANK, a.g.e, s.14- 15; 21.
- (523) K. BORATAV, a.g.e, s. 38

1927 yılında Türkiye'de faal nüfus başına millî gelir ortalama 416 lira, tarım sektöründe 238 lira, tarım dışı sektörlerde 1.053 lira idi (524). 1933-1934 yıllarında Türkiye'de kişi başına millî gelir 73 lira 56 kuruş olarak hesaplanmış iken, bu miktar 1927'de Bulgaristan'da 129, Romanya'da 197, Macaristan'da 215, Belçika'da 443, Hollanda'da 792, 1928'de Amerika Birleşik Devletleri'nde 1.557 lirayı buluyordu (525). Bu rakamlardan da anlaşılacağı gibi, Türk çiftçisinin 1920'lerde tarımsal üretimden sağladığı gelir düzeyi diğer ülkelerinkinden bir hayli düşüktür. Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarım üretim tekniğinin yenileştirilememesi ve birim alandan alınan verimin artırılmamasının en temel nedenlerinden birisi de bize göre, sermaye kıtlığıdır.

Sonuç olarak, 1920'lerde Türkiye'nin tarımsal üretimi önemli ölçüde artmıştır. Ancak bu artış daha çok ekilen tarım alanlarının genişlemesinden kaynaklanmıştır. Birim alandan alınan ürün miktarlarındaki yükselme çok sınırlıdır. Tarımsal üretimde yıllara göre büyük dalgalanmalar görülmektedir. Tarım sektörü, 1930'lardaki sanayî hamlesini başlatacak olan sermaye birikimini 1923-1929 döneminde hazırlamıştır diyebiliriz.

---

(524) AKBANK, a.g.e, s. 13.

(525) ULUSAL EKONOMİ ve ARTTIRMA KURUMU, Halk için İktisadi Bilgiler, c. II, s. 198-200. Ayrıca Ekz.: AKBANK, a.g.e., s.37.

B. HAYVANCILIK

Cumhuriyet Türkiye'sinin devraldığı hayvan varlığının uzun süren savaşlarda yarı yarıya azaldığını daha önce belirttik. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nin son yıllarında hayvancılığa da önem verilmediği için, hayvanların soyları bozulmuş ve bunlardan alınan verim de giderek düşmüştür (526).

Ekili alanların 1920 li yıllarda çok az olduğu Türkiye'de mer'a hayvancılığı yaygındır. İsmail Hürev, hayvancılığın önemi konusunda şu bilgileri vermektedir (527).

"Türkiye'de zati iktisatca kurulmuş sahalarda köylü işletmesi hayvancılığa göre kurulmuştur. İşletmede mesai yetiştirme üzerinde teksif edilmiştir. Ziraat ya pek cuz'i veya tali derecede ehemmiyeti haizdir ve ancak zatî istihlak maddelerinin temini maksadıyla yapılmaktadır."

Anadolu'da ulaştırma imkanlarının yetersizliği nedeniyle hayvanlar ve ürünleri daha kolay pazarlanabiliyordu. Ayrıca, korunmaları ve beslenmeleri de daha az riskliydi. Bununla birlikte halkın yaşama biçimi hayvancılığı daha uygun bir geçim aracı haline getiriyordu. Anadolu'da o yıllarda söylenen bir mani halkın bu konudaki yaklaşımını belirtmesi açısından ilginçtir (528).

"Bağ dikme bağlanırsın
Ekin ekme eylenirsin
Sür keçiyi çek deveyi
Gittikçe beylenirsin."

Türkiye'de 1923 yılında 17,2, 1924'de 19,5, 1925'de 21,5, 1926'da 30,9, 1927'de 32,9, 1928'de 31, 1929'da 28,2 milyon başvergiye tâbi hayvan vardı (529). Bu rakamlardan da anlaşılacağı gibi, 1920'lerde hayvan varlığı bir artış göstermiştir. Türkiye'

(526) Bkz. HÜSEYİN KÂZIM, Ziraat Albümü, İstanbul, 1329, s. 91.

(527) İsmail Hürev (TÖKİN), "Anadolu'da Ziraat İşletme Şekilleri," Kadro, c. II (Tıpkıbasım), S. 24 (Birinci Kânun 1933), s. 25, (Ss. 25-32).

(528) a.g.m., s. 26.

(529) 1923, 1924 ve 1925 senelerinde yalnız koyun, keçi, tiftik keçisi ve deve vergiye tâbi idi. Bkz.: Namık Zeki ARAL, "Hayvan Serveti," Siyasi İlimler Mecmuası, Yıl XVI, S.185 (Ağustos 1946), s. 259-260 (Ss. 258-268).

deki mevcut hayvan sayısının bu miktarların üzerinde olduğunu da tahmin edebiliriz.

1927 Tarım Sayımı sonuçlarına göre Türkiye'de her çiftçi ailesine ortalama olarak (kümes ve çeki hayvanları dışında), 15 hayvan düşmektedir. Tarım bölgelerine göre hayvan varlığı farklılık göstermektedir. Bazı illerimizde çiftçi ailesi başına düşen hayvan sayısı genel ortalamanın üzerindedir. Bu iller, Aksaray'da 26, Urfa'da 26, Ankara'da 25, Konya'da 24, Afyonkarahisar'da 22, Van'da 22, Eskişehir'de 22, Diyarbakır'da 21' baştır. Çiftçi ailesi başına düşen çiftlik hayvanlarından genel ortalamanın çok altında olan iller de şunlardır; Rize'de 4, Trabzon'da 5, Giresun'da 7, Gümüşhane'de 8, Bursa'da 8,5, Samsun'da 9, Artvin'de 9, Sinop'ta 9,5 adettir. 1927 Sayımı, Türkiye'nin VII. tarım bölgesinde (Karadeniz sahili) çiftçi ailesi başına ortalama 8,7 ile en az, Orta Anadolu ve Doğu Anadolu'nun güneyinde ise hayvancılığın yoğun olduğunu göstermektedir (530).

1927 Tarım Sayımı'na göre, Türkiye'de 25.712.591 baş (kümes hayvanları dışında) olan çiftlik hayvanlarının toplam kıymeti 409.000.566 TL. olarak tahmin edilmiştir (531). Türkiye'deki başlıca hayvanların sayısı Tablo: 13' de görülmektedir.

Tablo 13: 1927 Tarım Sayımı'na Göre Türkiye'deki Hayvan Miktarı

<u>Cins</u>	<u>Adet</u>	<u>Cins</u>	<u>Adet</u>
Koyun	10.166.444	Manda	340.438
Keçi	6.853.356	Öküz	2.616.089
Tiftikkeçi	2.571.548	Beygir	183.116
İnek	2.301.545	Eşek	1.096.422
Dana	1.105.106	Deve	75.000

KAYNAK: DİE, 1927 Tarım Sayımı, s. XIX; K.KRÜGER, Kemalist Türkiye ve Ortadoğu, (Çev.: Nihal ÖNAL), İstanbul, 1981, s.58.

(530) DİE, 1927 Tarım Sayımı, s. XIV.

(531) DİE, 1927 Tarım Sayımı, s. XIX. Hayvancılığın Türkiye ekonomisi içindeki yeri için ayrıca bkz.: Selâhattin Batu, "Hayvan Ekonomisi", Türkiye Ekonomisinin Başlıca Meseleleri (Türk İktisat Cemiyeti'nde verilmiş konferansların hulasaları"), Ankara, 1944, Ss. 90-106.

1920'li yıllarda Türkiye'nin ekonomisi bakımından hayvancılığın önemi büyüktür. Bunu açıklayabilmek için, hayvan ürünlerinin dış ticaretimizdeki payını burada belirtmekle yetineceğiz. Üretimini yaptığımız hayvan ürünleri arasında özellikle canlı hayvan, yumurta, tiftik, yün ve deri dış ticaretimizde önemli bir yer tutmaktadır. İncelediğimiz dönemin son dört yılında dış ticaretimizde canlı hayvan ve ürünlerinden elde edilen gelir Tablo 14'de görülmektedir.

Tablo 14: İhraç Edilen Canlı Hayvan ve Ürünlerinin Değeri (1926-1929)

Yıllar	Canlı Hayvanlar Lira	Yün Lira	Tiftik Lira	Deri Lira	Yumurta Lira	Diğer Ürünler Lira
1926	3.835.192	2.386.529	6.468.735	1.782.640	4.613.750	4.530.036
1927	4.336.370	2.435.191	7.093.875	1.836.490	5.434.623	2.909.093
1928	2.703.010	4.223.740	7.430.334	3.833.826	6.040.156	4.654.480
1929	4.779.409	5.054.627	4.342.083	3.307.703	6.528.191	2.900.598

KAYNAK: Cemal ARITMAN "Millî İktisadiyatımızda Hayvancılık ve Türkiye'de Hayvancılığın İnkişaf İmkânları" Ülkü Dergisi, c.XVI, s.95 (İkinci kanun 1941), s. 456 (Konferansın tümü için bkz.: Ss. 454-464).

Tablo 14'de görüldüğü gibi, hayvan ürünlerinden, dış ticaretimizdeki en yüksek değere sahip ürün tiftiktir (532). Bunu sırasıyla yumurta, canlı hayvan, yün ve deri ihracatı izlemektedir. 1923-1929 döneminde Türkiye'nin ihracat değerinin (533) %85-90'ını tarım ürünlerinden sağlanıyordu. İhraç edilen hayvan ürünleri tutarı ile toplam ihracatımız karşılaştırıldığında hayvancılığın Türkiye

(532) 1938'e kadar tiftik keçileri yalnız yurdumuzda yetişiyor ve bu keçilere Ankara keçisi deniyordu. İlk olarak 1938'de İngilizler, daha sonra da A.B.D. ve Avusturyalılar Anadolu'dan götürdükleri Ankara keçilerini kendi ülkelerinde yetiştirerek Türkiye'nin bu tekeline son verdiler. Ekz.: Fırat CENGİZ "Türkiye'de Ankara Keçisi Yetiştiriciliği" Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, c. 9, s.2441 (Ss. 2441-2443).

(533) 1923-1929 yılları arasında Türkiye'nin ihracat ve ithalatı (Milyon TL.) şöyle gerçekleşmiştir:

ekonomisi içindeki önemi açık- seçik anlaşılır. Çelik Aruoba'ya göre (534):

1924 yılında bitkisel üretim değeri/hayvansal üretim değeri oranı 0.69 dur. Bu oranın 1930'lu yılların sonunda 1 dolayına yükseldiği gözlenmektedir. Oysa bu oran bugün 2.5'dir."

1931'de toplanan Birinci Ziraat Kongresi Raporları'nda, Türkiye'deki hayvancılık her türlü sorunları ile birlikte ele alınmıştır (535). Örneğin, "Sütçülük" ile ilgili "Encümen raporunda genel olarak Türkiye'nin tarımsal üretim miktarının değeri ile yalnızca süt üretiminin değeri karşılaştırılmaktadır. Türkiye'nin 1920'li yıllardaki önemli tarım ürünlerinin üretim değerleri Tablo 15'de verilmiştir.

Tablo 15: Bazı Tarımsal Ürünlerin Üretim Değeri (1925- 1930)

Üretim Yılı	Ürünün Cinsi	Kıymeti (Milyon TL.)
1925	Yaş üzüm	17
1927	Hububat	234.5
1927	Sanâî bitkisi	92
1927	Bakliyat	100
1927	Ham pamuk	9.6
1927	Yaprak tütün	66.5
1929	Zeytin	25.5
1929	Zeytinyağı	21
1929	İncir	4.5
1930	Kabuklu fındık	7.5

Yıl	İhracat	İthalat	Açık (-)	İhracatın ithalata oranı %
1923	85	145	- 60	59
1924	159	194	- 35	80
1925	192	242	- 40	80
1926	186	235	- 48	80
1927	158	211	- 53	74
1928	174	224	- 50	78
1929	155	256	- 101	60

534) Bkz.: M.A.AYSAN, Atatürk'ün Ekonomi Politikası, s. 107, Ek 3. C. Aruoba, a.g.m., s. 82- 83.

535) "Sütçülük, Tavukçuluk, Arıcılık, İpek böceği, Koyun, Kara Sığır ve Manda, At, Çayır ve Yonca Hayvan Hastalıkları" vb.konulardaki bilgiler ve alınan kararlar için bkz.: MİLLÎ İKTİSAT ve TARSARUF CEMİYETİ, a.g.e., c. 2, s. 1374- 1898.

KAYNAK: "Sütçülük" Encümen Raporu", MİLLÎ İKTİSAT ve TASARRUF CEMİYETİ, 1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, c. 2, Ankara, Tarihsiz, s. 1460 (Ss. 1460-1464).

Tablo 15'de görüldüğü gibi, üretim değeri en yüksek olan tarımsal ürünler sırasıyla, hububat, bakliyat, sanai bitkileri ve yaprak tütündür. Sütçülük hakkındaki Encümen Raporu'na göre (536), 1928 yılında Türkiye'de mevcut süt hayvanı miktarı ile "asgarî bir hesapla, istihsali mümkün olan süt miktarı (98) milyon liradır." Süt üretimi ve üretim kıymeti hakkında yapılan bu tahminlerden de anlaşıldığı gibi, 1920'lerde Türkiye'deki hayvanların sayısından öte, hayvan başına alınan ürün miktarının azlığı en önemli sorunu teşkil etmektedir. Hayvanların iyi beslenmemesi, cinslerinin bozulmuş olması, bilgisizlik, parasızlık, sayım vergisi, hayvan hastalıkları vb. nedenlerden (537) dolayı hayvansal üretim istenilen düzeye çıkarılamamıştır. Ancak, Cumhuriyet'in ilk yıllarında özellikle hayvan hastalıkları ile mücadele konusunda önemli başarıların sağlandığını ve hayvan ıslah çalışmalarına başlandığını da belirtmemiz yerinde olur.

C.H.P.'nin Mayıs 1935'deki Dördüncü Kurultay Görüşmeleri sırasında, Tarım Bakanı Muhsis Erkmen, hayvan hastalıklarının önlenmesi konusunda şu bilgileri vermektedir (538).

"... 1920'de, yılda 25.000 hayvan vebanın kurbanı olurken ve vebanın yayılmasını önlemek için ayrıca 9-10 bin hayvan öldürülürken bu miktar 1930'da 2000 ilâ 2500'e inmiş, 1933 te yine sıfır olmuştur... Hayvan hastalıkları savaşında ruam da, ilk defa Cumhuriyet'in üzerine el koyduğu bir hastalıktır, evvelce ruamla hiç meşgul bile olunmamıştı... Ecnebi kitapları Türkiye'de ruam'ı % 70-80 nisbetinde gösteriyordu. Bizim de kanaatimiz aşağı yukarı böyle idi. Bunun savaşına geçen yıl başlamış bulunuyoruz..."

-
- (536) a.g.e., s. 1460. 1920 li yıllarda Türkiye'deki Sütçülük, sorunları ve çözüm yolları hakkında bkz.: a.g.e., s.1460-1464.
- (537) Örneğin, "Karasığır ve Manda" hakkındaki Encümen Raporu için bkz.: a.g.e., s. 1763-1766.
- (538) C.H.P. Dördüncü Kurultay Görüşmeleri Tutulgası (9-16 Mayıs 1935), Ankara, 1935, s. 174. Hayvan ıslah çalışmaları, özellikle de hayvan hastalıklarının önlenmesinde Cumhuriyet yöneticilerin yaptıkları çalışmalar ve kazandıkları başarılar için bkz.: C.H.P. Onbeşinci Yıl Kitabı, s. 453-488 ("On beş senede neler yaptık").

Gerçekten de, Cumhuriyet'in ilk yıllarında hayvancılığın geliştirilmesi için, daha önce de belirttiğimiz gibi önemli çabalar harcanmıştır. Örneğin, kültür ırkı sığır yetiştirilmesine ilk kez 1925 yılında Karacabey Harası'nda başlanmıştır. Bu amaçla, "Avusturya'dan 5 erkek ve 12 baş dişi Montofon ile Macaristan'dan 5 baş erkek ve 10 baş dişi Benihad sığırı" getirilmiştir (539).

1920'li yıllarda Türkiye'nin hayvansal ürünleri ihracatının önemli ölçüde arttığını daha önce belirttik. Yabancı bir kaynaktan da bu konuda ayrıntılı bilgiler verilmektedir (540). Örneğin Arı balı hakkında bu kitapta şöyle denilmektedir (541).

"Türk arı balı, saflığı nedeniyle, dış pazarlarda çok aranır, İspanya ve Brezilya balından üstündür ve Kuzey Afrika'dan gelen ballara göre kalitesi daha iyidir".

1920'lerde ipek endüstrisi devamlı bir şekilde gelişmesine ve ürünün önemli bir kısmının iç pazarlarda tüketilmiş olmasına karşın, bu ürünün ihracatı da önemli ölçüde artmıştır. 1923 yılında 188.460 ton ham ipek ihracatı yapılarak, 1.920.553 lira gelir elde edilebilmiş iken, bu miktar 1928 yılında 588.993 ton'a çikartılarak, 2.033.892 liralık gelir sağlanmıştır (542).

1920'li yıllarda küsbe ihracatının da sürekli bir biçimde artması, Türkiye'deki besi ve süt hayvancılığının öneminin henüz tam olarak anlaşılamadığını göstermektedir. İngiltere'ye, Almanya'ya hatta Yunanistan'a bile küsbe dışsatımı yapılmıştır. Örneğin, 1928 yılında Yunanistan'a 129.976 TL. değerinde 7.892 ton küsbe ihraç edilmiştir (543).

-
- (539) Numan AKMAN "Cumhuriyet Döneminde Sığircılık", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, c. 9, s. 2431 (Ss. 2430-2436).
- (540) Ekz.: Dragoslov - P. MIHASLOVİC, La Nouvelle Turquie Economique (Celal Bayar'ın Önsözü Ss. IX-XIV), Beograd, 1937, s. 90-96, Hayvancılık için bkz.: a.g.e., s. 96-104.
- (541) a.g.e., s. 96. Bu yayına göre, Türkiye'nin arı balı ihracatı 1924 yılında 361.700 kg.'dan, 1928'de 115.530 kg.'a inmiştir.
- (542) Türkiye'de 1923 yılında 300.000 m ipeklî kumaş üretimi yapılabiliyordu. İpek endüstrinin gelişmesi ile bu miktar, 1932'de 1.166.000 m.'ye yükselmiştir. Ekz.: a.g.e., s. 94-95.
- (543) Ekz.: a.g.e., s. 93.

Hayvancılık konusunda sonuç olarak şunu söylebiliriz; 1920'li yıllarda Türkiye ekonomisinde hayvansal üretim önemli bir paya sahiptir. Ülkemizde mevcut hayvanların sayıları bu dönemde önemli ölçüde artmıştır. Mer'a hayvancılığı yaygındır ve hayvan başına alınan verim istenilen düzeye henüz çıkarılamamıştır. Ancak, Cumhuriyet hükümetleri, hayvancılığın geliştirilmesi için ilk çalışmalara da bu dönemde başlamıştır.

C. ORMANCILIK

Türkiye 'nin önemli maddi kaynaklarından biri de ormanlardır. Bilindiği gibi, ormanla insan ilişkisi insanlığın başlangıcı kadar eskidir. Orman, insanlara yiyecek kaynağı ve barınak olmuş, daha sonraki dönemlerde ise, tarım arazisi kazanmak için orman tahribi şeklinde gelişmiştir (544). Genel olarak ormanlar için elverişli bir iklim kuşağında bulunmayan Anadolu, "bilinen tüm tarih devrelerinde yerleşmelere sahne olmuş ve doğal orman örtüsü yıllar boyunca hep tahrip edilegelmiştir" (545). Ormanlardan ölçüsüz ve denetimsiz bir şekilde faydalanma dönemi Tanzimat'a (1839) kadar sürmüş, orman ana ve yan ürünleri Tanrı'nın insanlara sunduğu su ve hava gibi bir varlık sayılmıştır. Daha sonra, Cumhuriyet dönemine kadar bir geçiş dönemi yaşanmıştır (546).

"Cumhuriyet rejimi ilk kuruluş gününde bu gerçeği kavramış, eski devrin bakımsız ve harap bir halde bıraktığı ormanlarımızı hem halkın isteklerine devamlı bir şekilde yaramak, hem zenginliklerini artırmak bakımından onları lâayıklı bir idare ve işletme sistemi altına almak çarelerine başvurmuştur" (547).

Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, T.B.M.M. Hükümeti 11 Ekim 1920'de Baltalık Kanunu'nu çıkartarak, köylü orman sahibi edilmiştir. Bu kanunun kabul edilmesindeki temel amaç,

-
- (544) Bkz.: Muharrem MİRABOĞLU, "Türkiye Ormancılığı, Problemleri ve Çözüm Yolları", 2. Türkiye İktisat Kongresi "Tarım" Komisyonu Tebliğleri, c. V (2-7 Kasım 1981 İzmir), (T.C. Başbakanlık Devlet Plânlama Teşkilâtı tarafından yayınlanmıştır) Ankara, 1981, s. 465-493.
- (545) Zati ERON - Erdin SERTEL ve ötekiler "Ormancılığımız, Millî Ekonomiye Katkısı Sorunları ve Çözüm Önerileri", 2. Türkiye İktisat Kongresi "Tarım" Komisyonu Tebliğleri, c. V, s. 495 (Tebliğ'in tümü için bkz.: Ss. 495-521).
- (546) a.g.m., s. 486; Yurt Ansiklopedisi, c. 11, "Türkiye Genel", s. 8421.
- (547) C.H.P., Onbeşinci Yıl Kitabı, s. 458; Cumhuriyet hükümetlerinin ormancılık konusunda yaptığı çalışmalar ile bu yıllardaki Türkiye Ormancılığının sorunları ve çözüm yolları hakkında bkz.: a.g.e., s. 458-465; EM. BERNHARD, Türkiye Ormanları, İstanbul, 1927, BKZKK, a.g.e., s.285-286.

köylünün Millî Mücadele'ye katılmasını teşvik etmekte. Baltalık Kanunu ile, ormanların tahrip edildiğinin anlaşılması üzerine bu kanun 1924'de kaldırılmıştır (548). Bu tarihten sonra kabul edilen kanunlarla (549) ormanların korunması temel ilke alınmak istenmiş ise de, 1920'li yıllarda başlatılan bayındırlık alanındaki çalışmalar ve Türkiye'de o tarihlerde izlenen ekonomi politikası (550), ormanlarımızın tahribinin önlenmesine yönelik uygulamaları engellemiştir. C.H.P.'nin 9-16 Mayıs 1935 tarihleri arasında yapılan "Dördüncü Kurultay Görüşmeleri" sırasında, Bolu Milletvekili Şükrü Gülez'in bu konudaki şu sözleri ilgi çekicidir (551):

"Bir müddetten beri ormanlar, muhafaza noktasından, çok ihmalkâr bir şekil almıştır. Mütamadiyen tahribat yapılmaktadır. Muhafazası hemen hemen yok gibidir. Bu sebepten dolayı daireî intihabiyem olan ve orman denizi denmeğe layık bulunan Bolu'nun ormanları, bir takım göçmenler tarafından mütamadiyen tahrip edilmektedir. Onun için programdaki maddenin başına (Ormanların muhafazası işini ön- de yapmak emelemizdir) fıkrasının ilâvesini istiyorum" (552).

Gerçekten de, Türkiye'de modern anlamda bir ormancılık politikası uygulanmasına 8 Şubat 1937 tarihinde kabul edilen 3116 No'lu "Orman Kanunu" ile başlanmıştır (553).

Ormanlar, bitki toplulukları arasında özel bir öneme sahiptirler. İnsanlara odun, kereste, selüloz, palamut, reçine ve mazi gibi doğrudan pekçok fayda sağlayan orman, tarımın gelişme

-
- (548) 15 Nisan 1924 İntifa Kanunu, 22 Nisan 1924 "Orman nizamnamesinin babı sanisinin ikinci faslına müzeyyel kanun", 22 Nisan 1924 "intifa kanununun 2 inci maddesinin tadiline dair kanun" Bkz.: EKZKK, a.g.e., s. 285.
- (549) Bkz.: a.g.e., s. 285-286.
- (550) M. MİRABOĞLU, a.g.m., s. 486-487.
- (551) C.H.P., Dördüncü Kurultay ..., s. 66.
- (552) "BAŞKAN - Bay Şükrü'nün teklifine komisyon mutabık değildir. Maddeyi aynen reye arz ediyorum. Kabul edenler.. Etmiyenler... Kabul edilmiştir". Bkz.: a.g.e., s. 67.
- (553) Bkz.: EKZKK, a.g.e., s. 286; M. MİRABOĞLU, a.g.m., s. 467-468; E. KORKMAZ, a.g.m., s. 1583. Türkiye Ormancılığı konusunda daha geniş bilgi için bkz.: EM. EERNHARD, Türkiye'de Ormancılığın Mevzuatı, Tarihi ve Vazifeleri, Ankara, 1935 ve "Bibliyografya".

imkânlarını hazırladığı içinde, Türkiye ekonomisinin en önemli servet kaynağıdır (554). Bu nedenle, Türkiye'deki tarımsal gelişmeyi incelerken, orman ve yan ürünlerinin ekonomik değerini de dikkate almak gereklidir.

1927 Tarım Sayımı'na göre, Türkiye topraklarının % 18'ini ormanlık alanlar oluşturuyordu (555). Bu ormanlar başlıca iki kısma ayrılıyordu. Birincisi, kereste üretimine yarayan korular; diğeri de, küçük ağaçlık alanlardan ve çalılıklardan ibaret olan baltalıklardır (556). Şevket Süreyya Aydemir'in verdiği rakamlara göre, "Koru ormanları 5.337.000", "Baltalık ormanları 3.050.000", olmak üzere Türkiye'de toplam "8.407.000 hektar" ormanlık alan vardı (557). Selim Sabit AYKUT'a göre ise, (1934 istatistiklerine göre) Türkiye'deki ormanların kapladığı alan, 9.169.859 hektardır (558). Ormanların kapladığı alanların dağılımı da, bölgelere ve illere göre farklılık göstermektedir (559). Türkiye ormanlarından 1920'li yıllarda sağ-

-
- (554) Türkiye'nin iktisadî gelişmesinde ormanların rolü hakkında bkz.: H. CİLLOV, Türkiye Ekonomisi, s. 240-250 ve s. 251'deki "Bibliyografya".
- (555) Dr. Haluk CİLLOV'a göre, Bir ülkenin orman bakımından zengin sayılabilmesi için : 30 oranında ormanla örtülü olması gerekir. Bu oran % 25 olduğu takdirde "orman varlığı yine de normal sayılabilirse de, ormansızlığın zararları, oranın % 20'nin altına düşmesi halinde başlar". Bkz.: a.g.e., s. 241.
- (556) S.S. AYKUT, Rakamlarla İktisadî ..., c. II, s. 176.
- (557) Ş.S. AYDEMİR, Cihan İktisatîyatında ..., s. 54.
- (558) Bu her iki araştırmacının da verdiği rakamlar, görüldüğü gibi farklıdır. Bu miktarlar arasındaki 762.850 hektarlık alanın 1927-1934 yılları arasında ağaçlandırma yapılarak kazanılmadığına göre, hatta bir miktar orman alanının tarla açma ve orman yangınları yolu ile azalmış olduğu dikkate alındığında, yanlış aktarma yapılmamış ise, Türkiye'deki ormanlık arazinin tesbit edilmesinde adı geçen yıllarda ayrı ölçümler yapıldığı sonucunu çıkarabiliriz. Bu sonuca ulaşmamıza yol açan diğer bir etken de, yine her iki incelemedeki ağaç türlerinin kapladığı alanların farklı olarak verilmiş olmasıdır. Örneğin, S.S. AYKUT, Türkiye ormanlarını teşkil eden ağaç cinslerini % 30 çam, % 20 meşe, % 11 kayın, % 10 köknar, % 5 karaağaç, % 14 kavak, geri kalan : 20'sini sair ağaçlar teşkil eylemektedir" şeklinde vermiştir. (Bkz.: a.g.e., s. 175). Ş.S. AYDEMİR'e göre ise, bu oranlar % 6,3 köknar, % 21,7 meşe, % 9 kayın vb. dir. (Bkz.: a.g.e., s. 54).
- (559) Bkz.: S.S. AYKUT, a.g.e., s. 175.

lanan toplam gelirleri vermeden önce, Cumhuriyet hükümetlerinin bu yıllardaki ormancılık politikasının ilke ve amaçlarını ana başlıklar halinde sıralamayı faydalı buluyoruz (560):

1. Çağdaş ormancılığın gelişmesi, hedeflerine ulaşılabilmesi için ormancıların bilgi ve uzmanlıklarını ve sayılarını arttırmak,

2. Ormanların tahribinin önlenmesi için bilimin gerektirdiği ölçüde ormanlardan faydalanmaya çalışmak,

3. Ormansız bölgelerde ve tahrip olmuş ormanlık arazide yeni baştan ağaçlandırma çalışmaları yapmak,

4. Halkın kereste ve yakacak ihtiyaçlarını ucuz fiyatlarla ve kolayca karşılamak.

Ormanlarımızdan doğrudan sağlanan faydalar ise:

1920'li yıllarda ticaret amacı ile kesilen ve köylülere bedel karşılığında verilen ağaçlardan alınan devlet gelirleri bazı yıllarda şu şekildedir (561).

"1923'de 1.290.000, 1924'de 1.934.000, 1925'de 2.137.000, 1926'da 2.662.000, 1927'de 2.041.000" TL.'dir.

Bütün orman gelirlerinden Türkiye içinde elde edilen gelir ve kullanımın dışında, her yıl "180.000 metro mikabı kereste, 150.000.000 kilo odun ve 23.000.000 kilo kadar odun kömürü" (562), diğer ülkelere ihraç edilmektedir. Orman yan ürünleri ihracatı da 1920'li yıllarda bir hayli yüksektir. Örneğin, boya bitkileri ve benzeri ürünlerin üreticisi olarak Türkiye, dış pazarlarda çok iyi bir üne sahiptir. Türkiye'nin yalnızca mazı ihracatı 1929'da 1.054.550 kg.dır ve bu miktarın dışsatım değeri 231.860 TL.dır (563). Önceki yıllarda, hemen hemen tamamı ihraç edilen meşe palamudu, Türkiye'de deri endüstrisi geliştiğinden beri, yerel fabrikalarda çok miktarda tüketilmeye başlanmıştır. (yaklaşık 15 milyon kilo) Bununla birlikte meşe palamudu ihraca-

(560) C.H.P. Onbesinci Yıl Kitabı, s. 458- 459.

(561) Ş.S. AYDEMİR, Cihan İktisadiyatında ..., s. 56.

(562) a.g.e., s. 55. Bazı illerdeki "ağaç fabrika ve hizarhaneler ile bunların senevî istihsalat miktarları için bkz.:a.g.e., s. 56.

(563) Dragoslav P. MIHASLOVIC, a.g.e., s. 90.

tı yeterince hızlıdır ve ticarî harekette önemli bir yer tutar (565).

Özetlersek, 1920'li yıllarda Türkiye'nin orman varlığı en önemli servet kaynağıdır. Çok yönlü faydalar sağlayan bu kaynağın ölçülü bir biçimde kullanımı yolunda bazı çabalar harcanmış ise de, "yeniden inşa" adı verilen 1923-1929 dönemi Türkiye'sinde, uygulama yine eskisi gibi sürmüştür.

1920'li yıllarda Türkiye'nin genel olarak tarımsal üretimini ve yapısını en açık bir biçimde ortaya koyan bir çözümleme ile, araştırmamızın IV. Bölümüne de son vermek istiyorum (566):

" 1- İstihsal tekniğimiz an'anevidir ve iptidaidir, onun için tabiatın esiriyiz.

2- Teknik kuvvetimiz, teknik bilgimiz geri ve an'anevidir. Bu nedenle:

- a. Randımanımız azdır.
- b. Kalite düşüktür.
- c. Muzır tabiat kuvvetlerine karşı müdafaasızız.
- d. Faydalı tabiat kuvvetlerinden mümkün olan istifadeyi yapamıyoruz".

---

(565) Ekz.: a.g.e., s. 91-92.

(566) MİLLİ İKTİSAT ve TASARRUF CEMİYETİ, a.g.e., c. I, s. 625.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu XVI. yüzyılın sonlarına doğru, çeşitli iç ve dış nedenlerden dolayı iktisadî olarak da gerilemeye başlamıştır. Askerî hareketler ve fetih esasına göre organize edilmiş olan "Timar Sistemi"nin bozulması ile Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesi arasında yakın bir paralellik gözlenmiştir. Çağın bilimsel ve teknik gelişmeleri ile sanayî hareketlerine ayak uyduramayan, Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Batı'lı sanayileşmiş Avrupa ülkelerinin açık bir pazarı haline gelmiş. dış borçlar, uygun olmayan koşullarla ülkeye giren yabancı sermaye İmparatorluğu ekonomik bir çöküntüye götürmüş ve tam anlamıyla tarıma dayalı bir ekonomik yapıyı Türkiye Cumhuriyeti'ne devretmiştir.

Uzun yıllar süren savaşlar ve asayişsizlik, ekonomik konulardaki bilgisizlik, yabancılara tanınan ayrıcalıklar, iç pazarların gelişmemiş olması, mülkiyete tasarruf güçlüğü, köylüden alınan ağır vergiler ve Osmanlı yöneticilerinin akılcı bir tarım politikası uygulayamamış olması gibi nedenler yüzünden Türk tarımı geri kalmıştır. Geri üretim tekniklerinin kullanıldığı Osmanlı tarım sektörü; Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ile Millî Mücadele yıllarında daha da gerilemiş ve tarımsal üretim azalmıştır.

Cumhuriyet hükümetleri, 1920'li yıllarda tarımsal üretimi iki katına çıkartmayı amaç edinen bir tarım politikası izlemiştir. 1923-1929 döneminde izlenen tarım politikası ve uygulamalarının ana esasları da, Şubat 1923'de toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde tesbit edilmiştir. Her bağımsız millet gibi, Türk Milleti'nin de tam bağımsızlığının; ekonomik özgürlüğünü engelleyen bütün kısıtlamalardan kurtulmasına bağlı olduğu düşüncesi, bu Kongre'de kabul edilerek, Avrupa'lı emperyalist devletlere duyurulmuştur. Lozan Antlaşması ile siyasî bağımsızlığı'nı tescil ettiren T.E.M.M. Hükümeti, 1920'li yılların sonuna kadar devam edecek olan bazı ekonomik sınırlandırmaların dışında, iktisadî bağımsızlığını da sağlayabilmiştir.

Başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere, Cumhuriyet yöneticilerinin 1920'li yıllardaki ekonomi ve tarım politikasına yön veren ana esas, "İktisadî bağımsızlık" ilkesi olmuştur. Türk Milleti'ni çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmanın yolunun ekonomik bağımsızlıktan geçtiği yaklaşımını benimseyen Cumhuriyet yönetimi; yurttan asayiş ve güveni sağlayarak, iç ve dış barış ortamı içinde, ülkenin mevcut iktisadî kaynaklarını seferber etme yolunu seçmiştir. Bu nedenle 1923-1929 döneminde, Türkiye ekonomisinin en önemli, hatta tek servet kaynağı tarımın geliştirilmesine özel bir önem verilmiştir.

1920'li yıllarda Türkiye nüfusunun büyük bir kesimi tarım sektöründe istihdam ediliyordu. Türkiye'nin dışsattım gelirlerinin ortalama % 80-85'i de tarım ürünlerinden sağlanıyordu. Osmanlı'dan devralınan sanayi ise, hemen hemen sıfır noktasındaydı. Türkiye'nin bu yıllardaki tek potansiyel gücü; geri olmasının yanı sıra, önemli ölçüde çökmüş bir tarım sektörü idi. Cumhuriyet yöneticileri, tarımsal üretimi artırmakla; sanayi için gerekli sermaye birikiminin sağlanacağına, sanayi malları için istikrarlı bir iç pazarın yaratılacağına ve sanayinin hammadde ihtiyacının karşılanabileceğine inanıyorlardı.

Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyet hükümetleri, ülkenin kalkındırılmasının köylünün kalkındırılmasına bağlı olduğunu, sanayileşmenin de ancak tarım kesiminden aktarılacak sermaye ile gerçekleştirilebileceğini bildikleri için, Türk tarımının geliştirilmesi yönünde önemli çabalar harcamışlardır.

1923-1929 döneminde Türkiye'de; tarımsal üretimi artırıcı bir dizi hukukî, malî, teknik ve örgütsel önlemler alınmıştır. Bu dönemde, Cumhuriyet hükümetlerinin izlediği tarım politikalarının asıl amacı; Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını en kısa zamanda gerçekleştirerek, Türk halkını Batı uygarlığı düzeyine ulaştırmaktır. Batı Uygarlığı düzeyine ulaşmak ise; sadece bir amaç değil, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni sonsuza değin yaşatmak için yalnızca bir araçtır.

Cumhuriyet'in iktisat politikası tesbit edilirken, Türkiye'-

nin daha çok bir tarım toplumu olduğu göz önünde bulundurulmuş, politikaların halkın çoğunluğunu ilgilendiren konular etrafında oluşturulmasına çaba harcanmıştır. Tarımda çalışan nüfusun artırılması, üretim tekniklerinin yenileştirilmesi, yol yapımı, çiftçiyi ziraat kredi sağlanması, tarım alanında çalışanların eğitimi, tarımsal üretim girdilerinin iyileştirilmesi, tarım ürünlerine pazar imkanlarının yaratılması, tarımsal kooperatifçiliğin teşviki, tarım kesiminden alınan vergilerin azaltılması gibi uygulamalar sayılabilir.

1920'lerde, Türk köylüsünü "milletin efendisi" yapma yolunda atılan en önemli adım hiç kuşkusuz âşar'ın kaldırılmasıdır (17 Şubat 1925). Âşarın kaldırılması ile, Türk çiftçisinin bu verginin tahsili sırasında uğradığı çeşitli zararlar giderilmiş ve tarım kesimindeki vergi yükü % 33'ten % 10' a indirilmiştir. Yıllarca süren savaşın yaptığı tahribatın giderilmesine yönelik çalışmaların yapıldığı bir sırada ve ekonomisi tarıma dayalı bir ülkede, devlet gelirlerinin 1/4'ünü sağlayan âşar'dan vazgeçmek zor ve anlamlıydı. Tarım kesiminden alınan tüm vergilerin nakdi biçime dönüştürülmesi, pazara yönelik tarım ürünleri üretimini teşvik ederek, Türkiye'de parasal ekonominin gelişmesini sağlamıştır. Âşarın kaldırılması, dolaylı vergi yükünün artmasına neden olmuş ise de, tarımsal gelişmenin önündeki engellerden en önemlisi, "İzmir İktisat Kongresi"nde çizilen iktisat politikası doğrultusunda aşılmıştır.

Türk tarımında gelişmeyi hızlandırmak amacıyla 1925 yılında kadastro çalışmaları başlatıldı. Ekim 1926'da yürürlüğe giren "Medeni Kanun" la da, temel üretim aracı olan toprakta özel mülkiyetin tam olarak yerleşmesi sağlandı. Böylece, toprağın alınıp satılması yasallaştırılarak, mülkiyete tasarruf güçlüğüne son verildi.

1923- 1929 döneminde, tarım araçları Ziraat Bankası kanalı ile ithal edilerek, çiftçiye gümrüksüz olarak dağıtıldı. Makineli tarım, çeşitli teşvik tedbirleri ile yaygınlaştırılmaya çalışıldı. Hayvan dışalımını 1923-1925 yılları arasında gümrükten muaf tutuldu. Ziraat Bankası kanalı ile verilen ta-

tarımsal kredi miktarı 1923'de 3,7 milyon lira iken 1929'da 25,8 milyon liraya yükseltildi. Kooperatifçiliği teşvik ve kolaylaştırmak üzere ilk uygulamaya 1923'de başlandı.

1920'lerde Türk tarımını geliştirmek için, tarımsal eğitim ve öğretime önem verildi, orta dereceli yeni tarım okulları açıldı, mevcut okullar geliştirildi, çeşitli kurslar ve seminerler düzenlendi. Yurt dışından tarım eğitimcileri getirildi ve çağdaş tarım yöntemlerini öğrenmek üzere Avrupa'ya öğrenciler gönderildi.

Atatürk, her alanda olduğu gibi, yurdun çeşitli bölgelerinde örnek çiftlikler kurarak, Türk çiftçisine de önderlik yaptı. Bu çiftlikler, birer tarımsal eğitim ve araştırma merkezi gibi çalıştı. O, bizzat çiftçilik yaparak, Türkiye'nin tarım sorunları ile çözüm yolları hakkında Cumhuriyet hükümetlerini aydınlattı.

1920'lerde Cumhuriyet hükümetleri, ekilen arazi miktarlarını ve tarımsal üretimi artırmak için daha bir dizi teşvik tedbirlerini uygulamaya koydular; ulaştırma ve taşımacılık alanındaki gelişmeler, topraksız köylüye toprak dağıtılması, yoksul çiftçilere yapılan çeşitli yardımlar, "Reji"nin kaldırılması ve tütünde taban fiyat, stoklama politikasının izlenmesi, kırsal kesime yönelik eğitimin yaygınlaştırılması, ticarî ürünlerin ekiminin özendirilmesi, tarımda üretim tekniklerinin yenileştirilmesi çabası başta olmak üzere, meteoroloji istasyonlarının kurulması tohum ıslah istasyonlarının açılması, hayvan soylarını geliştirme çalışmaları ve hayvan hastalıkları ile mücadele, "Köy Kanunu"nun çıkartılması vb. sayılabilir.

Cumhuriyet hükümetleri, Türk köyünde asayiş ve güven ortamını sağlayarak, Türkiye'deki tarımsal yapının gelişimini doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen daha pekçok çaba harcamıştır. Atatürk başta olmak üzere, Türkiye Cumhuriyeti'nin yöneticileri; malî ve iktisadî konulara özel bir önem ve öncelik vererek, Türkiye'yi Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde içine sürüklediği ekonomik ve siyasî bir çıkmazın eşğine bir daha getirmemek

için akılcı bir tarım politikası izlemiştir.

Türkiye'de 1920'lerde izlenen bu tarım politikası sonucunda; tarımsal üretim iki katına yükseltilmiştir. Ancak, bu üretim artışı tarım alanlarının genişletilmesi sonucunda gerçekleşmiş; birim alandan elde edilen verim artırılmamıştır. ^{sayı 4} Başka bir deyimle, tarımsal üretim, potansiyel üretim düzeyine çıkarılmamıştır. 1923-1929 döneminde, yıllara göre tarımsal üretimde büyük dalgalanmalar da gözlenmiştir. Bunun ana nedeni, ^{parça} tarımsal üretimde doğal koşulların ve bunların doğurduğu sonuçların tam anlamıyla denetlenmesinin imkansız oluşudur.

1923-1929 dönemi Türkiye'sinde, tarımsal üretimdeki istikrarsızlığın ve verimdeki düşüklüğün en önemli nedenleri arasında; tarım işletmelerinin çoğunun küçük aile işletmelerinden oluşması ve topraksız ya da az topraklı çiftçilerin, genel çiftçi nüfusu içindeki oranının çok fazla olmasıdır. Bu dönemde, herbiri küçük parçalar halinde, birbirinden uzak yerlerde ve dağınık bir durumda bulunan tarım arazisini birleştirmeyi amaç eden bir politika izlenmediği gibi, mevcut toprakların ekonomik olarak işletmeye uygun durumdan çıkmasını da önleyici bir çaba ^{sonuç} harcanmamıştır. Bunun sonucunda; tarımsal üretim tekniğini değiştirmeye ve yenileştirmeye yönelik çabalar; küçük tarım işletmelerinin malî imkânlarının yetersizliği nedeniyle istenilen düzeye çıkarılmamıştır.

Tarımsal üretimdeki dalgalanmanın ve birim alandan alınan verimin düşüklüğünün diğer nedenleri ise; doğal afetler, çiftçiye verilen kredilerin yetersizliği, çiftçiye verilen meslekî bilgilerin istenilen düzeye çıkarılmayışı, iyi tohum, iyi fide ve gübre gibi tarımsal girdilerin kullanılmayışı, köylünün piyasa fiyatlarından zamanında haberdar edilememesi, sanayinin gelişmemiş olması vb. sayılabilir.

Yine de, 1923-1929 döneminde Türkiye ekonomisinin en hızlı gelişen sektörü tarımdır. Tarım ürünleri ithalâtı bu dönemde hızla azalmış, ihracat ise, yıldan yıla artmıştır. Türk çiftçisinin sosyo-ekonomik durumunda eskiye göre, nisbî bir i-

yileşme gözlenmiştir. Cumhuriyet Türkiye'si, "yeniden inşa" adı da verilen bu dönemi, tarım sektöründen aktarılan sermaye ile gerçekleştirmiştir.

1930'lu yıllarda başlatılan plânlı kalkınma ve sanayileşme atılımının finansmanı, Türk köylüsünün el emeği ve alın teri ile sağlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

A. BELGELER

- Düstur, Birinci Tertip, c. 1, 2. baskı Matbaa-î Amire, 1282.
_____, Üçüncü Tertip, c. 1- 4, İstanbul, 1929.
_____, Üçüncü Tertip, c. 5- 10, İstanbul, 1931- Ankara, 1953.
Ceride-î Resmîye (T.C. Resmî Gazete), 1923- 1929.
Salnâme-i Âliye-i Devlet-i Osmaniye, 1324.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (Birinci T.E.M.M.),
c. 1- 28, Ankara, T.B.M.M. Basımevi, 1940- 1961.
Türkiye Eüyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, c. 1- 4,
Ankara, T.B.M.M. Basımevi, 1980.
Türkiye Eüyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (İkinci T.B.M.M.),
c. 12- 16, Ankara, T.B.M.M. Basımevi, 1940- 1961.

B. RESMİ YAYINLAR

BİRİNCİ KÖY VE ZİRAAT KALKINMA KONGRESİ :

- Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, İstanbul, 1938.
_____, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi, A Serisi, Takım 11,
Ankara, 1938.
_____, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi, A Serisi, Takım 37,
Ankara, 1938.
_____, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi, A Serisi, Takım 22,
Ankara, 1938.

CUMHURİYET HALK FIRKASI (CHP) :

- C.H.F. Üçüncü Kongre Zabıtları, İstanbul, 1931.
_____, X. Yıl Rehberi, Ankara, 1933.
_____, Cumhuriyet Halk Partisi Dördüncü Kurultay Görüşmeleri Tutul-
gası (9- 16 Mayıs 1935), Ankara, 1935.
_____, Cumhuriyet Halk Partisi, On Beşinci Yıl Kitabı, Cumhuriyet
Matbaası Ankara, 1938.

CHP. ESKİŞEHİR İL YÖNETİM KURULU :

- Cumhuriyet'in 15 nci Yılında Eskişehir, İstanbul, 1938.

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (DPT) :

Kalkınan Türkiye (Rakamlarla 1923-1968), Ankara, 1968.

EKONOMİ BAKANLIĞI :

Meteoroloji Enstitüsü Tarihçesi, Teşkilatı, Hizmetleri,
İstanbul, 1932.

_____ : Türkiye'de Gıda Maddeleri Fiyatları ve Geçinme Masrafları :
1933-37, Ankara, 1938.

EKONOMİ BAKANLIĞI KONJONKTÜR SERVİSİ :

Türkiye Millî Geliri : 1933-36, Ankara, 1937.

İKTİSAT VEKALETİ KONJONKTÜR SERVİSİ :

Türk Çiftçisinin İstihsal ve Geçinme Vaziyeti : "1936 Ziraat
Anketinin Mukayeseli Neticeleri", Ankara, 1938.

MİLLÎ İKTİSAT VE TASARRUF CEMİYETİ :

1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, c. 1-2,
Ankara, Tarihsiz.

ULUSAL EKONOMİ VE ARTTIRMA KURUMU :

Halk için İktisadi Bilgiler, c. I- II, Ankara, 1940.

_____ : Türkiye Ekonomisi, Ankara, 1940.

T.C. ALİ İKTİSAT MECLİSİ :

T.C. Ali İktisat Meclisi Raporları, 1928, Ankara, 1929.

T.C. GENEL KURMAY BAŞKANLIĞI :

Türk İstiklâl Harbi : İdarî Faaliyetler (15 Mayıs 1922-
2 Kasım 1923), c. VII, Ankara, 1975.

_____ : Atatürkçülük, c. 1-3, Ankara, 1983.

T.C. GEN. KUR. BŞK. KARA KUVVETLERİ KOMUTANLIĞI :

Atatürk'ün Ekonomi Görüşü, Ankara, 1982.

T.C. MALİYE BAKANLIĞI Tetkik Kurulu :

1970- 1980 Ekonomik Makaleler Bibliyografyası, Ankara, 1981.

T.C. SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI :

50 Yılda Türk Sanayi, Ankara, 1973.

T.C. TARIM BAKANLIĞI NEŞRİYAT MÜDÜRLÜĞÜ :

Ziraat Kanunları, Ankara, 1950.

T.C. TARIM VE ORMAN BAKANLIĞI - A.Ü. ZİRAAT FAKÜLTESİ :

Atatürk ve Tarım, Ankara, 1981.

T.C. TİCARET BAKANLIĞI :

Ticaret Bakanlığı Ve 50 Yıl, Ankara, 1973.

T.C. ZİRAAT VEKALETİ :

Kanunlar 1, Ankara, 1940.

T.C. ZİRAAT VEKALETİ DEVLET ZİRAAT İŞLETMELERİ :

Atatürk Çiftlikleri, Ankara, 1939.

T.C. ZİRAAT VEKALETİ METEOROLOJİ ENSTİTÜSÜ :

Tarihçesi, Teşkilatı, Hizmetleri, İstanbul, 1933.

T.C. ZİRAAT BANKASI :

Cemiyeti Akvam Raporu : Ziraî Buhran, İstanbul, 1932.

: Ziraat Bankası'nın Elli Senelik Havatı ve Faaliyeti, Ankara, 1938.

- _____ : Yüz Yıllık Teskilatlı Ziraat Kredi, İstanbul, 1964.
 _____ : Cumhuriyetimizin 50. Yılında T.C. Ziraat Bankası (1923-1973)
 İstanbul, 1973.

TÜRK TARİHİ TETKİK CEMİYETİ :

Tarih IV: Türkiye Cumhuriyeti, İstanbul, 1934.

C. İSTATİSTİKLER

T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ (BAŞVEKALET İSTATİSTİK
 UMUM MÜDÜRLÜĞÜ DİE) :

- _____ : 1927 Tarım Sayımı, Ankara, 1930.
 _____ : İstatistik Yıllıkları, 1930.
 _____ : Tarım İstatistikleri (1928-1934), Ankara, 1936.
 _____ : Harici Ticaret Yıllık İstatistiği, Ankara, 1936.
 _____ : Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazanesi (1878-1913),
 Ankara, 1939.
 _____ : Tarla Mahsulleri İstatistiği (1937-1939), Ankara, 1940.
 _____ : 1939 Toprak Anketi: Kövünün İşlediği Toprakların Vüs'at
 ve Nev'ileri, İstanbul, 1941.
 _____ : Ziraat Alât ve Makinaları İstatistiği (1940), İstanbul, 1941
 _____ : Nüfus Sayımları, Ankara, 1950.
 _____ : Ziraat İstatistik Özetleri (1936-1956), Ankara, 1957.
 _____ : 1927 Sanayi Sayımı, 2.Baskı, Ankara, 1969.
 _____ : 1927 Tarım Sayımı, 2.Baskı, Ankara, 1970.
 _____ : Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Ankara,
 1973.
 _____ : Devlet İstatistik Enstitüsünde 50 Yıl, Ankara, 1976.

T.C. ZİRAAT VEKALETİ METEOROLOJİ ENSTİTÜSÜ :

Tarım İstatistikleri, Ankara, 1936.

D. ARAŞTIRMALAR DIĞER KAYNAK KİTAPLAR

a. Yayınlanmamış Araştırmalar, Tezler ve Raporlar

ARUOBA, Çelik :

Türkiye'de Tarım Politikası, Basılmamış Doktora Tezi (Teksir
 A.Ü. SBF.), Ankara, 1972.

AŞKUN - İnal Cem :

Atatürk İlkeleri Işığında, Ekonomik Kamu Düzenimiz, Türk Devrim Tarihi Seçme Yazılar ("E.İTİA. Kütahya Yönetim Bilimleri Fakültesi Ders Teksiri"), Eskişehir, 1980.

✗BOSTANCI, M. Naci :

Türk İktisat Düşüncesinin Dönüşümü (1840 - 1940), Basılmamış Doktora Tezi (İ.Ü.SBF.), İstanbul, 1987.

✗İNALCIK, Halil :

Türk İdarî Teşkilatı Tarihi (Ders Notu), A.Ü.SBF. Teksir Bürosu, Ankara, 1964 - 1965.

✗KAYIRAN, Mehmet :

Orta Anadolu'da Tarımsal Gelişme ve Tarım Sorunları (1923 - 1938), Basılmamış Lisans Tezi (A.Ü.DTCF.), Ankara, 1978.

KÖKKAYA, A. Kürşat :

1929 Dünya Ekonomik Ebuhranı'nın Türkiye Üzerindeki Etkileri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi (H.Ü.A.İ ve İ.T.E.), Ankara, 1985.

ORTAYLI, İlber :

Toprak İnsan İlişkileri Açısından Türk Köyünün Sosyo-Ekonomik Biçimlenişi, (Regional Planning Section Faculty of Architecture Middle East Technical University-Teksir), Ankara, Tarihsiz.

b. Yayınlanmış Araştırmalar ve Kaynak Kitaplar

✗ABADAN, M. Yavuz :

Lozan'ın Hususiyetleri, İstanbul, 1935.

EBELOUS, F :

A'evolotion De La Turquie Dans Ses Rapports Avec Les E'tranger, Paris, 1928.

ABDURRAHMAN ŞEREF EFENDİ (Sadeleştiren: Enver KORAY)

Tarih Muhasebeleri, Ankara, 1985.

✗AÇIL, Fethi :

Tarım Ekonomisi, Ankara, 1980.

AĞAOĞLU, Ahmet :

Serbest Fırka Hatıraları (Genişletilmiş 2.Baskı), İstanbul, 1969.

AĞAOĞLU - Samet :

Kuvayi Milliye Ruhu, İstanbul, 1964.

AKALIN, Güneri :

Tarımımızın Sosyo Ekonomik Yapısı Vergileme ve Gelişme,
Ankara, 1975.

×ARAR - İsmail (Der.) :

Hükümet Programları (1920-1965), İstanbul, 1968.

×AKARSU, Bedia :

Atatürk Devrimi ve Yorumları, Ankara, 1981.

×AKBANK (Memduh YAŞA Başkanlığında bir heyet) :

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1978), İstanbul,
1981.

×AKÇURA - Yusuf :

Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII ve XIX asırlarda),
Ankara, 1985.

AKDAĞ, Mustafa :

Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: "Celâli İsvan-
ları", Ankara, 1975.

_____ : Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi, c. I-II, İstanbul,
1979.

AKGÜÇ, Öztin :

100 Soruda Türkiye'de Bankacılık, İstanbul, 1987.

×AKSOY, Suat :

100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi, İstanbul, 1971.

_____ : Tarım Hukuku, Ankara, 1984.

×AKSÖZ, İbrahim :

Ziraî Ekonomiye Giriş, Erzurum, 1972.

_____ : Ziraî Kredi, Erzurum, 1972.

×AKTAN, Reşat :

Türkiye'de Ziraat Mahsulleri Fiyatları, Ankara, 1955.

_____ : Türkiye Ziraatinde Prodüktivite, Ankara, 1966.

A.Ü.SBF. VE TÜRKİYE EKONOMİ KURUMU :

Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik

Gelişmesi Semineri (23- 24 Haz. 1981), Ankara, 1982.

A.Ü.SBF. :

Osmanlı Sanayii: "1913- 1915 yılları sanayi istatistiği",
Ankara, 1971.

A.Ü. Ziraat Fakültesi :

Ata'nın Anısına Doğumunun 100. Yılında Tarım Semineri:
Atatürk ve Tarım Haftası (12- 16 Ekim 1981), Ankara, 1982.

×AREN, Sadun :

100 Soruda Ekonomi El Kitabı (Türkiye Ekonomisinden Örnek-
lerle), İstanbul, 1973.

ARNODT, H.W. :

The Economic Lessons of The Nineteen Thirties. London, 1972.

◁ARMAOĞLU- Fahir H. :

Siyasi Tarih (1789- 1960), Ankara, 1964.

ASLAN, İzzet:

Atatürk Silifke'de, Silifke, 1969.

AŞIK PAŞAZADE :

Tevarih-i Ali-i Osman, İstanbul, 1949.

ATASAGUN, Yusuf Saim:

Türkiye'de Ziraî Kredi, c. I, İstanbul, 1939.

_____ : Türkiye'de Ziraî Kredi Kooperatifleri, c. II, İstanbul, 1940.

_____ : Türkiye'de Ziraî Borçlanma ve Ziraî Kredi Politikası, c.III,
İstanbul, 1943.

ATATÜRK , Mustafa Kemal :

Nutuk, Ankara, 1927.

_____ : Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 5 cilt (4.cilt "Tamim Telgraf
ve Beyannameleri" başlığı, 5. ciltte "Tamim ve Telgraf'lar"
alt başlığı bulunmaktadır. Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü Ya-
yınıdır), c. I: Ankara, 1961; c.II: Ankara, 1959; c.III: An-
kara, 1954; c.IV: Ankara, 1964; c.V: Ankara, 1972.

ATAY, Falih Rifkî :

Çankaya, İstanbul, 1969.

AVCIOĞLU, Doğan :

Türkiye'nin Düzeni, Dün Bugün-Yarın, c.1, İstanbul, 1977.

_____ : Millî Kurtuluş Tarihi: "1838 DEN 1995'E", c.4, İstanbul, 1976

× AYDEMİR Şevket Süreyya :

Cihan İktisatîyatında Türkiye, Ankara, 1931.

_____ : Tek Adam: "Mustafa Kemal" (1922-1938), c.3, İstanbul, 1975.

_____ : İkinci Adam (1938-1950), c. II, İstanbul, 1985.

_____ : İnkilâp ve Kadro, İstanbul, 1986.

AYKUT Selim Sabit :

Rakamlarla Türkiye, c. I, Ankara, 1947.

_____ : Rakamlarla İktisadî ve İctimaî Türkiye, c. II, Ankara, 1943.

AYNÎ, ALÎ EFENDÎ ("Bugünkü Dile Çev.: Hâdiye TUNCER):

Kanunname-î Âli Osman, Ankara, 1962.

_____ : Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Dağılımı ve Bunların Mali Güçleri, Ankara, 1964.

× AYSAN, Mustafa A.:

Atatürk'ün Ekonomi Politikası, Kırklareli-Vize, 1981.

BARKAN, Ömer Lütfi :

Kanunlar 1: "XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları", İstanbul, 1943.

_____ : Türkiye'de Toprak Meselesi. Toplu Eserler 1, (Baskıya Hazırlayanlar: Abidin NESİMİ, Mustafa ŞAHİN, Abdullah ÖZKAN), İstanbul, 1980.

BAŞAR Ahmet Hamdi:

İktisadi Devletçilik, c. I- II, İstanbul, 1931-1933.

_____ : Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye, Ankara, 1981.

BAYKAL, Kubilay :

Türkiye Ekonomisi, c. I, İstanbul, 1984.

BELDİCEANU, Nicoară (Çev.: Mehmet Ali KILIÇBAY):

XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar, Ankara 1985.

BERKES, Niyazi:

İkiyüz Yıldır Neden Bocalıyoruz ? İstanbul, 1965.

_____: 100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi: Osmanlı Ekonomik Tarihinin Temelleri, c. I, İstanbul, 1976.

_____: 100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi: Osmanlı Devleti'nin Ekonomik Çöküşü, İstanbul, 1975.

_____: Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul, 1978.

BERKİ, Şakir:

Türkiye'de Toprak Davası ve Mevzuat Karşısındaki Toprak Rejimi, Ankara, 1970.

EİLA, Hikmet: CHP. Tarihi (1919-1979), Ankara, 1979.

BİLSEL, M. Cemil:

Lozan, c. I-II, İstanbul, 1933.

BLAISDELL, C.D. (Çev.: H.A. KUYUCAK) :

Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Malî Kontrolü, İstanbul, 1940.

BİSHOP, C.E. - W.D. TOUSAINT :

Introduction to Agricultural Economic Analysis, New York, 1958

BORAK, Sadi :

Atatürk'ün Resmi Yayınlarına Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri, Ankara, 1980.

BORATAV, Korkut :

100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, İstanbul, 1974.

_____: 100 Soruda Gelir Dağılımı, İstanbul, 1976.

_____: Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985), İstanbul, 1988.

BULUTAY, Tuncer-Nuri YILDIRIM-Yahya S. TEZEL :

Türkiye Milli Geliri (1923-1948), Ankara, 1974.

BULUTAY, Kenan :

Türk Vergi Sistemi, İstanbul, 1967.

_____: 100 Soruda Türkiye'de Yabancı Sermaye, İstanbul, 1971.

CAPSTICK, Margeret :

The Economics of Agriculture, London, 1970.

CHRISIANSEN, F. - WENIGER :

Türkiye Ziraat Siyasetinin Esas Meseleleri, Ankara, 1938.

CILLOV, Haluk :

Türkiye Ekonomisi, İstanbul, 1965.

CİN, Halil :

Osmanlı Toprak Düzeni ve Eu Düzenin Bozulması, Ankara, 1978.

COKNER, Orhan :

Büyük Türkiye, Ankara, 1939.

ÇALGÜNER, Cemil :

Ziraat Politikası, Ankara, 1979.

ÇAVDAR ., Tefvik :

Osmanlılar'ın Yarı Sömürge Oluşu, İstanbul, 1970.

_____ : Millî Mücadele Başlarken Sayılarla "Vaziyet ve Manzara-î Umumiye", İstanbul, 1970.

_____ : Milli Mücadele'nin Ekonomik Kökenleri, İstanbul, 1974.

DAKOT, Besim :

Türkiye Coğrafyası, İstanbul, 1969.

DEMİRCİ, Rasih-Ahmet ÖZÇELİK :

Tarım Tarihi, Ankara, 1986.

DERİN Haldun :

Türkiye'de Devletçilik, İstanbul, 1940.

DOĞAN, Mehmet :

Tarih ve Toplum : Türkiye'de Toprak Meselesi, İstanbul, 1977

DURU, Cihan-Kemal TURAN- Abdurrahman ÖNGEOĞLU :

Atatürk Dönemi Maliye Politikası 1. Kitap: "Mondros'tan Cumhuriyet'e Malî ve Ekonomik Sorunlar", Ankara, 1982.

DUTT, R. Palme :

World Politics (1918-1936), London, 1936.

_____ : Encyclopadies of the Social Sciences, Vol. 1-2, New York, 1954.

DRAGOSLAV, Mihajlovic P. :

La Nouvelle Turquie Economique, Beograd, 1937.

- EARLE, Edward Mead (Çev.: Kasım Yargıcı) :
Bağdat Demiryolu Savaşı, İstanbul, 1972.
- EGESÖY, Muzaffer :
Cumhuriyet Döneminde Vasıtasız Vergiler, Ankara, 1963.
- ELDEM, Vedat :
Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadî Şartları Hakkında Bir Tetkik, Ankara, 1970.
- ENGELHARDT, Ed. (Çev.: Ayda Düz) :
Tanzimat, İstanbul, 1976.
- ERGİN, Ferudun :
Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi, İstanbul, 1977.
- ERİM, Nihat :
Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, c.I, Ankara, 1953.
- ETE, Muhlis :
Münakalat, İstanbul, 1938.
- FALKE, Friedrich (Çev.: Ş.R. HATİPOĞLU) :
Köylünün Mahiyeti ve Türkiye'de Köylü İktisatlarının Teşkiline Ait Temel Haklar, Ankara, 1935.
- GİRİTLİOĞLU, F. :
Türk Siyasi Tarihinde C.H.P.'nin Mevkii, Ankara, 1965.
- GÖKALP, Ziya :
Türkçülüğün Esasları, İstanbul, 1952.
- _____ : Türk Medeniyeti Tarihi, İstanbul, 1976.
- GÖKALP, Ziya (Haz.: Abdülhalûk ÇAY):
Makaleler, c. VII, Ankara, 1982.
- GÖKBİLGİN, Tayyip :
Millî Mücadele Başlarken, Ankara, 1959.
- GÖKGÖL, Mirza :
Türkiye Euğdayları, Ankara, 1935.
- GÖKSEL - Ali Nüzhet (Haz.) :
Ziya Gökalp Hayatı - Sanatı - Eseri, İstanbul, 1955.
- GÜNAY, Ekrem-Halim ERGÜN :
Türkiye'nin Ziraî Bölgeleri, Ankara, 1963.

GÜNEŞ, İhsan :

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923), Eskişehir, 1985.

GÜNEŞ, Turan-Selahâttin İREN VÖ. (Hazırlayanlar) :

Cumhuriyet'in 50. Yılında Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Ankara, 1973.

HAMİT SADİ :

İktisadî Türkiye, İstanbul, 1933.

HAMİT, H.- R. SAKA :

Sermaye Hareketi, İstanbul, 1930.

HATİPOĞLU, Şevket Raşit :

Türkiye'de Ziraî Buhran, Ankara, 1936.

_____ : Dış ticaretimizde Ziraatın Payı, Ankara, 1936.

_____ : Türkiye Ziraatında Hububatın Yeri ve Ehemmiyeti, Ankara, 1937

_____ : Ziraat Aleminden Vakıalar ve Düşünceler, Ankara, 1939.

HAZER, Nurettin :

Kooperatifçilik Tarihi, Ankara, 1970.

HERSHLAG, Z.Y. :

Turkey: An Economy in Transition, Hugue, 1958.

HOLDEFLISS, (Çev.: Emin ÇÖLAŞAN) :

Ziraat Meteorolojisi, Ankara, 1947.

HINDERINK, Jan- B. Mübeccel KIRAY :

Social Stratification as an Obstacle to Development, New York, 1970.

HINES - SOMMERWELL - GARDNER VÖ.:

Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki, 1933-1934, Ankara.

HÜSEYİN KAZIM :

Ziraat Albümü, İstanbul, 1339.

HÜSREV, İsmail :

Türkiye'de Ziraî Kooperatif Hareketi, İstanbul, 1932.

_____ : Türkiye Köy İktisadiyatı, İstanbul, 1934.

İĞDEMİR, Uluğ :

Sivas Kongresi Tutanakları, Ankara, 1969.

İHSAN, Abidin :

Anadolu'da Ziraat ve Yetistirme Vaziyeti, c. I-II, İstanbul, 1928.

İLKİN, Selim- İlhan TEKELİ :

1929 Dünya Euhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Ara-
tırları, Ankara, 1977.

İLOĞLU, Asım Süreyya :

Memleketimizde Teşkilatlı Ziraî Kredi, Ankara, 1968.

İNALCIK, Halil :

The Ottoman Empire The Classical Age (1300- 1600), London, 1975.

İNAN , Afet :

Vatandaş İçin Medeni Bilgiler, c. I, İstanbul, 1933.

_____ : Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sana-
yi Planı, Ankara, 1972.

İNÖNÜ , İsmet :

İsmet Paşa'nın Siyasi ve İctimaî Nutukları (1920- 1933),
Ankara, 1933.

_____ : Söylev ve Demeçleri, c. I, İstanbul, 1946.

_____ : Hatıralar, c. II, Ankara, 1987.

İPEKÇİ, Abdi :

İnönü Atatürk'ü Anlatıyor, İstanbul, 1981.

İ. İTİA.'nin CUMHURİYET'E 50. YIL ARMAĞANI :

Türk Ekonomisinin 50. Yılı, İstanbul, 1973.

İSTANBUL YÜKSEK İKTİSAT VE TİCARET MEKTEBİ - İTİA. MEZUNLARI
DERNEĞİ :

Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Sempo-
zumu (Tebliğler- Tartışmalar, 14- 16 Ocak 1977), İstanbul,
1977.

İ.Ü. İKTİSAT MEZUNLARI CEMİYETİ ANKARA ŞUBESİ :

Atatürk Dönemi İktisat Politikası ("31 Ocak 1981'de düzen-
lenen panele sunulan bildiriler"), İstanbul, 1981.

- KALPAKCIOĞLU , Fethi Naci (Der.) :
100 Soruda Atatürk'ün Temel Görüşleri, İstanbul, 1971.
- KANBOLAT, Yahya :
Türkiye Ziraatinde Bünye Değişikliği, Ankara, 1963.
- KANSU, Mazhar Müfit :
Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, c. I- II,
 Ankara, 1986.
- KARACAN, Ali Naci :
 Lozan, İstanbul, 1971.
- KARAL, Enver Ziya :
Osmanlı Tarihi, c. VI- VIII, Ankara, 1976- 1983.
- _____ : Atatürk ve Devrim: "Konferans ve Makaleler, Ankara, 1980.
- _____ : (Der.): Atatürk'ten Düşünceler, İstanbul, 1986.
- KARPAT, Kemal :
Türk Demokrasi Tarihi: "Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller",
 İstanbul, 1967.
- KAZGAN, Gülten :
Tarım Ekonomisi ve İktisadî Gelişme, İstanbul, 1966.
- _____ : Tarım ve Gelişme, İstanbul, 1983.
- KOPENEK, Yakup :
Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi,
 Ankara, 1987.
- KESEBİR , Şakir :
İktisadî Vaziyetimize Dair Rapor, Ankara, 1930.
- KEYDER, Çağlar :
Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923- 1929), Ankara, 1982.
- KILIÇBAY, Mehmet Ali :
Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı, Ankara, 1982.
- KINROSS, Lord (Çev.: Ayhan TEZEL) :
Atatürk : "Bir Milletten Yeniden Doğuşu", İstanbul, 1973.
- KIVANÇ, Cemil :
Türkiye Ekonomisinde Tarımsal Amaçlı Kooperatifçilik İşlet-
 meleri, Ankara, 1982.

KİLİ, Suna- A. Şerif GÖZÜBÜYÜK :

Türk Anayasa Metinleri : "Senedi İttifaktan Günümüze",
Ankara, 1985.

KOCATÜRK, Utkan (Der.):

Atatürk'ün Sohbetleri, Ankara, 1971.

_____ : Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Ankara, 1984.

KOÇAK, Cemil :

Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945), Ankara, 1986.

KOÇTÜRK, Osman N. :

Türkiye'nin Kalkınmasında Tarım ve Sanayi, Yeni Bir Düzen:
"Agrindus", İstanbul, 1967.

KONGAR, Emre :

İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yaouısı,
İstanbul, 1981.

KÖKSAL, Bilge Aloba- A. Rasih İLKİN :

Türkiye'de İktisadî Politika'nın Gelişimi (1923-1973),
Ankara, 1973.

KÖPRÜLÜ, Bülent :

Toprak Hukuku Dersleri, c. I, İstanbul, 1958.

KÖPRÜLÜ, Fuat :

Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Ankara, 1984.

_____ : Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, An-
kara, 1986.

KÖYLÜ , Kazım Rıza :

Türkiye Ziraati ve Türkiye Ziraatı'nın Mühim Şubeleri,
Ankara, 1935.

_____ : Türkiye'de Büyük Arazi Mülkleri ve Bunların İşletme Şekil-
leri, Ankara, 1947.

_____ : Ziraî İşletmecilik : Ziraî İktisat, c. I, Ankara, 1959.

KÖYMEN, Nusret :

Türk Köyünü Yükseltme Çareleri, Ankara, 1939.

KRÜGER, K. (Çev.: Nihal ÖNAL) :

Kemalist Türkiye ve Ortadoğu, Ankara, 1981.

KURDAKUL, Necdet :

Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar, İstanbul, 1981.

KURMUŞ, Orhan :

Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, Ankara, 1982.

KURUÇ, Eilsay :

İktisat Politikasının Resmi Belgeleri, Ankara, 1963.

_____ : Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi, Ankara, 1987.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. :

Osmanlı İktisâdî Münasebetleri, c. I, Ankara, 1974; c. II, İstanbul, 1976.

LESTIEN, Georges - Roger CÉRÉ (Çev.: Nihal ÖNAL) :

İki Dünya Savaşı (1914 - 1918) - (1939 - 1945), İstanbul, 1966.

LEWIS, Bernard (Çev.: Metin KIRATLI) :

Modern Türkiye'nin Doğusu, Ankara, 1970.

LEWIS, W.A. :

Economic Survey (1919 - 1939), London, 1965.

MARDİN, Şerif :

Türkiye'de İktisadî Düşüncenin Gelişmesi (1838 - 1918), Ankara, 1962.

MERAY, Seha L. - Osman OLCAY :

Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar, Belgeler, Takım I, c. III, Ankara, 1972.

_____ : Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakılması, Sevr Antlaşması, İlgili Belgeler), Ankara, 1977.

MEARS, E.G. :

Modern Turkey: Politica - Economic - Interpretation (1908 - 1923), New York, 1924.

MIHASLOVIÇ, Dragoslov P. :

La Nouvelle Turquie Economique, Beograd, 1937.

MUMCU, Ahmet :

Tarih Açısından Türk Devrimi'nin Temelleri ve Gelişimi, Ankara, 1976.

- MORAWITZ, Charles (Der.: MALİYE TETKİK KURULU) :
Türkiye Maliyesi, Ankara, 1978.
- MUSTAFA NURİ PAŞA (Sadeleştiren: Neşet ÇAĞATAY) :
Netayic-ül Vukuat: Kanunları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi, c. III- IV, Ankara, 1987.
- MÜDERRİSOĞLU- Alptekin :
Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları, Ankara, 1974.
- MÜLAYİM, Z. Gökalp :
Türkiye'de Ziraî Kazançların Vergilendirilmesi Meselesi, Ankara, 1968.
- NASUHI, Cevdet:
Kooperatif, Yitirenler ve Bitirenler Davası, İstanbul, 1929.
- NEŞET HALİL :
Davamız, Himayeci Etfalin Kitabı, Ankara, 1932.
 _____ : Büyük Meclis ve İnkilâp, Ankara, 1933.
- NUSRET KEMAL :
Köycülük Rehberi, Ankara, 1934.
- ODTÜ.:
Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, Gelişme Dergisi 1978 Özel Sayısı, c. I, Ankara, 1979.
 _____ : Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar II, Gelişme Dergisi 1979-1980 Özel Sayısı, Ankara, 1981.
- ORTAYLI, İlber :
Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfusu, İstanbul, 1983.
 _____ : İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul, 1987.
- ÖKÇÜN, Gündüz (Haz.) :
Türkiye İktisat Kongresi, 1923, İzmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar, Ankara, 1968.
 _____ : 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anomin Şirketlerinde Yabancı Sermaye, Ankara, 1971.
 _____ : Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistikî, Ankara, 1971.

- _____ : (Mükellefiyet-i Ziraiyye), Belgeler, 1914-1922, Ankara, 1983.
- ÖNSOY, Rifat :
Türk Alman İktisadî Münasebetleri (1871-1914), İstanbul, 1982.
- ÖZKALP, Kazım :
Millî Mücadele, c. I- II, Ankara, 1971.
- ÖZGİRAY, Ahmet :
1924-1928 Yılları Bütçeleri, İzmir, 1984.
- ÖZGÜR, Özlem :
100 Soruda Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi, İstanbul, 1975.
- _____ : 100 Soruda Sanayileşme ve Türkiye, İstanbul, 1976.
- ÖZGÜVEN, Ali :
Tarım Ekonomisi ve Politikası, Bursa, 1977.
- ÖZMEN, Selahattin :
Türkiye'de ve Dünya'da İktisadî Devlet Teşekkülleri, Ankara, 1967.
- ÖZTÜRK, Kâzım :
Cumhurbaşkanları'nın T.B.M.M.'ni Açış Nutukları, İstanbul, 1969.
- PAKALIN, Mehmet Ziya :
Maliye Teşkilatı Tarihi (1442-1930), C. IV, Ankara, 1978.
- PAMUK, Şevket :
100 Soruda Türkiye Osmanlı İktisadî Tar. (1500-1914), Ank., 1988.
- PARVUS Efendi :
Türkiye'nin Can Damarı Devlet'i Osmaniye'nin Dış Borçları, İstanbul, 1330.
- PARVUS Efendi (Der.: Muammer SENCER) :
Türkiye'nin Malî Tutsaklığı, İstanbul, 1977.
- POLATKAN, Salih :
Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, İstanbul, 1986.

RAMSOUR, E. :

Jön Türkler ve 1908 İhtilâli, İstanbul, 1982.

QUATAERT, Donalt (Çev.: Sabri TEKAY) :

Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908), Ankara, 1987.

RASİM, Ahmet (Haz.: H.V. VELİDEDEOĞLU) :

Osmanlı İmparatorluğu'nun Reform Çabaları İçinde Eatis Evreleri, İstanbul, 1987.

RATHMANN, Lothar (Çev.: Ragıp ZORAKOLU) :

Berlin- Bağdat, Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi, İstanbul, 1982.

REVNDAL, G.B.:

Turkey, A Commercial and Industrial Handbook, Washington, 1926.

RENOUVIN, Pierre (Çev.: Adnan ÇAMGİL) :

Birinci Dünya Savaşı (1914-1918), İstanbul, 1982.

RİTTER, K. (Çev.: Kazım KÖYLÜ) :

Dünya Ziraat Tarihi, Ankara, 1962.

ROHRBACH Paul (Çev.: CEVDET PAŞAZADE İBRAHİM LATİF) :

Rusya Devleti'nin Devletli Osmanive'ye Karşı Olan Vaziyet-i Siyasiyesi ile Bağdat Şimendüferi ve Almanya Devleti'nin Siyaset-i Şarkiyesi, Dersaadet, Metin Matbaası, 1325-1327.

ROZALİYEV, Y.N. (Çev.: Azer YARAN) :

Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960), Ankara, 1978.

SADİ, Hamit :

İktisadî Türkiye, İstanbul, 1934.

SALİH ZEKİ :

Türkiye'de Tütün, İstanbul, 1928.

SANAR, Nejat :

Atatürk Dönemi: 19 Altın Yılın Öyküsü, İstanbul, 1975.

SARÇ , Ömer Celal :

Ziraat ve Sanayi Siyaseti, İstanbul, 1934.

SÂYAR, Nihad S.:

Türkiye'nin İmparatorluk Dönemi Siyasî, Askerî, İdarî ve Malî Olayları, İstanbul, 1978.

SEE Henri (Çev.: Selâhattin ÖZMEN) :

Modern Kapitalizmin Oluşumu, İstanbul, 1972.

SEIGNOBOS, Charles (Çev.: Semih TIRYAKİOĞLU) :

Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi, İstanbul, 1960.

SELEK, Sabahattin :

Anadolu İhtilâli, İstanbul, 1976.

SENCER, Muzaffer :

Osmanlı Toplum Yapısı, İstanbul, 1969.

SEVİĞ, Vasvi Raşid :

Toprak Hukuku Dersleri, Ankara, 1953.

SHAW Stanford- Ezel Kural SHAW (Çev.: Mehmet HARMANCI) :

Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, c. I- II, İstanbul, 1982- 1983.

SİLİER, Oya :

Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923- 1938), İstanbul, 1981.

SOYAK, Hasan Rıza :

Atatürk'ten Hatıralar, c. I- II, İstanbul, 1973.

SOYSAL, İsmail :

Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, Ankara, 1973.

SUVLA, Refiî Şükrü :

Umumi İktisat Dersleri : Tatbiki İktisat, c. II, İstanbul, 1948.

STENHAUS, Kurt (Çev.: M. AKBAŞ) :

Atatürk Devrimi Sosyolojisi, İstanbul, 1973.

ŞANDA , Hüseyin Avni :

Bir Yarım Müstemleke Oluş Tarihi, İstanbul, 1932.

Reaya ve Köylü, İstanbul, 1970.

- ŞERİF, Ahmet :
Anadolu'da Tanin, İstanbul, 1325.
- ŞİMŞİR, Bilâl N. :
Atatürk ile Yazışmalar (1920-1923), c. I, Ankara, 1981.
- TALAS, Cahit :
Ekonomik Sistemler, Ankara, 1977.
- TALUĞ, Cemal :
Atatürk ve Kooperatifçilik, Ankara, 1981.
- TANILLİ, Server :
Anayasalar ve Siyasi Belgeler, İstanbul, 1976.
- TANKUT, Hasan Reşit :
Köylerimiz, Bugün Nasıldır, Dün Nasıldı, Yarın Nasıl Olmalıdır, Ankara, 1939.
- TARAKLI, Duran :
Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Uygulama Sonuçları, Ankara, 1976.
- TAŞÇIOĞLU, Halit :
Zirafî Krediler, Ankara, 1959.
- TAYANÇ, Tunç :
Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl, İstanbul, 1973.
- TEKELİ, İlhan-Selim İLKİN :
Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası 50. Yıl Armağanı, Ankara, 1981.
- _____ : 1929 Dünya Ekonomik Buhranında Türkiye'nin İktisadî Politika Arayışları, Ankara, 1983.
- TEZEL, Yahya Sezai :
Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, Ankara, 1986.
- THOBIE, Jacques :
Intérêts et Impérialisme Français dans L'empire Ottoman (1895-1914), Paris, 1977.
- TİMUR, Taner :
Türk Devrimi, Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli, Ankara, 1968.
- _____ : Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1946), Ankara, 1971.

- _____ : Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Osmanlı Toplumsal Düzeni, Ankara, 1979.
- TOLGA, Osman :
Ziya Gökalp ve İktisadi Fikirleri, İstanbul, 1949.
- TOROS, T. :
Çukurova ve Toroslarda Köy İktisadiyatı, Adana, 1939.
- TOPRAK, Zafer :
Türkiye'de "Millî İktisat" (1908 - 1918), Ankara, 1982.
- TÖKİN , İsmail Hüsrev :
Türkiye Köy İktisadiyatı, İstanbul, 1934.
- TURAN, Şerafettin :
Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar, Ankara, 1982.
- TUNAYA, Tarık Zafer :
Türkiye'de Siyasi Partiler, İstanbul, 1952.
- TUNCAY, Mete :
Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923 - 1931), Ankara, 1931.
- TUNCER, Hadiye :
Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Taksimi ve Aşar, Ankara, 1948.
- _____ : Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Hukuku, Arazi Kanunları ve Kanun Açıklamaları, Ankara, 1962.
- _____ : (Haz.): Osmanlı İmparatorluğu Arazi Kanunları (El Yazması, "Yazan belli değil", Sene 952 - 1536), Ankara, 1963.
- TUNCER, Hamdi :
Devlet Üretme Çiftlikleri, Ankara, 1957.
- TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ :
Türk Dünyası El Kitabı, Ankara, 1976.
- T.M.M.O. BİRLİĞİ ZİRAAT MÜHENDİSLERİ ODASI :
Türkiye'nin Ziraî Bölgeleri, Ankara, 1963.
- TÜRKİYE TİCARET ODALARI - SERMAYE ODALARI - TİCARET BORSALARI :
Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si, Ankara, 1981.

- TÜRK ZİRAAT YÜKSEK MÜHENDİSLERİ BİRLİĞİ :
Ziraî Öğretimde 110. Yıl, Ankara, 1959.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan :
100 Soruda Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları, İstanbul, 1975.
- ÜÇÖK, Coşkun- Ahmet MUMCU :
Türk Hukuk Tarihi, Ankara, 1985.
- ÜÇÖK Orhan- Münci AKINCI- Sabri MALKOÇ :
Cumhuriyet'in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, Ankara, 1973.
- ÜLGENER, Sabri F. :
İktisadî Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası, İstanbul, 1981.
- ÜLKEN, Yüksel :
Atatürk ve İktisat, Ankara, 1984.
- ÜLMAN, Halûk :
Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş, Ankara, 1973.
- ULUTAN, Eurhan :
Bankacılığın Tekamülü, Ankara, 1957.
- ÜNAL, F.- M. TIRAŞ- Z. KÜKRER (Derleyenler) :
1920- 1929 Bütçe Kanunları, Ankara, 1978.
- ÜREN, Arsan :
Türkiye Cumhuriyet Devrinde İç Devlet Borçları, Ankara, 1961.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı:
Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Ankara, 1970.
 _____ : Osmanlı Tarihi, c. I-IV, Ankara, 1982- 1983.
- VELAY, A. du (Der.: MALİYE TETKİK KURULU) :
Türkiye Maliye Tarihi, c. I, Ankara, 1978.
- VELİDEDEOĞLU, H. Veldet :
Bir Lise Öğrencisinin Millî Mücadele Anıları, İstanbul, 1971.
 _____ : Devirden Devire, c. I, İstanbul, 1974.
 _____ : Türkçeleştirilmiş Metinleriyle Birlikte Türk Medeni Kanunu ve Borçlar Kanunu, c. I, Ankara, 1979.
- WENIGER, F. Christiansen :
Türkiye Ziraat Siyasetinin Esas Meseleleri Hakkında Düşünceler, Ankara, 1938.

- WOODS, C. H. :
Report on Economic and Commercial Condition in Turkey, London, 1927.
- YALIM, Doğan :
Tarım ve Kredi, Ankara, 1967.
- YAŞA, Memduh :
Devlet Borçları, İstanbul, 1971.
- YAVUZ, Fehmi :
Toprak Ya Da Tarım Reformu, Ankara, 1968.
- YAZMAN, M. Öğüt :
Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara, 1973.
- YENİAY, İ.H. :
Osmanlı Borçları Tarihi, Ankara, 1936.
- YERASİMOS, Stefanos :
Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, c. III,
- ZORAKOLU, Avni :
Atatürk Döneminde Ülkemizde İzlenen Ekonomi Politikası, Ankara, 1981.
- ZHUKOVSKY, P. (Çev.: Celâl KIPÇAK- Haydar HORUZHAN- Sabri TÜRKİSTANLI) :
Türkiye'nin Ziraat Bünyesi, Ankara, 1951.
- ZİSCHKA, Antoine (Çev.: İskeçeli Hasan ERDİNÇ) :
Pamuk İçin Gizli Harp, İstanbul, 1937.

E. MAKALELER ve TEBLİĞLER

- AKGÜÇ, Öztin :
"Tarım Sektöründe Kredinin Önemi ve Sorunları", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, c. XI, S. 9 (Eylül 1974), Ss.2-9
- AKDAĞ, Mustafa :
"Tımar Rejiminin Bozulması" DTCF Dergisi, c. III, s. 4 (Mayıs 1945), Ss. 419- 431.
- _____ : "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkışaf Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti", Bellekten c. XII, s. 51. (Temmuz 1949), Ss. 497- 564.

- _____ : "Türkiye'nin Batılılaşmasını Zorunlu Kılan Tarihsel Koşullar", DTCF Cumhuriyetin 50 Yıldönümünü Anma Kitabı, Ankara, 1974.
- AKMAN, Arif :
"Atatürk ve Tarımsal Öğretim 1" Atatürk ve Tarım Ankara, 1981
- _____ : "Cumhuriyet Döneminde Tarım Öğretimi", Ata'nın Anısına Doğumunun 100. yılında Tarım Semineri, Atatürk ve Tarım Haftası, 12-16 Ekim 1981, Ss. 331- 343 Ankara, 1981.
- AKMAN, Numan :
"Cumhuriyet Döneminde Sığircılık", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, c. IX, Ss. 2430- 2436.
- AKSÖZ, İbrahim :
"Vergileme yönünden Tarımın ve Çiftçinin Özellikleri", Tarımsal Vergileme Sorunları Semineri, Milli Prodüktivite Merkezi, Ss. 169- 190, Ankara, 1971.
- AKTAN, Reşat :
"Tarımda Üretim Tekniğinin Değişmesinin mana ve önemi" SBF Dergisi, c. XXIII, No:1 (Mart 1968), Ss. 1- 28.
- _____ : "Türkiye'de Toprak Reformu Çalışmaları", Ekonomik ve Sosyal Etüdler Heyeti, Toprak Reformu ve Ekonomik Gelişme, İstanbul, 1971.
- _____ : "Türkiye'de Toprak Reformu Çalışmaları", SBF Dergisi c.XXVIII No:3, (Eylül 1971), Ss. 33- 93.
- _____ : "Türkiye'de Toprak Reformu", Türkiye Ekonomisinin 50. yılı Semineri, Ss. 637-673. İstanbul, 1973.
- _____ : "Konjonktür ve Tarım", Konjonktür Hareketleri ve Türkiye Ekonomisi Semineri, 3-5 Mayıs 1972, Ss. 157- 181, Ankara, 1972.
- AKTAN, Reşat - Baran Tuncer :
"Türkiye'de Arazi parçalanmasının iktisadi cephesi hakkında Rapor", TODAİE İdari Reform Serisi VI, Ankara, 1961.
- ALKİN, Erdoğan :
"Atatürk Döneminde Devletçilik", Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi Semineri, Yapı ve Kredi Bankası Atatürk yılı Armağanı, Ss. 114-128, İstanbul, 1982.

ARAL, Namık Zeki :

"Hayvan Serveti" Siyasi İlimler Mecmuası, c. XVI. s. 185
(Ağustos 1946), Ss. 258 - 268.

_____ : "Türkiye'de Ziraî Kredi ve Müesseseleri", Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferansı, Ss. 174 - 196. İstanbul, 1965.

ARAS, Ali :

"Türkiye Tarımında Üretim ve Verimliliğin Artırılması ve Deseninde Gelişmeler", II. Türkiye İktisat Kongresi, VII. Tarım Komisyonu Tebliğleri 2 - 7 Kasım 1981, Ss. 127 - 135, Ankara, 1981.

ARICANLI, Tosun - Somel KUTLU :

"Türkiye'de Toprak Dağılımında ve Tarımında Değişimin Niteliği üzerine Gözlemler", ODTÜ, Gelişme Dergisi, c. VI, s. 22 - 23. (Kış 1979), Ss. 91 - 109.

ARIPINAR, Seval : "XIX. Yüzyılda ülkenin Tarım Sorunlarına Eğilme Hareketleri ve Halkalı Ziraat Okulu'nun Açılışı", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, s. 36. (Eylül 1970), Ss. 53 - 60.

ARIOEA, Çelik : "Tarım

"Tarımsal Kalkınmada Kooperatiflerin Önemi Üzerine Bazı Düşünceler" SBF Dergisi, c. XXVI, No: 2 (Haziran 1971), Ss. 107 - 134.

_____ : "Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'nin Tarımsal yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, Ss. 79 - 87. Ankara, 1982.

AYDEMİR - Şevket Süreyya :

"Milli iktisat planı ve şeker sanayimiz" Kadro, c. II, s. 24 (Birinci Kanun 1933) Ss. 5 - 13.

AYSAN, Mustafa :

"Atatürk'ün Ekonomik Görüşü : Devletçilik", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c. II, s. 6 (Temmuz 1986), Ss. 617 - 644.

_____ : "Atatürk'ün Ekonomi Görüşü" Atatürk yolu Ss. 69 - 104, Ankara, 1987.

EADOUİN, Robert :

"Tarım ve Enflasyonist Konjüktürler", (Çev.: İlker PARASIZ), Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi, c. IV, No: 1, (Mart 1975) Ss. 93- 112.

BARKAN, Ömer Lûtfi : "T

"Tımar", İslam Ansiklopedisi, c. XII, Ankara, 1972, Ss. 280-293.

_____ : "Feodal Düzen ve Osmanlı Tımarı", Türkiye İktisat Tarihi Semineri, metinler, Tartışmalar, Editör: Osman OKYAR, 8-10 Haziran 1973, Ankara, 1975, Ss. 1- 32.

_____ : "Türkiye'de Servaj var mı idi" Belleten, c. XX. s. 78, (1956), Ss. 237- 246.

_____ : "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi Tanzimat, 1940, Ss. 321- 422.

_____ : "Ziraat ve Sanayi Siyaseti" Ülkü, c. VIII. s. 44- 48 (Eylül 1936 Şubat 1937) Ss. 85- 112.

_____ : "Türkiye'de Toprak Meselesi" Ülkü, c. IX, s. 6 (Mart 1938) Ss. 56- 68.

_____ : "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye'de Ziraat Bir Reformun Ana Meseleleri İktisat Fakültesi Mecmuası, c. VI. s.2 (Ekim 1944 - Ocak 1945) Ss. 293- 320.

_____ : "Üşür" Türkiye'de Toprak Meselesi, Tonlu Eserler 1, (Haz.: Abidin Nesimi - Musfata Şahin - Abdullah Özkan), İstanbul, 1980. s. 799- 804.

EATUL, Selahattin :

"Hayvan Ekonomisi", Türkiye Ekonomisinin Başlıca Meseleleri, Ankara, 1944. Ss. 90- 106.

EAYAR, Celal :

"1923- 1940 Türk Ekonomisi" Cumhuriyet 24 Şubat 1984.

_____ : "Birinci Köy ve Ziraat Kongresinde Başvekil Celal EAYAR 'ın Nutukları", Edirne, 1938. Zs. 3- 4.

BAYDAR, Ertuğrul :

"Aşarın Kaldırılması Belgeler" Maliye Dergisi, Sayı: 34 (Temmuz Ağustos 1978), Ss. 20- 41.

BERBEROĞLU - Necat :

"Türk Ekonomisinde Tarım Sektörü ve Türk Tarımının Önemli ekonomik Sorunları" E.İ.T.İ.A. Dergisi, c. XIII, s. 2 (Haziran 1977) Ss. 314 - 338.

EİLGE, Nazike :

"Atatürk ve Kooperatif Hareketinin Gelişimi", Kooperatifçilik Dergisi, 100. yıl Özel Sayısı, Ankara, 1981. Ss.10-20.

BİNATLI, Cüneyt :

"Aşar Üzerine Bir Deneme", Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Dergisi, 10. yıl Özel Sayısı. c. V, s. 1 (Ocak 1969), Ss. 304 - 315.

BORATAV, Korkut :

"1923 -1939 yıllarının iktisat politikası Açısından Dönemlendirilmesi", Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları (1923- 1938) Sempozyumu, İstanbul, 1977. Ss.39 - 52.

BURHAN, Asaf :

"Merhumun Dolaşık işleri" Kadro (Haz.: Cem ALPAR), c. 1, S. 2 (1932), Ss. 22-23.

CENGİZ, Fırat :

"Türkiye'de Ankara Keçisi Yetiştiriciliği", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, c. IX, Ss. 2441- 2443.

CİLLOV, Haluk :

"Tarım ve Sanayinin Türkiye Ekonomisindeki yeri ve Kalkınmadaki Rollerini", İktisat Fakültesi Dergisi, c. I, (1971) Ss. 345 Ss. 345 - 368.

ÇAĞAL, Gündoğan :

"Tarımsal Destekleme ve Fiyat politikaları" Maliye Dergisi, s. 4 (Temmuz-Ağustos 1973), Ss. 34 - 59.

ÇANKAYA, Ali :

"Kapitülasyonlar", Türk Ansiklopedisi, c. XXI, Ankara, 1974. Ss. 332 - 334.

ÇAVDAR, Tefrik :

"Cumhuriyet Dönemi Başlarken Türkiye Ekonomisinin Görünümü ve Yapısal Kökenleri", Türkiye Ekonomisinin 50. Yılı Semineri, İstanbul, 11- 165, Ss. 11- 165.

ÇAYCI, Abdurrahman :

"Atatürk'ün Uygarlık Anlayışı", Atatürk Konferansları, IV, (1973-1974), Ankara, 1977. Ss. 117 - 129.

_____ : "Atatürk Döneminin Sosyo-Ekonomik Sorunları Semineri'nin Önsözü", 30 Haziran 1 Temmuz 1981 (Kayseri Üniversitesi Atatürk Araştırmalar Enstitüsü tarafından düzenlenmiştir.) Ankara, 1982.

_____ : "Atatürk ve Türkiye'nin Çağdaşlaşma Problemi", Atatürk Döneminin Sosyo-Ekonomik Sorunları, (Seminerde Sunulan Tebliğler) 30 Haziran 1 Temmuz 1981, Ankara, 1982. Ss. 1-11.

ÇETİNKAYA, Cihat :

"Tarımsal Destekleme Politikaları", Maliye Dergisi, s. 41 (Eylül Ekim 1979), Ss. 143-158.

DAVER, Bülent :

"Atatürk'ün yeni Türk Devleti'nin Ekonomik Sistemi Hakkındaki Düşünceleri", BTDD s. 52-54. (Ocak-Mart 1972) Ss. 4-7.

DİNLER, Zeynel :

"Tarımda Küçük ve Büyük İşletmeler", Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi, c. VI, No: 1-2, (Temmuz Kasım 1977) Ss. 17-58.

DOĞANAY, Hayati :

"Tarımda Küçük ve Büyük İşletmeler", Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi, c. VI, s. 1-2, (Temmuz-Kasım 1977), Ss. 17-58.

_____ : "Tarımın Türkiye Ekonomisindeki Yeri ve Sorunları", Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, c. 3, s. 3-4 (Kasım 1978) Ss. 219-238.

ELDEM, Vedat :

"Cihan Harbinin ve İstiklâl Savaşı'nın Ekonomik Sorunları", Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler, Tartışmalar, Editor: Osman Okyar - H. Ünal Nalbantoğlu, Ankara, 1975. s. 373-408.

ERGENÇ, Özer- ÇADIRCI, Musa :

"Osmanlı Devleti'nde Toprak İdaresi", Sosyal Bilgiler 2, (unite, 10) Ankara, 1986, Ss. 21- 31.

_____ : "Osmanlı Devletinde Yönetim", Sosyal Bilgiler 2, (Unite 9), Ankara, 1986, Ss. 13- 20.

ERKUŞ, A. :

" Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Ülkemiz Tarımındaki Gelişmelerin Değerlendirmesi" Kooperatifçilik, s. 68 (Nisan Mayıs Haziran 1985) Ss. 4 - 26.

EROL, Hasan Tahsin :

"Türkiye'de Tarımsal Produktiviteyi Etkileyen faktörler", İzmir İktisadi ve Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi, s.7, Yıl: 4 (Ocak Mart 1971) Ss. 47- 57.

GEVGİLİ, Ali :

" Türkiye'de Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçiş süreci" Cumhuriyet'in 50. yılında Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Sorunlar Semineri, (Erzurum 22- 25 Ekim 1973) No: 175 Erzurum 1974, Ss. 159- 170.

CÜRÜN, Tefrik :

"Tanzimat Döneminde Tarım Politikası" Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071- 1920) Editör: Osman OKYAR, Halil İNALCIK, Ankara, 1980. Ss. 271- 277.

HATİPOĞLU, Şevket RAŞİT :

"On yılda Türkiye Ziraatı" Dönüm No: 16 (Ekim 1933) Ss. 3- 13.

HİÇ, Mükerrerem :

"Atatürk'ün İktisadi Alandaki Görüş ve Düşünceleri", Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si. Türkiye Ticaret Odaları, Ankara, 1981, Ss. 126- 153.

HÜSREV, İsmail :

"Köy İktisadiyatında Teknik İnkilâp" Kadro Haz.: Cem ALPAR, Tıpkı basım c. 1, s. 2 (Şubat 1932) Ss. 15- 21.

İNALCIK, Halil :

"Tanzimat'ın Uygulaması ve Sosyal Tepkileri", Belleten, C.XXVIII, S. 112 (Ekim, 1964), Ss. 623-649.

_____ : "Osmanlı İmparatorluğu: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kültür ve Teşkilat" ı Türk Dünyası El Kitabı , Ankara, 1976, Ss. 974-990.

İNÖNÜ, İsmet: "İnönü'nün Cumhuriyet'in 50 Yılında Tarımımızı Eleştirisi", Atatürk ve Tarım, Ankara, 1981, Ss. 29-33.

_____ : "İsmet İnönü'nün Anıları", Milliyet, (Yakın Siyasi Tarihimizdeki Olayların Perde Arkası: 2), 16 Kasım 1987.

İZGÖR, A. SÜREYYA:

"Giresun Çayır Köyü", Ülkü Mecmuası , S.32 (Birinci Teşrin 1935), Ss. 148-150.

KAZGAN, Gülten :

"Tarım"ı Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, c.9, Ss. 2411-2429.

_____ : "Atatürk Döneminde Türk Tarımı", Para Dergisi : Atatürk Özel Sayısı, S.6 (Kasım, 1981) Ss. 8-10.

KAZGAN, Haydar-Külten KAZGAN:

"Zirai Kazançların Vergilendirilmesi", İktisat Fakültesi Dergisi, c. XXI, No: 1 (Ekim, 1959), Ss. 66-118.

KEYDER, Çağlar :

"1923-1929 Döneminde Para ve Kredi", ODTÜ Gelişme Dergisi 1978 Özel Sayısı, Ankara, 1979, Ss. 220-250.

KEYDER, Çağlar - Faruk BİRTEK:

"Türkiye'de Devlet - Tarım İlişkileri, 1923-1950", Toplumsal Tarih Çalışmaları, Ankara, 1983, Ss. 191-220.

KORKMAZ, Esat:

"Türkiye'de Ormanlar ve Ormancılık", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi , c. 6, Ss. 1590-1598.

KÖKSAL, Erhan:

"Türkiye'de Tarımsal Kredi ve Sorunu", ODTÜ. Gelişme Dergisi, S.3 (1971-Güz), Ss. 499-526.

KÖY MUALLİMİ NURİ:

"Kütahya'da Alayurt Köyü", Ülkü Mecmuası, S.8 (Eylül 1933)

Ss. 152-154.

KURMUŞ, Orhan:

"1916 ve 1929 Gümrük Tarifeleri Üzerine Bazı Gözlemler", ODTÜ. Gelişme Dergisi 1978 Özel Sayısı, Ankara, 1979.
Ss. 182-201.

KUTAY, Cemal:

"Büyük Zaferin Yapısında Tekalif-i Milliye", Büyük Zafe-
rin 50. Yıldönümüne Armağan, İstanbul, 1972, Ss.244-254.

MAZHAR, Yusuf:

"~~Şark~~ Vilayetlerinden Mektuplar", Cumhuriyet, 25 Ağustos
1925.

MERAY, Seha L. :

"Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler", Belgelerle
Türk Tarihi Dergisi, S.34 (Temmuz, 1970), Ss. 71-77.

NALBANTOĞLU, Ünal H.

"Osmanlı Toplumunda Tarım Teknolojisi, Artı-Ürün ve Kent
Ekonomisi", Türk İktisat Tarihi Semineri, Metinler-Tartış-
malar, Ankara, 1975, Ss. 34-70.

OKYAR, Osman:

"Atatürk ve Devletçilik Politikası", Atatürk ve Kültür,
Ankara, 1982, Ss. 49-56.

ÖKÇÜN, A. Gündüz:

"1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan
Bankalar", Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler-Tar-
tışmalar, Ankara, 1975, Ss. 409-484.

_____ : Memalik-i Osmaniye'nin Zirai Programı 1910", Prof.Dr.Re-
sat Aktan'a Armağan, Ankara, 1982, Ss. 24-42.

ÖNSOY, Rifat :

"Ziya Gökalp'in İktisadi Görüşleri", İ.Ü.Edebiyat Fakül-
tesi Dergisi, Prof.Dr.Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı
(1981-1922), S. 12, İstanbul, 1982, Ss. 324-364.

ÖZBEK, Abdi:

"Türkiye'de Toprak Dağıtımı-Tarihsel Gelişme ve Bugünkü
Durum", Toprak Reformu ve Ekonomik Gelişme, İstanbul,
1971, Ss. 7-21.

ÖZGÜR, Tuğrul - Kenan MORTAN:

"Atatürk Döneminde Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri"
Para Dergisi: Atatürk Özel Sayısı, S.6 (Kasım 1981) Ss.
28-31.

PEHLİVANLIOĞLU, M. Tefrik:

"Tanzimattan Sonra Orman Yıkımı ve Çevre Tahribi", Tanzimattan Sonra Türkiye Ansiklopedisi, c.6, Ss. 1574-1582.

QUATAERT, Donald:

"Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Gelişme", Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, c.6, Ss. 1556-1582.

SARÇ, Ömer Celâl:

"Tanzimat ve Sanayiimiz", Tanzimat I, İstanbul, 1940,
Ss. 423-440.

_____: "Toprak Meselelerimiz", İktisat Fakültesi Mecmuası, c.
IV, S. 4 (Mart-Temmuz 1941), Ss.293-320.

_____: "Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi", Çağdaş Düşünce Işığında Atatürk, İstanbul, 1983, Ss. 337-378.

SERİN, Necdet:

"Türkiye'de Dış Ticaret", Türkiye Ekonomisinin 50. Yılı Semineri, Bursa, 1973, Ss. 373-391.

SORAL, Erdoğan:

"Tarım Ürünlerinde Fiat Teşekkülü ve Devlet Müdahalesi",
E. İTİA. Dergisi 50. Yıl Özel Sayısı (Ekim 1973), Ss.
146-176.

MİLLÎ İKTİSAT ve TASARRUF CEMİYETİ:

"Sütçülük Encümen Raporu", 1931 Birinci Ziraat Kongresi Raporları, c.2, Ankara, Tarihsiz, Ss. 1460-1464.

TANOĞLU, Ali:

"Türkiye'de Çiftçi Nüfus Yoğunluğu Meselesi", İktisat Fakültesi Mecmuası, c.IV, S.4. (Mart 1941), Ss. 321-335.

TANRIÖVER, Abdullah Suphi:

"Köycülük" (Haz.: Mehmet KAPLAN-İnci Engünün VÖ.),
Atatürk Devri Fikir Hayatı, c. I, Ankara, 1981, Ss.
224-227.

TEKELİ, İlhan - Selim İLKİN:

"Devletçilik Dönemi Tarım Politikası: Modernleşme Çabaları", Türkiye'de Tarımsal Yapılar, (1923-2000) (Derleyenler: Şevket PAMUK - Zafer TOPRAK), Ankara, 1988, Ss. 37-89.

TENGİRŞENK, Yusuf Kemal:

"Tanzimat Döneminde Osmanlı Devleti'nin Harici Ticaret Siyaseti", Tanzimat I, İstanbul, 1940, Ss. 289-320.

TEZEL, Yahya Sezai:

"Cumhuriyet'in Devraldığı Tarım Yapısının Tarihi Oluşumu Hakkında Bazı Düşünceler", SBF. Dergisi, c.XXVI, S. 4 (Aralık 1971), Ss. 231-291.

TOPRAK, Zafer:

"Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası", ODTÜ. Gelişme Dergisi 1979-1980 Özel Sayısı: Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, (Der. Selim İLKİN), Ankara, 1981, Ss. 205-238.

_____ : "Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler", Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000), Ankara, 1988, Ss. 19-35.

TÖKİN- İsmail Hüsrev:

"Millet İktisadiyatı: Türkiye Köy İktisadiyatında Borçlanma Şekilleri", Kadro (c.I, Tıpkı basım), s.3 (Mart 1932), Ss. 25-34.

_____ : "Anadolu'da Zirai İşletme Şekilleri", Kadro (c.2, Tıpkı-basım), S. 24 (Birinci Kânun 1933), Ss. 25-32, S.3 (Mart 1932), Ss. 25-34.

_____ : "Türk Köylüsü Bir Toprak Reformu Bekliyor", Kadro (c.2, Tıpkıbasım), S. 21 (Eylül 1933), Ss. 21-24.

TÖR, Vedat Nedim:

"Ziraat Bankası", Cumhuriyet, 8 Ekim 1928.

_____ : "Niçin ve Nasıl Kooperatif", Cumhuriyet, 2 Kanunisanı, 1930.

_____ : "Müstemleke İktisadiyatından, Millet İktisadiyatına", Kadro, (c.I, Tıpkıbasım), S.2 (1932), Ss. 10-11.

Trakya'lı Ali Galip :

"Köylü", Ülkü Mecmuası, S. 10 (İkinci Teşrin 1933), Ss. 229-230.

Türk, İsmail:

"Atatürk ve Türk Mali Sistemi", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara, 1982, Ss. 7-21.

Türkkan, Halit Ziya:

"Toprak Meselesinin Hallinde Kadastroanın Rolü", Türkiye Ekonomisinin Başlıca Meseleleri, (Türk İktisat Cemiyeti'nde Verilmiş Kongferansların Hulasaları), Ankara, 1944, Ss. 65-79.

Uluğ, Naşit:

"Atatürk'ün Ekonomi Görüşü", Sümerbank Atatürk Özel Sayısı, c. 5, S.53 (Kasım 1965), Ss. 46-49.

Ünal, Kemal:

"Cumhuriyet'in Onbeş Yılında Ekonomi", Ülkü Dergisi, c. XIII, (İkinciteşrin 1938), S.69, Ss. 217-244.

Yalçın, Hakim:

"Kadıhan Köylüsü Nasıl Borçlandı?", Ülkü Mecmuası, S.11 (Birinci Kanun 1933), Ss. 431-492.

Yazıcıoğlu, Turgut:

"Memleketimizde Zirai Öğretimin Tarihçesi ve Bugünkü Zirai Öğretim Kurumlarımız", Ziraat Fakültesi Dergisi Özel Dergisi Özel Sayısı, No: 176,177, Ankara,1959.

Yazıcıoğlu, Turgut:

"Yüzyıl Önceki Zirai Bünyemize Bir Bakış", Yüz yıllık Teşkilatı Zirai Kredi (1863-1963), Ankara, 1964, Ss. 58-72.

Yücekök, Ahmet:

"Emperyalizmin Yörüngesinde Osmanlı İmparatorluğu: 1838 Ticaret Sözleşmesi", SBF. Mecmuası, c. XXIII, S. 1 (1968) Ss. 381-425.

Zorakolu Avni:

"Atatürk Döneminde Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri", Para Dergisi, s. 6 (Kasım 1981), Ss. 2-9.

F. SÜRELİ YAYINLAR

a) Dergiler

Demiryol

Dönüm

Kadro

Karıncâ

Kooperatîfcilik

Meteoroloji

Ülkü Mecmuası

Ziraat Vekâleti Mecmuası

b) Gazeteler

Cumhuriyet

Hakimiyet-i Milliye

Milliyet

Takvim-i Vekayi

Vakit

EK: 1

Osmanlı imparatorluğunun başlıca zirai maddeler ihracatı

Miktar ton ve kıymet altın lira hesabla

Yıllar	Erz (Prinç)		Hinta (Buğday)		Şaır (Arpa)		Dakik (Un)	
	Miktar	Kıymet	Miktar	Kıymet	Miktar	Kıymet	Miktar	Kıymet
1878	4 967	42 865	109 342	815 401	36 770	89 649	956	12 043
1879	450	3 923	116 962	332 321	15 764	43 135	457	10 781
1880	172	2 988	39 725	219 022	1 597	55 978	118	2 066
1881	430	4 190	159 185	836 856	92 477	232 198	529	6 989
1882	636	4 955	75 754	1 083 324	50 702	284 092	2 218	25 672
1883	298	4 606	92 273	1 331 840	50 391	334 063	2 127	22 554
1884	293	4 383	71 506	1 074 559	63 671	392 204	2 706	32 358
1885	135	2 318	64 426	914 107	27 811	183 785	1 382	17 570
1886	1 121	7 316	47 057	765 447	17 093	114 543	972	10 967
1887	298	4 989	28 643	439 024	7 404	53 546	789	9 641
1888	5 738	37 567	53 517	797 449	45 447	303 330	480	5 687
1889	12 083	44 845	98 928	1 353 455	45 447	512 017	1 634	15 042
1890	6 461	26 877	86 847	1 279 594	51 533	354 345	1 060	10 039
1891	21 355	54 373	115 776	1 762 142	83 930	716 647	627	6 710
1892	12 306	57 560	50 362	770 789	70 690	474 728	2 004	19 528
1893	8 737	33 239	11 577	157 410	92 169	589 264	2 187	25 767
1894	10 347	29 765	10 114	148 285	73 872	475 743	663	6 857
1895	7 281	21 644	25 886	368 967	113 010	685 286	319	3 573
1896	6 154	38 018	59 308	826 479	118 959	746 661	1 085	11 355
1897	2 289	14 639	41 238	612 360	116 537	743 288	1 761	19 394
1898	5 048	23 072	19 264	311 059	57 929	544 012	1 040	14 163
1899	15 952	75 462	8 590	137 456	86 349	536 486	271	3 106
1900	13 029	55 067	11 531	172 425	135 632	779 441	439	4 915
1905	4 610	28 374	25 409	375 528	113 526	750 647	1 075	10 742
1907	5 491	67 024	32 041	216 881	146 464	533 125	1 741	18 383
1908	7 113	39 060	34 991	236 499	16 993	459 573	675	8 025
1909	4 613	26 133	7 082	46 877	63 942	260 998	797	10 117
1910	7 536	29 163	15 011	79 152	157 103	844 193	695	8 746
1911	15 819	60 738	55 646	398 829	259 194	1 533 807	2 555	20 462
1913	59	693	14 154	97 931	150 214	785 363	1 604	18 028

KAYNAK: BİRİNCİ KÖY VE ZİRAAT KALKINMA KONGRESİ,
Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, İstanbul,
1938, Ek: 5.

EK: 2

Osmanlı İmparatorluğu'nun başlıca zirai maddeler ithalâtı
Miktar ton ve kıymet altın lira hesabına

Seneler	Erz (Pirinç)		Hıta (Buğday)		Şar (Arpa)		Dakik (Un)	
	Miktar	Kıymet	Miktar	Kıymet	Miktar	Kıymet	Miktar	Kıymet
1878	41 729	623 223	85 892	611 312	36 770	136 735	20 741	292 116
1879	49 824	683 622	139 183	1 178 014	30 068	563 515	35 670	137 598
1880	104 753	836 943	186 402	1 508 214	29 189	161 248	41 257	578 853
1881	52 749	716 055	133 950	977 378	15 382	57 702	33 660	492 250
1882	58 024	772 701	58 775	889 548	12 629	100 438	40 752	468 106
1883	35 076	632 260	53 157	570 337	14 914	57 631	21 353	301 868
1884	48 023	704 531	18 058	276 479	3 455	39 912	26 365	326 110
1885	50 837	694 972	39 526	634 470	8 567	91 173	48 259	554 785
1886	64 002	819 033	27 806	529 538	13 401	128 570	54 799	693 506
1887	69 297	719 373	44 444	869 198	21 210	237 768	46 328	560 624
1888	55 190	654 324	55 857	993 475	15 307	171 984	53 235	590 439
1889	60 216	748 213	50 882	833 010	16 556	143 344	36 700	438 451
1890	73 831	722 171	36 005	606 534	12 752	140 181	42 032	457 092
1891	70 549	877 645	17 835	383 654	7 524	105 067	48 111	648 047
1892	70 329	953 581	32 225	580 796	14 935	160 534	44 500	541 674
1893	67 705	872 793	52 092	773 169	18 858	182 653	63 436	675 979
1894	35 315	788 474	52 908	622 624	19 896	162 998	93 353	783 014
1895	62 835	716 733	35 918	466 164	14 069	136 245	106 711	899 845
1896	60 824	734 434	12 846	180 888	9 753	101 299	77 161	846 330
1897	73 138	908 638	4 194	63 073	14 207	115 595	50 406	623 407
1898	97 989	1 150 253	37 725	673 990	19 090	205 065	85 460	1 072 585
1899	69 614	952 694	45 209	664 804	12 070	150 109	122 092	1 335 445
1900	60 171	861 337	19 951	300 062	3 627	70 586	102 221	1 098 003
1905	101 659	1 077 243	26 161	322 094	7 537	91 776	99 928	1 124 488
1907	72 077	1 058 126	38 129	382 898	3 767	23 196	81 359	949 032
1908	109 697	1 854 531	144 980	1 507 472	16 771	133 426	133 709	1 792 907
1909	107 535	1 351 443	137 158	1 349 399	31 378	283 344	140 997	1 811 378
1910	110 231	1 215 084	121 390	985 476	36 570	187 758	209 332	2 210 843
1911	100 991	1 175 783	63 903	492 418	16 891	104 425	173 678	1 863 259
1913	102 987	1 372 408	98 486	844 419	18 422	123 955	150 011	2 099 001

KAYNAK: BİRİNCİ KÖY VE ZİRAAT KALKINMA KONGRESİ,
Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, İstanbul,
1938, Ek: 6.

EK: 3

Cumhuriyet devri

İktisat ve Ziraat Vekâleti

	Başladığı T.	Ayrıldığı T.
Bay Yusuf Kemal Tengirşenk	3. 5. 1336	30. 1. 1337
» Celâl Bayar	28. 2. 1337	14. 1. 1338
» Sırrı Bellioğlu	20. 1. 1338	27. 4. 1338
» Hasan Saka	28. 4. 1338	9. 7. 1338
» Mahmut Esat Bozkurt	10. 7. 1338	23. 9. 1339

Ziraat Vekâleti

Bay Zekâi Apaydın	6. 3. 1340	30. 8. 1340
» Şükrü Kaya	31. 8. 1340	12. 11. 1340
» Hasan Fehmi	13. 11. 1340	4. 3. 1341
» Sabri Toprak	5. 3. 1341	18. 1. 1928

*Ziraat (1)***~~Ticaret~~ Vekâletinin lağvile İktisat Vekâleti kuruldu**

Bay Rahmi Köken	18. 1. 1928	27. 5. 1929
» Şakir Kesebir	28. 5. 1929	28. 9. 1930
» Mustafa Şeref Özkan	29. 9. 1930	8. 9. 1932

18.1.1928 de ilga edilip yeniden teşkil edilen

Ziraat Vekâleti

Bay Muhlis Erkmen	30. 12. 1931	10. 6. 1937
» Şakir Kesebir	11. 6. 1937	20. 10. 1937
» Faik Kurdoğlu	13. 4. 1938	

(1) Yanlış basım tarafımızdan düzeltilmiştir.

KAYNAK: BİRİNCİ KÖY VE ZİRAAT KALKINMA KONGRESİ,
Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, İstanbul,
 1938, Ek: 2.

Ek 4: TARIM BÖLGELERİ - AGRICULTURAL REGIONS

